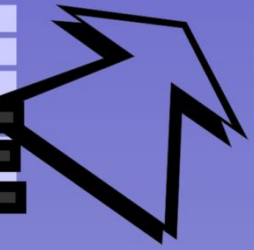
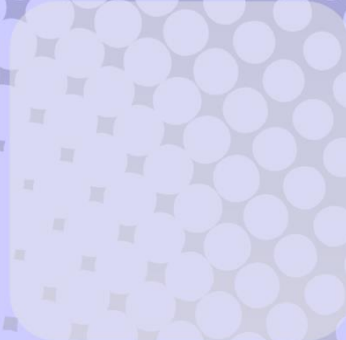

DEUROPE

Central European Journal of Regional Development and Tourism

DEUROPE

**THE CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF REGIONAL
DEVELOPMENT AND TOURISM**

Volume 7, Issue 1

2015

DETUROPE – the Central European Journal of Regional Development and Tourism is an international online open-access scientific journal publishing results of theoretical and applied research in the fields of regional and rural development and tourism. The articles published in this journal pass through a double-blinded peer reviewing process.

Editorial board

Editor in chief:

Sándor Somogyi, professor, Regional Science Association of Subotica

Members:

Zsuzsanna Bacsi, associated professor, University of Pannonia

Anna Csiszár-Molnár, dipl. oec., Regional Science Association of Subotica

Vladimír Dvořák, assistant professor, University of South Bohemia

Ernő Kovács, associated professor, University of Pannonia

Zsuzsanna Lőke, assistant professor, University of Pannonia

Kamil Pícha, assistant professor, University of South Bohemia

András Ricz, dipl. ing. , Regional Science Association of Subotica

Dagmar Škodová Parmová, associated professor, University of South Bohemia

DETUROPE is indexed in the DOAJ (Directory of Open Access Journals) and MTMT (The Hungarian National Scientific Bibliography) databases.

Published by the Regional Science Association of Subotica, Serbia in co-operation with the University of South Bohemia, Faculty of Economics and University of Pannonia, Georgikon Faculty, Kesthely, Hungary.

Address of the contact information: DETUROPE. Regionális Tudományi Társaság Szabadka/Društvo za Regionalne Nauke Corvin Mátyás /Matije Korvina 9. 24000 Szabadka/Subotica, Serbia, deturope@gmail.com

ISSN 1821-2506

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL	4
Original scientific papers:	
ANALYSING THE DEMOGRAPHY AND MIGRATION RELATED CHALLENGES WITHIN THE INTERNAL PERIPHERY OF SOUTH-HEVES Tunde Bogardi.....	6
REGIONÁLIS ÉS KISEBBSÉGPOLITIKAI VÁLASZOK AZ EU-CSATLAKOZÁS KIHÍVÁSAIRA Edit Soós, Tibor Pap.....	21
Professional papers:	
CITY CEMETERIES AS CULTURAL ATTRACTIONS: TOWARDS AN UNDERSTANDING OF FOREIGN VISITORS' ATTITUDE AT THE NATIONAL GRAVEYARD IN BUDAPEST Brigitta Pécesek.....	44
MATERIJALNA MOTIVACIJA KAO NOSILAC USPEŠNE REORGANIZACIJE KOMPANIJE NIS. Radmila Stojanović	62
A SZÉLSÓSÉGES IDŐJÁRÁSI JELENSÉGEK HATÁSAI. Tamás Molnár, Katalin Molnárné Barna	79
A GLOBÁLIS FELMELEGEDÉSRŐL Katalin Molnárné Barna, Tamás Molnár	95
PRERADA PREHRAMBENIH PROIZVODA U OKVIRU GAZDINSTVA - PRAKSA U MAĐARSKOJ, MOGUĆNOSTI U SRBIJI Hajnalka Kovács Sárkány, Vilmos Kovács	110
STUDENT MOBILITY OR EMIGRATION FLOW? THE CASE OF STUDENTS COMMUTING FROM SERBIA TO HUNGARY Zoltan Takac, Eva Szügyi	120
Book review:	
ZSOLT BOTTLIK (ED.): CROSS-BORDER REVIEW YEARBOOK 2014; CENTRAL EUROPEAN SERVICE FOR CROSS-BORDER INITIATIVES, BUDAPEST. ISSN: 2064-6704	137

EDITORIAL

It is a pleasure for the Editor-in-Chief to introduce the Volume 7, issue 1 of the online journal, which offers a possibility for the international community of professionals working in the fields of regional and rural development or tourism to exchange their ideas and research results or practical achievements.

As seen from the previous issues, DETUROPE is an online journal with open access to the interested community of researchers and practitioners. The Editorial Board of the Journal is made up of Czech, Hungarian and Serbian members. The papers are published in English and German as the two main tools of international communication in the regions, but the journal intends to support national languages as well, allowing the publication of papers in Czech, Hungarian and Serbian – with English summaries. The strict review process coordinated by the three editorial boards and the joint scientific boards of the journal guarantees the quality and professional value of published papers. The papers can be read on the homepage of the journal, or downloaded as printable PDF files. Authors wishing to publish their results can also find the guidelines and contact addresses in the homepage.

According to the decision of the editorial board made in May 2010, we will publish at least three issues every year with at least six essays in each. For preserving the strict formal requirements from earlier and strengthening the institution of reviewing, we definitely insist on providing a correct English summary beside every paper written in Czech, Hungarian and Serbian.

The editorial board wishes to ensure the presentation of the articles in SCOPUS, which is one of the greatest and most important abstract and citation databases of peer-reviewed literature. Shortly we will also establish contacts with other databases for the same purpose.

In order to strengthen national languages, we strongly recommend the Czech, Hungarian and Serbian authors to attach a summary in their native language as well when they publish essays in English or German.

According to the Editorial Board's decision, the cover page of the journal has been modified, but more importantly, its usability has also been improved. From last year, the published papers - articles can be handled or printed out one by one, depending on the reader's interests.

Sándor Somogyi

The Editor-in-Chief

ANALYSING THE DEMOGRAPHY AND MIGRATION RELATED CHALLENGES WITHIN THE INTERNAL PERIPHERY OF SOUTH- HEVES

Tunde BOGARDI^a

^a Szent Istvan University, Faculty of Economic and Social Sciences, Address: 2103 Gödöllő, Páter K. u.l., phone: +36-20/594-9220, e-mail: bogardi.tunde@gtk.szie.hu

Cite this article: Bogardi, T. (2015). Analysing the Demography and Migration Related Challenges within the Internal Periphery of South-Heves. *Deturope*, 7, 1: 6-20

Abstract

The purpose of my study is to perform an analysis with the application of regional statistical data, in order to understand the changes within the number of the population at South-Heves in the past period, and to reveal its special characteristics compared to regional, national trends. The examined area is a classic internal periphery, a region “hit severely by social, economic and environmental crisis” (according to the draft proposal of Heves county’s regional development concept (2014-2020)). Considering such regions, besides the examination of the intention to migrate, it is also important to see who will remain in the region. Experiences show that in case of regions with a more disadvantageous situation than average, generally classes of lower social statuses will become dominant, while as it is described by Györi-Nagy (2003), “the escape of competent classes of the population” can be observed. It results in a contra-selected local society which is unable to retain the young and ambitious.

The future of the affected regions, settlements is largely determined by the perspectives perceived by young people who live there, and who shall start their families and careers there in the near future. I have conducted an empirical research amongst high-school students living and studying at South-Heves, focusing on issues such as whether the high-school age-group of this classic periphery is considering migration; if so, then what are the reasons, destinations, and as an important question from the aspect of the national strategy as well, how could these young people who are longing to go elsewhere manage their lives here, and how could we make them stay in their homeland (in a narrow sense). By investigating the intention to migrate, we also receive indirect answers for questions such as how could significant regional differences be reduced, and how could we close the gap in case of the most disadvantageous regions.

Keywords: migration inland and to abroad; internal periphery of South-Heves; demography and migration related challenges

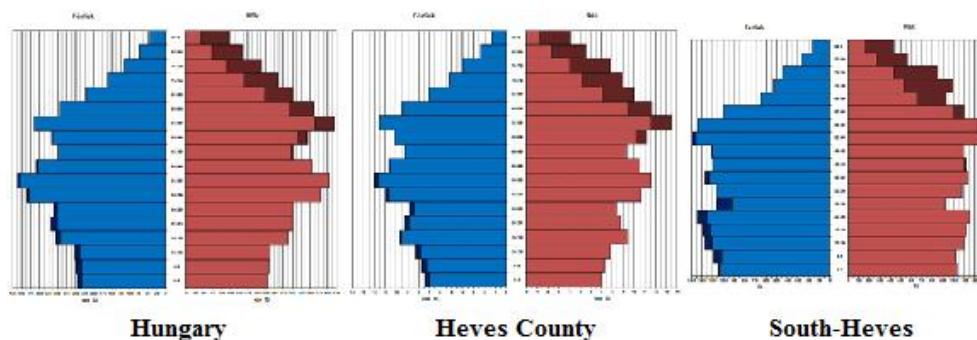
INTRODUCTION

I aspire to introduce the situation of an actual region from the aspects of demography and migration in my study. In practice, I shall analyse the population retaining ability with the help of statistical data and a questionnaire survey. According to Matolcsi (1982), there are three factors that need to be present at the same time, in order for a settlement/region to retain its population: habitation, a job that ensures living costs, and a public space enabling

the felt of “being part of a society”. This concept was further developed by Csatóri (1986) by describing four major aspects: the biological reproduction ability of the population, the economic sustaining ability, supplying ability, and attachment. I believe that the importance of this aspect is that instead of a situation, it describes a process, and also that his approach focuses on the relation between the individual and the society. I presumed in my analysis that the future of a region is significantly influenced by the perspectives perceived by the young people who live there, and shall start their families and careers there in the near future. In the first half of my study I provide a general outline of the situation at South-Heves through statistical data, which shall be followed by the presentation of the results of an empirical research, designed to comprehend the plans of students studying in South-Heves regarding their future education, occupation and formation of families, and also their intention to migrate inland or abroad. The high-school selected as the field of the research is the sole second-level education institution within the internal periphery of South-Heves. I attempted to understand the way this high-school age group perceives its future, whether they plan to migrate inland or to abroad, and whether they receive, and if so, what kind of advices from their environment.

A CLASSIC INTERNAL PERIPHERY: SOUTH-HEVES

Figure 1 Age pyramids – Age distribution of the population by gender

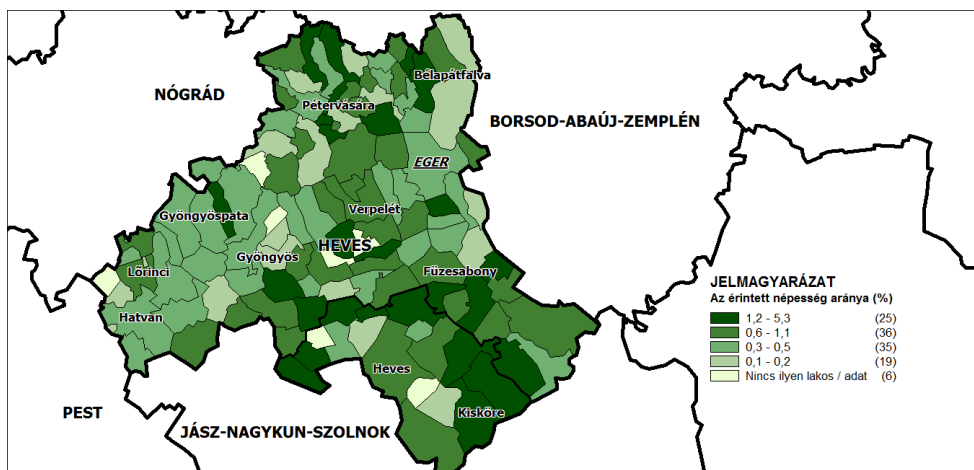

Though the age pyramid of Hungary and the county of Heves are not completely the same, they are both obviously urn-shaped, which indicates an ageing population with the low proportion of young people, and a higher proportion of the elderly. Both of them show a slight surplus of man within the younger age groups, while the elder groups are more and more dominated by women. South-Heves (the district of South-Heves) follows the national-county trends in several aspects (distribution of genders within the age group),

however there is a significant difference: the larger proportion of the young age group. An age pyramid that is wide at the base suggests a young age structure, however the signs of ageing are already perceptible in spite of the higher proportion of young people, since it does not have the typical “pyramid” or “Christmas tree” shape: the increasing weight of age groups above 50 is also present.

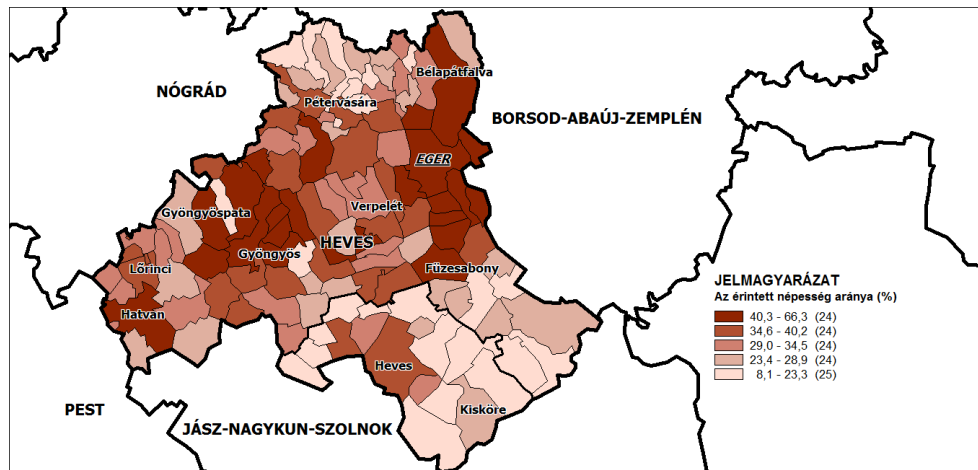
By examining the education attainment indicators (more specifically the ratio of those older than 10 years who even have not finished the first class of primary school yet), significant regional differences are observable even within the county of Heves. The below map (see Figure 2.) demonstrates well that settlements with indicator values worse than average shape a somewhat closed block at the northern and southern, south-eastern part of the county. The high proportion of those with low educational attainment at the north is mainly explained by the also high proportion of the elderly population (typically with a low level of educational attainment) amongst many other factors. While at the southern, south-eastern part, the situation might be mostly but not exclusively linked to the higher proportion of the Roma population. According to the population census conducted in 2011., the proportion of the Roma population (Romani, Bayash) within the whole population is 3,2% on a national level, 6,3% within Heves county, and more than its double, 14,8% in South-Heves. Obviously, population census data depending on self-admission are significantly distorted – under estimated –, the significantly higher proportion of the Roma population is still observable in South-Heves, which data in reality even exceeded 50% in case of some of the region’s settlements.

Figure 2 *The proportion of the population older than 10 years, who has not even completed the first class of primary school, 2011 (%)*

The situation is similar in case of those with a higher level of educational attainment than primary school, yet the central position of the more institutionalized settlements (Eger, Gyöngyös, Hatvan) which are able to employ people with higher qualifications is apparent (Figure 3). The figure also shows us that indicators regarding villages with a poorer supply system located in the close range of these settlements are relatively fair. The proportion of those with a university or college degree supports the central position of towns with higher education institutions (Eger and Gyöngyös) even better. The results of the analyses on educational attainment reflect well the gap existing in case of the north-western and south-eastern regions, and also a sharp indicator of the existence of a social-cultural deficit.

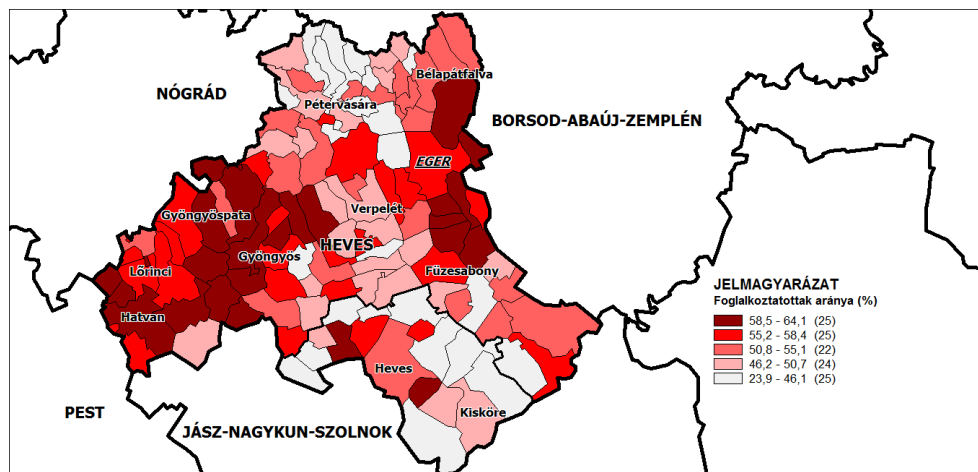
Figure 3 *The proportion of the population older than 18 years who at least graduated from high school, 2011 (%)*

The quality of the skills of the population and indicators on employment-unemployment are linked more and more closely in today's knowledge based society. As a consequence it is not a surprise that the map demonstrating the proportion of the people employed compared to the population of active age (see Figure 4.) results in a spatial structure which is parallel to all of this. Job opportunities enabling livelihood have been concentrated to towns and larger settlements for centuries, and the human capital, the well-skilled labour force is becoming more and more appreciated amongst the factors encouraging settlement. Half of the settlements in the region of South-Heves as the subject of analysis already belong to the ones with the lowest level of employment rates within the county, and though it is not visible on the map, the situation is even worse in case of women. The lack of job opportunities in villages is the direct consequence of the winding-up of collective farms and related side-lines, since these were the largest (and in most cases the only)

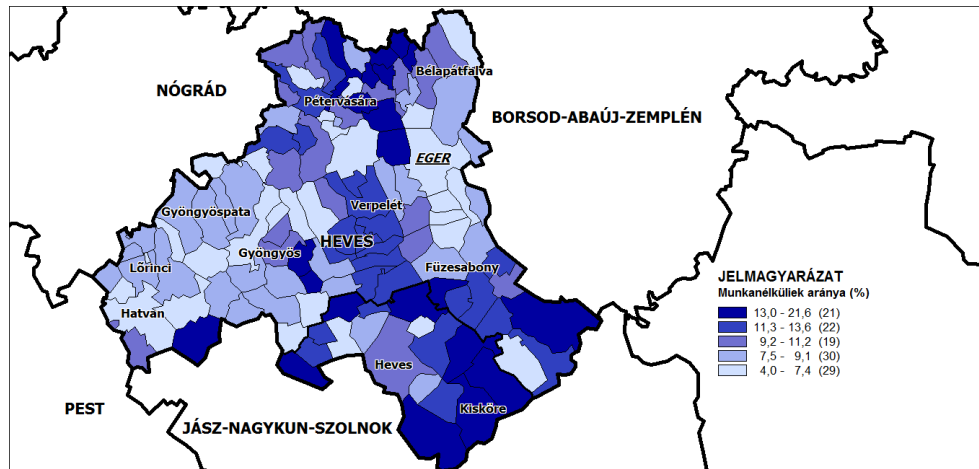
opportunities of employing the unskilled labour force. Moreover, the centre of the region was not amongst the focus points regarding industrialization, therefore long-distance commuting was the only way out for habitants of the town and its surrounding area – until they have become the victims of the economic recession that followed the regime change, when they were the first to be down-sized, since they represented a significant additional expense for employers.

Figure 4 *Proportion of the employed population between the ages 15-64, 2011 (%)*

The regional structure of unemployment fails to indicate any significant shift also on a macro level in the more than two decades since the beginning of the 1990-ies, and a large part of the regions already showing the signs of employment crisis (including South-Heves) are still not considered to be amongst the ones with an improving labour-market situation today (except for mandatory public employment, however its economy-boosting effect is largely questionable). The unemployment rate of the region therefore largely exceeds the county median level already being worse than the national average, and in certain cases it is officially close to one quarter of the population of active age (see Figure 5.) However, the actual situation is considerably worse than that. In case of most settlements, local governments are the largest employers, and a great majority of the population bases their lifestyles on social allowances, instead of wages and salaries.

Figure 5 Proportion of the unemployed population between the ages 15-64, 2011 (%)

This extremely unfavourable situation of the labour force is also disappointing when considering the fact that the region belongs to one of the key recreational destinations (Tisza-tó). The actual implementation of the theoretical opportunities linked to the tourism of the Tisza-tó are hindered by several factors (a wide scale from the quality of roads to environmental disasters). Tourism has still not become the flagship sector of the region. It is apparent by observing indicators in relation to employment-unemployment and educational attainment and their causalities that the reproduction of cultural deficit and the permanent unemployment trap suggests a not too promising prospect even in the long run.

MATERIAL AND METHODS

The research was conducted in the autumn 2013 at the Eötvös József Református Education Center, which provides high-school education and vocational training. A complete enquiry has been implemented from the 9th grade and up, in a total of 29 classes. It resulted in a number of almost 600 (596) questionnaires completed during the general class with the home teacher. Except for those who were absent due to illness or any other reason, everyone else submitted their answers. After data input I have narrowed the sample, excluding students who though study in Heves, live outside of South-Heves. I was left with 501 questionnaires, with young respondents who pursue high-school studies in South-Heves, and also live there. I shall present the results of the research in relation to them hereinafter.

Introduction of the sample

During the evaluation of the sample consisting of 501 elements, I also aimed to perform differentiation by the form of their education and the grade of the respondent. However, I feel that the general characteristics of respondents and their families should also be considered. The examination of the gender distribution gives us 282 male and 218 female respondents, and one questionnaire with missing data. As to the family background of respondents, 35% of the mothers and 27% of the fathers have lower than completed primary education, only a little more than a half of the mothers, and 65% of the fathers completed secondary education, and 13,6% of the mothers and 8,1% of the fathers graduated from university or college. The ratios are more or less adequate to the situation described previously based on the statistical data of the region. By observing the employment activities of the parents, the level of employment is 10% higher in case of fathers/step fathers than of mothers (63,4% of the latter and 73,8% of the former). Every fifth mother/step mother is unemployed/ jobseeker, while this ratio is 12% related to fathers. There are 28 families within the sample with both of the parents being unemployed, and 63, where one of them is. About 7% of the mothers receive child care allowances, while the proportion of pensioners is notable in case of fathers (6,7%), which is more than double of the proportion of pensioner mothers. The number of entrepreneurs – especially in case of mothers – is inconsiderable, only 12 in total. The family background of the children being analysed in the research demonstrates well the social deficit, which is also apparent in regional statistics. The only thing causing a slight contradiction was that while we are discussing an internal periphery in deprivation, yet about three quarters of students perceive the financial situation of their families to be *average*, 18,3% of them to be better, while 7,8% to be worse than average.

RESULTS DEDUCED FROM THE ANSWERS SUBMITTED BY THE RESPONDENT STUDENTS

In the upcoming part of my study I shall analyse the plans of respondents on forming a family, regarding their education and/or occupation, followed by their intentions on leaving the country, and South-Heves (moving to another part of the country or abroad), and I shall also examine the kind of advices respondents receive from their parents, friends and teachers regarding this latter issue. Since my analysis meets the subject of similar researches, I shall refer to these on several occasions. Such information are found within

the results of the research conducted by Timár-Velkey (2011) regarding the Northern Great Plain, and of the Hungarian Youth 2012 research.

Considering that family planning is a key element of demographic procedures, and that being a married couple is the most ideal frame for having a child, I also enquired about whether respondents plan to live in a marriage (even in the near or far future). 57% answered with “yes for sure”, about 20% said “rather yes” or was uncertain, while the proportion of those against matrimony amounted to 5%. It is also important to note that in case of this question, no significant difference was detected either regarding the grade of the student, or the form of their education (high-school, vocational high school, vocational training).

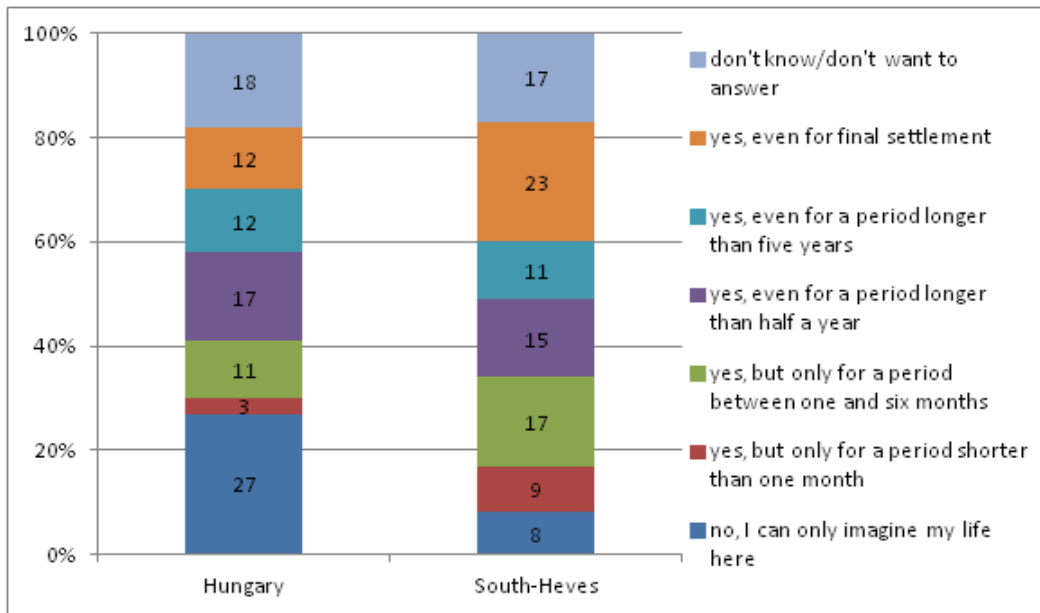
Within the frame of the Hungarian Youth 2012 research, marriage intentions were also examined. By comparing it with the results of the research conducted in South-Heves, it is apparent, that the proportion of those who plan to enter into marriage in the future is significantly higher in South-Heves (since only 33% answered the same question with a certain yes on a national level).

There is a considerable difference ($p < 0,05$) regarding male and female respondents, when having to answer the total number of children they plan to have in the future. Surprisingly, the average of this number is 2,25 in case of boys, and 1,88 in case of girls. It must also be highlighted that both values are higher than the national average.

Educational attainment is a basic factor that influences how the local society of a region manages their lives. 65,3% of respondents said that they wish to continue their education after graduating from high-school. 34,3% would rather start to work. This result can be better comprehended by analysing the answer of students separately, regarding the form of education. In case of high-school students, the proportion of those aspiring to continue their education was above 90%, it was 61% in case of vocational high-school students, and 36,5% in case of students enrolled in vocational training. These results would show a promising shift otherwise, if migration hadn't drain qualified young people out of the region.

I presumed that it is worth further investigating the intention to migrate. The answers submitted by the respondent students are compared with the results of the Hungarian Youth 2012 research.

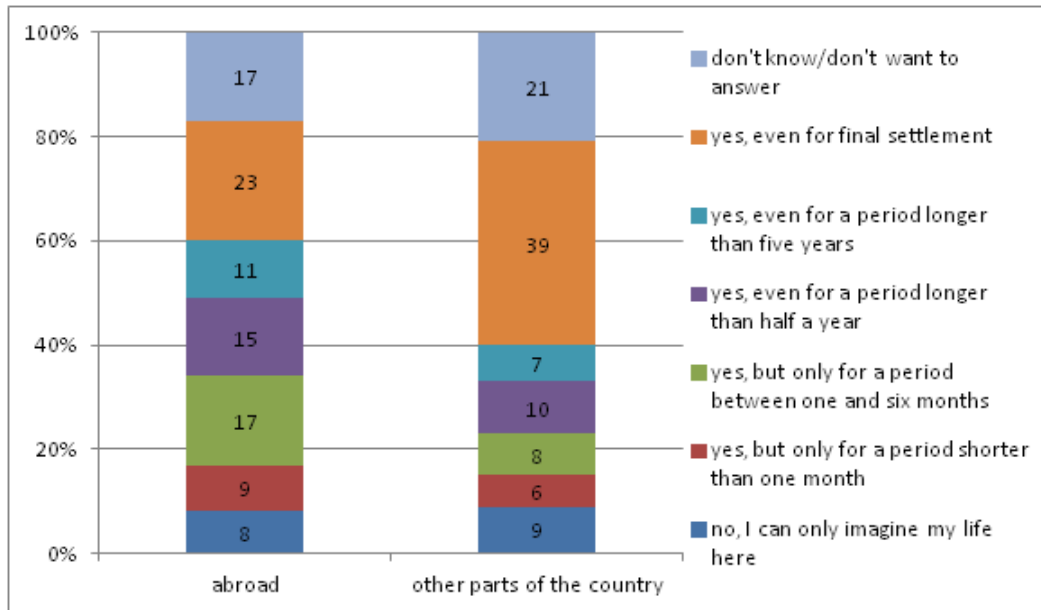
Figure 6 *Inclination towards studying and working abroad, within the examined age group*

The overall results clearly show (Figure 6) that while every fourth respondent from the national representative sample said that they can only imagine their lives in Hungary, the same value is less than every tenth student in case of South-Heves. The answers also demonstrate that respondents from South-Heves would prefer a shorter-term residence abroad, and there is no significant difference in case of periods for a longer-term. It must also be noted that the number of those who would be willing to leave the country for good are the double amongst them. It projects quite serious consequences regarding the future of the demographic and intellectual renewal of the region.

I have also investigated the opinion of respondents from the South-Heves sample about studying and working in other parts of the country or abroad.

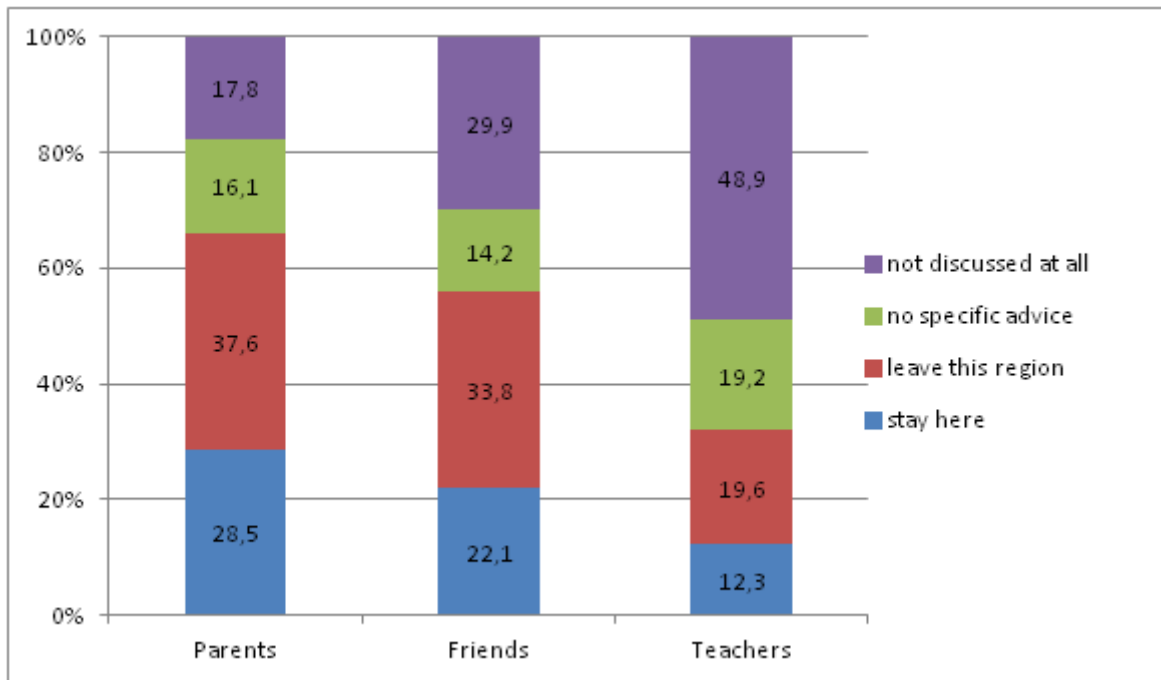
Figure 7 *Inclination towards studying and working in other parts of the country or abroad, amongst youngsters living and studying in South-Heves*

The most notable difference between the intention to migrate inland or abroad appears in case of the final destination of settlement. About 40% of the respondents would be willing to move to another part of the country for this purpose, and 23% would move even abroad. Domestic migration is more attractive for short periods, while those who prefer to move for a longer term would rather go abroad.

I examined the advices given to respondents by parents/friends/teachers about what to do after graduating from high-school, based on the research of Timár-Velkey (2011) – see Figure 7). I believe it to be an important issue to address, since the chances that an already existing intention to migrate would be actually realized are greater when supported by an external reassurance. It would not be a problem by itself, however if these individuals will not return to the region with knowledge and experience gained; the consequences of this process are extremely unfavourable for this region.

Figure 8 *Advices given by parents, friends, teachers about migration*

Respondent students are told by their parents to leave this region (about 40%!) as the most frequent answer. Almost every fifth of them does not talk about this issue with their parents. Those who submitted these two answers form the larger half of youngsters. They will most probably be involved in migration within a couple of years. Students receiving the advice to “stay here” amount to barely 30%.

As regards friends, the proportion of those encouraging them to stay or leave (inland or abroad) is lower than in case of the advice given by parents: only a little more than every fifth was told by their friends to stay, and a third of them to leave. The answers also reveal that this topic is not necessarily discussed by youngsters with their friends. Therefore the impulse planting the idea to migrate arrives probably from other than their peers.

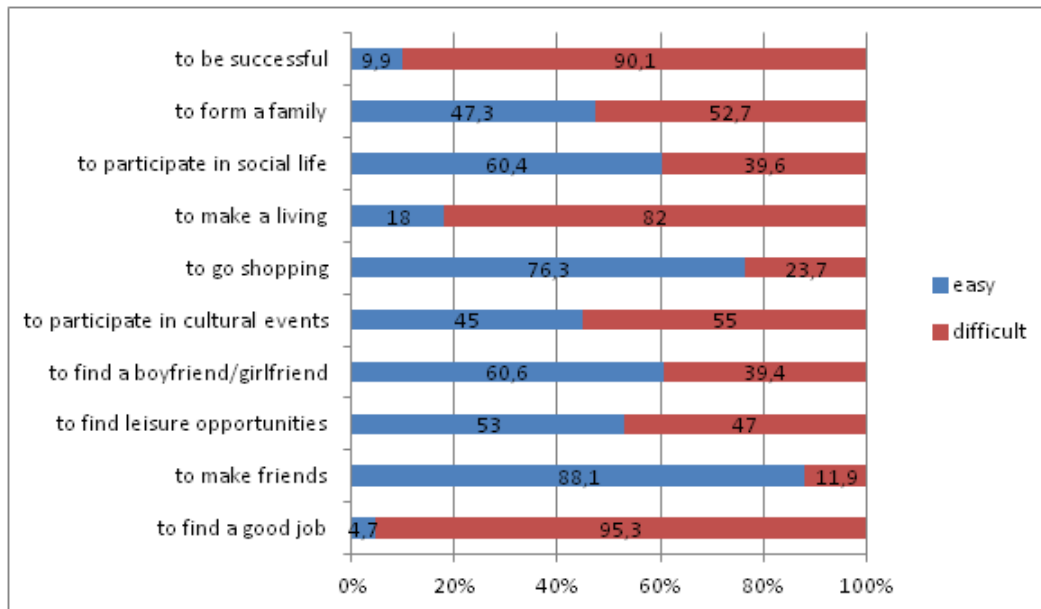
It was a remarkable outcome that even the school does not deal with this issue substantively. About half of the respondents claimed that the issue had not been brought up with their teachers. Then again one fifth of them said to have been encouraged by their teachers to leave South-Heves, and about 12% experienced its complete opposite.

When further examining the answers of students by the form of their education and the grade they attend, it is apparent that those who are enrolled in high-school education are told by their parents, friends and teachers to leave the region of South-Heves to a significantly larger extent. Taking this advice would lead to the further migration of those

with a higher level of educational attainment. When comparing the advices received with the grade of the respondent, though there is a significant difference in case of parents and teachers, the tendency is still not clear. I presume that in this case, the type of the educational institution differentiates better than the grade of the respondent.

I related to the research at the Northern Great Plain by Timár-Velkey (2011) again, when I attempted to examine whether certain things are perceived to be easy or difficult for young students who live at the same place as the respondent. They had to evaluate statements on a scale from one to four, where one means very easy, four means very difficult, and in order to present a transparent chart, I have merged the categories of very easy and easy, and very difficult and difficult (Figure 9).

Figure 9 Perception of the difficulty of statements defined by Timár-Velkey in South-Heves

According to respondents, three things are the most difficult out of all the statements: to find a good job, to be successful and to make a living, as more than 80% found these to be difficult. However it is worth differentiating the answers demonstrated by figure 9. to a deeper extent, by the form of education and the grade of students, in order to reveal significant differences.

In relation to the perception of the difficulty of statements determined by Timár-Velkey significant differences are observable in five cases, considering the form of education. The proportion of those who believe it is difficult to find a good job and to be successful is the

highest in case of high-school students, while making a living and forming a family is rather perceived to be difficult by those enrolled in vocational training.

By examining the grade of the respondent and the perceived difficulty of the statements determined by Timár-Velkey, three significant difficulties are revealed regarding the opinion of students of the various grades. While in case of those who have just started their studies, “only” 41% believes becoming successful to be difficult, this value becomes higher in the upper grades, exceeding 60% in some of the cases. The perception of statements referring to belonging to a society, such as “make friends” and “find leisure opportunities” is also significantly linked to the grade of the respondent. The former is rather considered to be difficult by the younger students (9-10th grades). It might be explained by the fact that at that time, 9th grade students had just been recently introduced to a society completely new to them (the questionnaires have been filled out in the beginning of November).

SUMMARY

The perishing regions in Hungary, and mostly those in a peripheral or semi-peripheral situation is not the result of the past decades. The anti-provincial politics represented by the about 40 years of socialism, collectivism and urbanisation processes caused serious damages, and the situation was further deteriorated by the disappearance of about one third of job opportunities after the regime change. As a result, unemployment which was officially non-existent to that point has been intensified to an extreme extent. Today – though obviously we can not declare that decline is present everywhere, since there are prosperous provincial areas as well – the vast majority of our villages are characterized by hopelessness and the lack of a perspective. The only reason several settlements will not be depopulated or deserted in the future is because the poverty there will reproduce itself.

Migration with the purpose to work (or continue education) was on a low level in Hungary in 2007, then “as a result” of Hungary becoming part of the free movement by the Schengen agreement, and with the global crisis also beginning to approach at about the same time, it started to boost. Currently there are no accurate statistical data on the number of individuals who left the country in the past years; however, it is estimated to be around 500 thousand on a national level. A vast majority of migrants are young people, who decided to work or study in a foreign country. It must be noted that in case they fail to return within a couple of years, the extent of migration will have a number of direct and

indirect effects (marriage, child births and tax payment will occur abroad; intergeneration relationships will deteriorate).

I revealed in my study, that the proportion of young people from the disadvantaged region of South-Heves who intend to migrate inland or abroad is significantly higher compared to national data, yet of course its actual implementation is obstructed by the lack of language knowledge and financial situation (supposedly also to a greater extent than on a national level). In order to understand, what would be necessary to make respondents stay here, or how could the already migrated be convinced or motivated to return, I have inserted questions into my questionnaire accordingly. In the first case, the priority of job creation is obvious, with two separate directions: job creation is important for those who have completed their high-school, vocational training or university studies, yet addressing the issue of employing the mass of individuals with a low level of educational attainment is also urgent – as supported by my previous (field) researches as well. Making those who have already migrated inland or abroad to return seems to be a greater challenge: respondents believe that if someone builds up an appropriate existence and forms a family abroad, it would be quite difficult to convince them to return. And even in case of returning to Hungary, they would not choose the region of South-Heves as their destination for residence, but Budapest or the western part of the country – my assumption was confirmed by the answers I have received as well.

The deteriorating social and economic indicators, and the secession of the region of South-Heves justifies the longing of young people to move elsewhere. Therefore the issue of how these young people could be convinced must be addressed. Of course it is a complex issue. It depends on the reasons of leaving, their new destinations and the quality of life they were able to achieve there, and also on the plans they have about returning. In order to understand this issue, a thorough exploration work is required for the inclusion to be planned. Then again one might ask, where and how do we want inclusion to take place? I believe that the first realistic step would be the inclusion to the level of the region (as the signs of depression shown by this region is considerable even compared to that). The national average could be the second step. The question is perfectly legitimate: will this process include the increase of the poor indicators, or the decrease of the good indicators?

From the aspect of national strategy, resolving the issue of enabling young people – the workforce and family founders of the future – to make a living here in Hungary is essential. It is also of key importance for decreasing significant regional differences, as

Andorka (2006, 229) describes it, “complete micro-regions (...) have fallen out of the circulation of the country, sinking into a hopeless permanent poverty”.

REFERENCES

- Andorka, R. (2006). Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csatári, B. (1986). A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Novák L., Selmeczi L. (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön (pp. 779-787). Nagykőrös: Arany Múzeum.
- Győri-Nagy, S. (2003). Jövőkép(esség)ek. Budapest: Kölcsey Intézet.
- Matolcsi, L. (1982). Az urbanizáció hatása a közigazgatásra. Szakdolgozat. BME Mérnöktovábbképző Magyar Urbanisztikai Társaság. Budapest.
- Ruff, T. (2013). Ifjúsági mobilitás: hajlandóság, lehetőségek, tervek. In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012 (pp. 152-178). Tanulmánykötet.
http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf (2013.10.20.)
- Szlávik, J. (felelős tervező) (2013). Heves megye területfejlesztési koncepciója (2014-2020). Javaslattevő munkaanyag.
<http://www.hevesmegye.hu/files/koncepcio/javaslattétel.pdf> (2013.04.30.)
- Timár Judit – Velkey Gábor (2011): Kiegyensúlyozatlan nemi arányok az észak-alföldi régióban – Migrációs válaszok két Tisza-parti település fejlődési problémáira.
<http://www.semigra.eu/files/web/publ/kom.pdf> (2013.10.18.)

REGIONÁLIS ÉS KISEBBSÉGPOLITIKAI VÁLASZOK AZ EU- CSATLAKOZÁS KIHÍVÁSAIRA¹

REGIONAL AND MINORITY POLICY RESPONSES TO THE CHALLENGES OF THE EU ACCESSION

Edit SOÓS¹, Tibor PAP²

¹ University of Szeged, Faculty of Law, Department of Political Science. H-6722 Szeged, Tisza Lajos. Krt. 47, phone: +36 62 234 3226, e-mail: soos@polit.u-szeged.hu

² University of Belgrade, Faculty of Philology, Hungarology, 11000 Beograd, Studentski trg. 3, phone: +381 11 2021 711, e-mail: tiber.pap@bbi.hu

Cite this article: Soós, E., Pap, T. (2015). Regionális és kisebbségpolitikai válaszok az EU-csatlakozás kihívásaira. *Deturope*, 7, 1: 21-43

Abstract

The paper gives a detailed description of the situation of the Hungarian national minority in Vojvodina. It covers the debate surrounding the minority issue which has been included in democracy discourses, but never in their mainstream. The aim of the paper is to identify how international and EU regulation of minorities influence the position of Hungarian ethnic minority in Vojvodina where Hungarians have an exceptionally strong presence within the community. For there is a clearly identifiable demand and willingness to have a cultural and territorial autonomy. The paper has a special focus on the legislative and institutional framework of the Serbian minority policy and shows how the minority rights work in practice.

The study also notes that efforts have been made to improve legislation in favour of minorities but rebukes the chronic failure to implement this legislation and introduce additional legislative or regulatory measures.

Keywords: EU accession, Europeanisation, minority, regionalism, national council

Kivonat

A tanulmány azt mutatja be, hogy az európai államok milyen intézményes megoldásokat alakítottak ki az ún. koppenhágai kritériumoknak való megfelelés érdekében az előcsatlakozási és az EU-tagság elnyerését követő időszakokban. Főleg a kisebbségi helyzetre, továbbá azokra a mozzanatokra koncentrált, amelyek a kisebbségi intézményrendszer demokratikus keretek közötti kiépítésében szerepet játszottak. Egy másik szálon az vizsgálja, hogy a csatlakozó, ill. csatlakozásra váró országok miként próbálták meg összehangolni térfelosztásukat az uniós elvárásokkal (tervezési vs. politikai régiók) annak érdekében, hogy a különböző csatlakozási fázisokban és programozási időszakokban elérhető regionális és kohéziós támogatásokat minél eredményesebben tudják igénybe venni. A két témaszál találkozását az etnikai alapú regionalizáció elfogadásának/elutasításának a felvetődése jelenti. Végül a szerbiai intézmények kiépültségét tekintjük át. Arra keressük a választ, hogy mely területeken teljesít jól az ország, s milyen intézményi kihívásoknak nem tudott eddig kellő mértékben megfelelni. Előzetesen is megállapítható, hogy Szerbia a térség többi államához képest a kisebbségi

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

intézményrendszer nem területi elvre alapozott szegmensében igen figyelemre méltó eredményeket ért el, ám a regionalizáció kérdéskörét illetően az átlagosnál nagyobb kihívásokkal küszködik.

Kulcsszavak: EU-csatlakozás, európaizáció, kisebbség, regionalizmus, nemzeti tanács

BEVEZETÉS

A kisebbségi lét és területi szegmentáció aktuális demokrácielméleti kontextusa értelmezése során a normatív társadalomelmélet Jürgen Habermas által megalapozott, ún. kommunikatív cselekvélméletéből indulunk ki (Habermas, 2011a). Ha követjük Habermas gondolatmenetét, valamint a tényleges/empirikus előfordulások fokától és módjától eltekintve mindenki számára betartandó demokratikus minimumként tekintünk a jog és az alkotmány uralmára, akkor – a normatív társadalomelmélet meglátásai alapján is – az alkotmányos előírások mindenkit kötnek a gyakorlatban alkalmazandó politikai cselekvéseinek a meg/kiválasztásánál. Ezen az univerzális demokrácielváráson alapul az a habermasi érvelés, amely az EU provizórikus (majdan elfogadandó) alkotmányát e napjainkban súlyos kihívásokkal küzdő gazdasági/politikai kísérlet intézményi reformjainál mindenképpen követendőnek véli. (Habermas, 1998. pp. 170-192.) Habermas ezt, az ún. koppenhágai kritériumokban is megtestesülő, de azokban társadalomelméletileg kellően meg nem alapozott eljárási rendet tekintti irányadónak az EU tágabb politikai közösségének a kialakításánál az „Esszé Európa alkotmányáról” c. levezetésében is (Habermas, 2012. p. 135.). Az Európai Unió alkotmányozási folyamata azonban, köztudottan, megakadt. Így az uniós polgárok társadalmi nagycsoportjainak (értelmezésünkben ide sorolandóak a nemzetek, az etnikumok és minden más kisebbségi helyzetben lévő közösség is, amelynek közösen kidolgozott „viszonyulása” – életvilága² – van a környezetéhez) egymáshoz való viszonyulását alacsonyabb, tagállami szintű alkotmányok, és magasabb – de jogilag kevésbé kikényszeríthető, és a közösségekre csak bizonyos áttételek közbeiktatásával érvényes – emberi jogi normák szabályozzák.

Habermas szerint ez nem elegendő a szupranacionális közösség, az EU fennmaradásához. Az idézett esszében kifejtett nézetei alapján az Európai Unió polgárainak nem csak közvetve, adott államok polgáraiként, hanem közvetlenül, emberi méltóságukból levezethetően is joguk van beleszólni a mindennapjaikat meghatározó uralmi struktúra (alkotmányos döntéshozatal) kialakításába. Ez pedig – szerintünk – már

² Alfred Schütz vonatkozó munkái alapján az életvilág egy-egy közösség esetében saját, történetileg kialakult (Vorwelt), a jelenbeli érintkezéseit keretbe fogó (Mittwelt), s a jövőre vonatkozóan is tervvel/vízióval rendelkező (Nachwelt) cselekvési/érintkezési rendet jelent (Schütz – Luckmann, 1984).

megfelelő társadalomelméleti alap ahhoz, hogy Európa, s az EU demokratikus hagyományai mentén újragondolásra érdemesítsük a területi szegmentáció és a kisebbségi önrendelkezés aktuális kihívásait.

Ilyetén megközelítés alapján párhuzamos nemzet- és Európa-politikai fordulatra lenne szükség. A kihívás adott. A válasz rá legfeljebb csak elodázható, de meg nem kerülhető. Ennek a fordulatnak egyik lehetséges tárgya a posztoszocialista demokráciákról való disputa is. „Ahol a liberális demokrácia és a jogállam nem érvényesül többé, ott Európa véget ér”

(Müller, 2012. p.16.). A felvetett magyar (és román) demokrácia kihívások mellé minden nehézség nélkül oda lehetne illeszteni – sormintaként – a szerb, a szlovák és a térségbeli más államok demokráciaproblémáit is. Véleményünk szerint azonban a Müller okfejtésének apropót adó és a jelen tanulmány empirikus keretétül is szolgáló térségben regnáló képviselő/kisebbség/demokrácia-felfogások legfeljebb csak arrogánsabbak, de lényegüket tekintve hasonlóan megoldatlanok, mint a „nyugatibb”, bejáratottabb demokráciák megoldásai. A kisebbségpolitikai eszköztárra mindez fokozottan igaznak látszik. Ezeknek a demokráciaelméletileg problémás „helyeknek” a felmutatására mi sem alkalmasabb, mint a kisebbségi helyzet „lakmuszpapírja”. Nem ártana azonban azt sem tisztázni, hogy a demokráciaelvárások (a koppenhágai kritériumok) minden elemének kik tudnának akár Európa nyugati felén hiánytalanul megfelelni.

Az Európai Unió és a demokráciaelméleti kihívás újrafogalmazása

Az Európai Uniónak köztudottan nincs explicit kisebbségpolitikája. Ez nem növeli az EU térségen belüli társadalmi elfogadottságát (legitimitását), főleg a kisebbségek köreiben nem. Ám vannak jól kitapintható implicit elvárásai az új tagállamok és főleg a tagjelöltek kisebbségpolitikai gyakorlatát illetően. Az EU szupranacionális döntéshozatali mechanizmusát fenntartók nem igazán szeretnek szembenézni saját politikai létük homályba vesző hiányosságaival. Nem a hagyományosan „demokratikus deficit”-nek nevezett jelenségről van itt szó, hanem a demokrácia deficitjéről. (A többség uralmáról a „kevesebbség” felett – itt szándékosan nem a kisebbség fogalma szerepel.)³ Azaz arról, hogy a többségi elvű döntéshozatal mélystruktúrája nem ad minden közösségnek egyformán lehetőséget a döntések meghozatalában való érdemi részvételre. Ennek megvalósulásához elegendő, hogy a mindenkire kötelező döntések meghozatalát befolyásoló térbeli struktúrák szegmentáltsága/szegmentálatlansága korlátozza (tudatosan

³ A politikai értelemben veendő kisebbség kialakulásának formatörténeti levezetését lásd: Pap, 2010., ill. Sarnyai – Pap, 2011.

vagy akár az azt kialakítók szándékától függetlenül) a térben koncentrálnak élő közösségek demokráciához való „hozzáférését”. (A térben elszórtan előforduló – helyi jellegű, viszonylagos többséget a döntéshozatal középső- és alapszintjein sem alkotó – kisebbségi közösségek helyzetével most részletesebben nem foglalkozunk.)⁴

A nem domináns helyzetben lévő közösségek (ezzel a körülírással szokás a szakirodalomban jelölni a „hatalomból” strukturális okokból kirekedő társadalmi nagycsoportokat) helyzete demokráciaelméletileg továbbra is megoldatlan. Ugyanakkor a négy szabadságjog, de különösen a személyek szabad áramlása okán egyre heterogénabbá váló EU-tagállamok egyre sűrűbben találják szembe magukat az eddigi, jórészt kifinomult, de az új belépőkkel szemben elvártaknak teljes egészében megfelelni nem képes, eddigi stratégiáik mentén kezelhetetlen kisebbségpolitikai kihívásokkal. Az tagadhatatlan, hogy éppen ezen kifinomultság hiányából adódóan az új demokráciák példáin jobban érzékelhető, hogy a kisebbségi lét a reflektálatlan demokrácia-felfogásnak a napi szinten történő, permanens megkérdőjelezésével ér fel. Fontosnak tartjuk újra és újra kihangsúlyozni: Kisebbségi helyzetben élni annyit jelent, mint szisztematikusan – a rendszer belső logikájából fakadóan, azaz a koppenhágai kritériumok érvényesülése ellenére is – kizáródnak a többségi elvű döntések meghozatalából.

A kisebbségek helyzete ugyan eddig is fel-felbukkant a demokrácia-diskurzusokban, de nem képezte azok főáramának tárgyát. Miért maradt eddig hatástalan a kisebbségek jogfosztottságának diskurzusa? A választ erre a cseppet sem marginális problémára egy történetibb témájú elemzés adhat meg. Az azonban biztos, hogy a hagyományos – sérelmi politikára alapozott – kisebbségi diskurzus szinte biztosan nem alkalmas az EU által kínált kisebbségpolitikai lehetőségek kiaknázására. Az reziduális (maradék-elvű), múltba révedő kérdésfeltevésnek tűnt a közelmúltig, ahol az egymással vitázó „lemaradók” provinciális érdekei kerültek – a felületes szemlélő nézőpontja alapján – terítékre. Ilyetén azok inkább államok közötti konkrét és eseti gondok, s nem a döntőbíráknak felkért vagy erre a szerepre önként jelentkező tényezők belső életét/működését is érintő, normatív alapon is kezelendő kihívások. Ám ha az Európai Unióval annak saját értékrendje mentén sikerül „megértetni” a kisebbségi helyzetből fakadó „demokráciadeficitet”, akkor mutatkozik némi esély a kisebbségi problémák európaizációjára.

⁴ A szórvány és/vagy a diaszpóra, mint reziduális kisebbségi közösségek most kimaradnak a fejtegetés főáramából, itt csak az ún. releváns (politikai értelemben megfelelő szegmentáltság mellett a többségi elvű döntéshozatal általánosan elfogadott mintái mentén is döntési helyzetbe kerülni képes) közösségekkel van terünk foglalkozni. Előbbiekkel kapcsolatosan Bodó Barna munkáját javasoljuk (Bodó, 2009.).

A szerbiai kisebbségpolitika – a kedvezményes mandátum intézménye

A kisebbségek (nem domináns helyzetű társadalmi nagycsoportok) kérdését az ún. poszt-szocialista térség múlt századvégi átrendeződése állította fókuszba. A kisebbségek helyzete új formában, biztonságpolitikai kihívásként artikulálódott a nyugati demokráciák szemében. A nemzetközi szervezetek (NATO, EBESZ, Európa Tanács) nem rendelkeznek kikényszerítő eszközzel, de a kisebbségi jogok érvényre juttatása érdekében normatív szabályokkal kísérik figyelemmel a kisebbségek helyzetét, biztonságpolitikai szempontok alapján gyakorolnak nyomást az egyes államokra annak érdekében, hogy az államok a kisebbségekkel kapcsolatosan befogadóbb politikát alkalmazzanak.

A nagytérségi dezintegrációra éppen a föderatív délszláv állam, az egykori Jugoszlávia etnikai elvek mentén zajló, véres eseményekbe torkollott területi dezintegrációja az iskolapélda. Szerbia ebben játszott szerepe ismert. Ennek – ha nem is kizárólagos, de meghatározó – jellege vitathatatlan. Ezért is szeretnénk már a gondolatmenet ezen pontján előrevetíteni azt az „instrumentális” fordulatot, ami a szerb politikumban a polgárháborúk időszakának vége óta lejátszódott. Bár a két korszak céljai között nem látunk kardinális különbséget – a szerb nemzetállam megteremtésének és területi stabilizálásának a szándéka dominálja mindkét időszakot – , az alkalmazott politikai megoldások között szinte megjeleníthetetlen a kontraszt. Szerbia szűk másfél évtized leforgása alatt elrettentő példából mások által – köztük az EU-integrációt már jó ideje maguk mögött tudó, sok más tekintetben ún. „bezzeg-államok” is vannak – követendő intézményi innovátorra vált a kisebbségpolitikai megoldások kidolgozását illetően. Ez az evolúciós-léptékűnek tűnő fordulat azonban korántsem bizonyult mellbevágónak a történeteket közelebbről is ismerők számára. (Egy politikai probléma megoldása elsősorban az abban érintett résztvevők erején múlik.)

A Jugoszláv polgárháborúk lezárását követő időszakban, az új helyzetnek köszönhetően, a kisebbségpolitikai megoldások rendszerezésére irányuló tudományos igényű munkák is új, „nagypolitikailag is motivált” lendületet kaptak. Az osztrák jogtudós, Joseph Marko már korábban is terjedelmes műveket szentelt a kisebbségi intézményrendszerek összehasonlító jogtudományi aspektusainak (Marko, 1994.). A poszt-polgárháborús időszakban kezdi meg főleg Bosznia és Hercegovina és Koszovó megoldásra váró belső feszültségei kapcsán könyvek sorát publikálni.⁵ Ezekben a térséget

⁵ A tudományos műhely a bolzánói Európa Akadémián belül jött létre. Az itt született tanulmányokat „Etnischen Minderheiten und regionale Autonomien” (Etnikai kisebbségek és regionális autonómiák) sorozatcím alatt a Nomos kiadó jelentette meg.

a nemzetközi érdeklődés fókuszában tartó kihívásokra is megoldásokat keresnek, amelyek a különböző nemzetközi szervezeteknek a problémakörrel csak a jelenségek felszíni szintjén szembesülő döntéshozóinak a tájékoztatását is szolgálják (Marko, 1999., 2008). Az Európai Unió kisebbségpolitikai gyakorlatait is ez a megoldásra váró politikamérnöki (Sartori, 2003.) feladathalmaz gyűjtötte közös kötetbe (Lantschner – Constatin – Marko, 2011.), akárcsak – kicsit korábban – a közép-kelet-európai ún. poszt-szocialista országokban a kisebbségi helyzet europaizációs hatásra történő változásának a felmérését (Lantschner – Marko - Petricusic, 2008.).

Ennek a szemléletváltásnak is köszönhető, hogy a szupranacionális integráció előfeltételeinek vizsgálatánál, ha de jure nem is, de facto igencsak komolyan veszik a csatlakozni kívánó országok viszonyulását a bennük található nem domináns közösségek politikai helyzetének megoldásához. Ez azonban továbbra sem egyenlő a kisebbségpolitikai kihívás el/felismerésével. Ám az, mind a demokrácia-elvárásokban, mind a források allokációjánál előkerül. Az ún. kollektív jogok azonban továbbra sem tudtak ebben a diskurzustérben legitimálódni.

A kisebbségek számára lehetővé tett intézményes megoldások⁶ közül a kedvezményes parlamenti mandátum a koppenhágai kritériumok elérését nagyban segítő pozitív diszkriminációt jelent az arányos választási rendszeren belül. Ez a bejutási küszöb (ez 5%) rendelkező arányos (ismertebb nevén: listás) mandátumkiosztásnál segíti képviselőkhöz a kisebbségi közösségek képviselőit harcba szálló jelöltek. Az azt alkalmazó országban élő kisebbségek számára úgy teszi lehetővé a parlamenti képviseletet, hogy közben azokat nem részesíti előnyben az egy mandátumhoz szükséges megszerzendő szavazatok számának tekintetében, hanem csak az ún. parlamentbe jutási küszöbnek a teljesítésétől tekint el. Ez sok szempontból méltányos, technikai értelemben pedig egy lehetséges jó (egyszerű, átlátható és relatíve könnyen elérhető) megoldás. Már maguk a listás választások – a mandátumok arányos kiosztásának különféle megoldásai is – is segítik a heterogén társadalmak, így az etnikailag tagolt országok minél torzításmentesebb parlamenti képviseletének a kialakítását. De ezzel is vissza lehet élni. Ezért nem mindegy,

⁶ Talán közzismertebb a kulturális autonómia egy sajátos formáját bevezető nemzeti tanácsok rendszere. Ez a szerbiai intézmény azonban – ahogy arra már több írás keretei közt is kitértünk (Sarnyai – Pap, 2010. p. 201.) – nem a kisebbségi regionalizmus elősegítőjeként, hanem annak a „helyettesítőjeként/kiváltójaként” került a konkrét szerbiai formájában kialakításra. Ezért most itt nem térünk rá külön ki. Csak annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy a területi dimenzióval is rendelkező megoldáscsomagokban ennek is fontos szerepe lehet, a térben nem koncentráltan megtalálható közösségek szakpolitikai jellegű döntéshozatali eljárásainál pedig ez is irányadó, meghonosításra érdemes megoldás. A területi elven felépülő önrendelkezést azonban nem tudja helyettesíteni, arra nem alkalmas. (Erről lásd: Sarnyai – Pap, 2011. pp. 271-272.)

hogy egy-egy mandátumkiosztó lista-körzet milyen szinten kerül kialakításra: országosan, regionálisan, egyéb ismérvek szerint... A kisebbségek kedvezményes mandátuma Szerbiában 2008-tól⁷ került bevezetésre (Sarnyai-Pap, 2012. p. 107.). Az alkalmazott megoldások vonzataival kapcsolatban mindenekelőtt azt szeretnénk kihangsúlyozni, hogy a szerbiai választási rendszer országos szintje jónak mondható. (Most tekintsünk el attól, hogy az eredetileg kialakított arányos verzió a miloševići hatalom kézi vezérlésű mandátumkontrollját szolgálta.)

Szerbia és a nemzetközi jogi normák

A regionalizmus nem biztosít automatikusan autonómiát a kisebbségek számára. A területi autonómiák lényegét több kritérium alapján határozza meg a jogi és a politológiai szakirodalom. A kisebbségeknek az adott államon belüli belső önrendelkezési joga akkor valósulhat meg, ha szabadon rendelkeznek fennmaradásuk legfontosabb kérdéseiről, és saját választott testületeiken keresztül kormányozzák önmaguk életét. Az autonómiák működésének legitimitása és stabilitása erősebb, ha azt a nemzetközi közösség is elfogadja, támogatja, létük egybeesik a nagyhatalmak és a nemzetközi biztonságpolitikai intézmények érdekeivel.

Az ENSZ 1966. évi dokumentuma, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya rögzítette, hogy minden népnek joga van az önrendelkezésre, másrészt a nemzeti kisebbségek saját kultúrához, nyelvhez való jogát hangsúlyozza.⁸ (ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966. 27. cikk) Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Koppenhágai Dokumentuma elismeri a kisebbségek kollektív jogait, valamint kimondja, hogy a kisebbségeknek joguk van részt venni az identitásuk védelmére vonatkozó ügyekben, és az államoknak tiszteletben kell tartani a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyekben való hatékony részvételhez”. (EBEÉ, 1990. 35. pont)

A kisebbségvédelem területén az Európa Tanács és az EBESZ jelentős tapasztalatra tett szert. 1993-ban az Európa Tanács (ET) Parlamenti Közgyűlése 1201-es ajánlásának 11. cikke elmozdulást jelent a területi autonómia megfogalmazása terén. „Azokon a

⁷ A választási törvény ide vonatkozó módosítása az Alkotmánybíróság 37/2008-34 sz. döntésére vezethető vissza. A ma érvényben levő törvényt lásd: <http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propisi/671-00.htm>

⁸ ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 27. cikk „Olyan államokban, ahol a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

területeken, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek többséget alkotnak, ezen személyeknek joguk van ahhoz, hogy sajátos történelmi és területi helyzetüknek megfelelően és az állam belső törvényeivel összhangban álló helyi vagy autonóm közigazgatással, illetve különleges státussal rendelkezzenek."

A nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozik az Európa Tanács 1995. évi Keretegyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről⁹, amely elismeri a kisebbségek jogát kultúrájuk, nyelvük és hagyományaik megőrzésére, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőekben – való részvételre.

A Keretegyezmény tartalmazza a nemzeti kisebbségek hatékony védelmét és az ezekhez a kisebbségekhez tartozó személyek jogait és szabadságát, valamint az azokból származó kötelezettségeket, tiszteletben tartva az azt ratifikáló államokban a jog uralmát, az államok területi integritását és politikai függetlenségét. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számára megteremti azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és gazdasági életben, valamint a közügyekben való részvételhez szükségesek. (Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, 1998. 15. cikk) A Keretegyezményben lefektetett elveket a nemzeti jogalkotásban és a kormányzati politikában kell megvalósítani.

Nemzetközi jogi értelemben az autonómia a nemzeti kisebbségek belső önrendelkezésének megvalósulási formája. Az identitás megőrzése, az öngazgatás, önrendelkezés együttesen az autonómiával valósítható meg. Az önrendelkezés, önkormányzás kollektív jogok, egymással szoros kapcsolatban álló fogalmak. Az autonómia az önrendelkezés elvére támaszkodik.

Szerbia 2001-ben írta alá az Európa Tanács Keretegyezményét. Az állam külön védelmet szavatol a nemzeti kisebbségeknek teljes egyenjogúságuk megvalósítása és identitásuk megőrzése érdekében. „Az Alkotmány szavatolja, és ilyenként közvetlenül kell alkalmazni a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival garantált, nemzetközi szerződésekben és törvényekben megerősített emberi és kisebbségi jogokat.” (A Szerb Köztársaság Alkotmánya, 2006. 14. szakasz, 18. szakasz)

Az autonómia megvalósítása ugyanakkor decentralizációt is jelent, mivel a kisebbség átveszi a hatalom gyakorlásának, a központi hatalom feladat- és hatásköreinek egy részét.

Az Európa Tanács 2003. évi 1334. sz. határozata – Gross jelentés – szerint az autonómia képes biztosítani a hatalommegosztást az egymás mellett élő közösségek között.

⁹ A Keretegyezményt megelőzően 1992. június 22-én a Miniszteri Bizottság elfogadta a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartáját, amelyre a tagállamok törvényhozásának figyelemmel kell lenni.

Gross az autonómiák formáit mint a működőképes demokrácia egyik alapját határozza meg, összekapcsolja a területi autonómia fogalmát a regionális önkormányzatisággal.

A "területi autonómia" kifejezést olyan, általában szuverén államokon belül kialakított berendezkedésre értik, ami által egy bizonyos régió lakosai tágabb hatalmi jogosítványokat kapnak, amelyek tükrözik sajátos földrajzi helyzetüket, és amely oltalmazza és előmozdítja kulturális és vallási hagyományaikat. A "kulturális autonómia" kifejezés a nyelvi és kulturális jogok gyakorlásának lehetővé tételére utal. Az esetek többségében ez együtt kell, hogy járjon a decentralizáció elvének alkalmazásával.

A Gross jelentés értelmében az ET Keretegyezménye regionális és kisebbségi nyelvek védelmében tett rendelkezései megvalósításának nagy része a regionális és helyi önkormányzatok kompetenciájába esik. A regionális és helyi önkormányzatok megfelelő hatásköre ezért kulcsfontosságú a Keretegyezmény rendelkezéseinek végrehajtásában.

A legtöbb európai országban már kezdetét vette az ország regionalizálása, amelynek keretében a régió politikai kompetenciája kiterjed a törvényhozásra is, ami a régió parlamentjén keresztül valósul meg.

Az Európa Tanács támogatja a regionalizációt, mint hatékony politikai, adminisztratív és pénzügyi eszközt, a régiókat pedig olyan kormányzási szintnek tekinti, amely közelebb áll az állampolgárokhoz, mint maga az állam, (Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 2007. 1811. sz. Ajánlás) mert a közvetlenül választott regionális testületek a regionális önszerveződés elvére épülnek.

Az Európa Tanács tagországai a regionális önszerveződés általános elvét elfogadják, de közvetlenül választott testülettel rendelkező regionális önkormányzat létrehozásának kötelezettségét nem ismerik el. 2008-ban az Európa Tanács helyi és regionális önkormányzatok képviselőiből álló szerve, a Helyi és Regionális Közhatóságok Európai Kongresszusa elfogadta a Regionális Demokrácia Európai Chartájának tervezetét, amely felvázolja a regionális önkormányzat létrehozásának kritériumrendszerét, valamint alkotmányos és törvényes keretet biztosít a regionális önkormányzatok azon jogainak, amelyeket a demokratikus fejlődés folyamatában szükséges alkalmazni.¹⁰

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa Lundi Ajánlásaiban (1999) rámutat arra, hogy az Európában felhalmozott tapasztalatok azt jelzik, hogy a kisebbségek közéletben való hatékony részvételéhez az önkormányzatiság területi formái mellett a nem területi jellegű érvényesítések is szükségesek. A kormányzás nem területi formái hasznosak a

¹⁰ A chartát az Európa Tanács legfőbb döntéshozó szerve, a Miniszteri Bizottság máig nem fogadta el.

nemzeti kisebbségek identitásának és kultúrájának fenntartásához és fejlesztéséhez. Az ilyen szabályozásra leginkább alkalmas kérdések az oktatás, a kultúra, a kisebbségi nyelv használata, a vallás, valamint bizonyos egyéb, a nemzeti kisebbségek identitása és életvitele szempontjából meghatározó ügyek.

A kisebbségi autonómiák létrejöttével kapcsolatosan általánosságban elmondható, hogy nincsenek olyan nemzetközi dokumentumok, amelyek univerzális jelleggel és jogi kikényszeríthetőséggel bírnának. Léteznek ugyan a nemzetközi jog olyan forrásai, melyek a kollektív megközelítés bizonyos aspektusait tartalmazzák, és az önrendelkezés elvének az autonómiák irányába történő kiterjesztését is hangsúlyozzák, de ezek a dokumentumok nem bírnak kötelező erővel.

NEMZETKÖZI SZABÁLYOZÁS

- Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája (1992)
- Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995)
- Helyi Önkormányzatok Európai Chartája (1985)
- Regionális Demokrácia Európai Chartája tervezete (2008)
- Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben (1999)

SZERBIA NEMZETI SZABÁLYOZÁSA

- A Szerb Köztársaság Alkotmánya (2006)
- Törvény a helyi önkormányzatokról (2007)
- Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma (2009)
- Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről (2009)
- Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól (2009)
- Regionális fejlesztési törvény (2009)

A duális autonómia kihívásai Vajdaság Autonóm Tartományban

A nemzeti kisebbségek autonómia törekvései a nemzeti kisebbségek kollektív jogai felől és a regionalizmus, önkormányzatiság és szubszidiaritás irányából megközelítve eltérő autonómia formákat eredményeznek.

Sajátos kettősség figyelhető meg Vajdaság esetében, ahol a területi autonómiával párhuzamosan kulturális autonómia (nemzeti tanácsok) is működik.

A Szerb Köztársaság Alkotmánya értelmében a tartomány olyan alkotmánnyal alapított területi közösség, ahol a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg, és alkotmánnyal és statútumukkal összhangban szabályozzák az általuk alakított szervek jogkörét, megválasztását és munkáját. (A Szerb Köztársaság Alkotmánya, 2006. 182-187. szakasz)

Az Alkotmány értelmében a Szerb Köztársaság autonóm tartományai Vajdaság Autonóm Tartomány és Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány.¹¹ (A Szerb Köztársaság Alkotmánya, 2006. 182. szakasz) Az Alkotmány 185. szakasza értelmében az autonóm tartomány „legfőbb jogi aktusa” a statútum. 2009. november 30-án a szerb parlament elfogadta Vajdaság Autonóm Tartomány (AT) Statútumát, valamint Vajdaság hatásköri törvényét. A Statútum megerősíti Vajdaság önrendelkezését, továbbá olyan európai elveket közvetít, mint a regionalizmus és a szubszidiaritás, a központi kormány hatásköreinek decentralizálása.

A Statútum Vajdaság legmagasabb szintű jogszabálya, amely rendelkezik az autonóm tartomány jogállásáról, meghatározza a tartomány alapértékeit, területi beosztását (hét közigazgatási körzet,¹² Újvidék közigazgatási központtal), valamint rögzíti, hogy a tartomány jogi személy. A hatáskörökről szóló törvény a tartomány jogi helyzetét, a tartományi szervek megválasztásának és munkájának módját és az általa alapított szolgálatok munkáját taglalja.

A Vajdaság AT Statútumának rendelkezései megfelelnek a Regionális Demokrácia Európai Chartája tervezetének, amennyiben a Vajdaság AT Statútuma a regionális önkormányzatok politikai, adminisztratív és pénzügyi függetlenségét garantáló alapszabálya, egyfajta regionális önkormányzati minimum standardot rögzít.

A Statútum értelmében a Vajdaság saját parlamenttel és végrehajtó szervvel, tartományi kormánnyal rendelkezik. (Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma, 2009. 39. szakasz) A Képviselőház 120 képviselőből áll, akiket közvetlen választáson, titkos szavazással választanak. A képviselők választását, megbízatásuk megszűnését, a nemzeti közösségek arányos képviselete lehetővé tételének a módját és a választási körzeteket a Képviselőház tartományi képviselőházi rendeletben szabályozza. A Tartományi Kormány Vajdaság AT szerve, és Vajdaság AT hatásköreinek keretében Vajdaság AT területén a végrehajtó

¹¹ A regionalizáció nem feltétlenül jelenti Nyugat-Európa regionalizált államaiban sem, hogy a régiók egy országon belül azonos jogállással rendelkeznek. A különleges jogállású régiók önállósága jelentősen eltérhet az országon belüli régióktól pl. Szicília, Szardínia, Korzika, Skócia.

¹² A tartomány hét közigazgatási körzete: Bácskában Szabadka és Zombor, Bánátban Nagyikinda, Versec, Pancsova és Nagybecskerek, Szerémségben pedig Mitrovica.

hatalom hordozója. A Képviselőház statútumot, tartományi képviselőházi rendeleteket, határozatokat, nyilatkozatokat, rezolúciókat, stratégiákat, ajánlásokat, záróhatározatokat és más általános aktusokat hoz. (Tartományi képviselőházi rendelet Vajdaság autonóm tartomány kormányáról, 2010.)

Pénzügyi téren az autonóm tartomány az alkotmánnyal és törvénnyel összhangban, eredeti bevételekkel rendelkezik, meghozza saját költségvetését és zárszámadását. Az Alkotmány leszögezi, hogy a Vajdaság az ország költségvetésének 7%-ára jogosult, a saját bevételekről és a tartomány vagyonáról azonban majd csak egy későbbi törvény fog rendelkezni. (A Szerb Köztársaság Alkotmánya, 2006. 184. szakasz) A Vajdaság Autonóm Tartomány vagyonát visszaadni hivatott köztulajdonról szóló törvény az 1995-ben államosított helyi önkormányzati és tartományi vagyon visszaállítását tűzte ki célul.

A 2006. évi Alkotmány értelmében a Vajdaság Autonóm Tartomány olyan alkotmánnyal alapított területi közösség, ahol a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg, és az Alkotmánnyal, valamint statútumukkal összhangban szabályozzák az általuk alakított szervek jogkörét, megválasztását és munkáját.

2013. december 5-i döntésében a Szerbiai Alkotmánybíróság közzétette a Vajdaság AT statútuma kapcsán megfogalmazott beadványok nyomán született döntését. A vita a tartomány 2008-ban kidolgozott statútumáról, annak az Alkotmánnyal való összhangjáról szinte már annak 2009-es kihirdetésével alkotmányjogi útra terelődött. Ennek végkifejletként értelmezhető az Alkotmánybíróság 140 oldalon kifejtett döntése, amely a statútum szövegét több ponton is összeegyeztethetetlennek ítélte a hatályban lévő 2006. évi Alkotmánnyal.

A nemzetközi szervezetek az egyes államok hatáskörébe utalják, hogy milyen szabályozás mellett alakítják ki regionális intézményeiket, amelyek így egyaránt függenek történelmi és alkotmányjogi hagyományaiktól. Az AB-döntés, és a körülötte zajló viták a tartomány státusa kapcsán megjelenítették a regionalizmus szerbiai értelmezését. Az Alkotmánybíróság az addigi szabályozás megváltoztatására, az egyes kifogásolt, főként hatásköröket érintő fejezetnek az alkotmány szellemével való összehangolására, illetve az ebből fakadó összeférhetlenségek statútumban való megszüntetésére hat hónapot hagyott.¹³

Eközben 2014 márciusában előrehozott választások zajlottak a Szerb Köztársaságban. Az új kormány felállásával mindkét választott testület rekord gyorsaság alatt tett eleget

¹³ Olyan átnevezésekre kell itt gondolni, mint a tartományi székváros székhelyre történő módosítása, az összeférhetlenségeknél pedig a tartományi kormány és képviselőház tagjainak elkülönítése stb.

alkotmányos kötelezettségének. A statútumot időre módosította a Vajdaság AT képviselőháza,¹⁴ és azt 2014. május 20-án a belgrádi skupština is jóváhagyta, majd ezt követően a tartomány képviselőháza május 22-én kihirdette. A tartomány jogi aktusait 2014. november 30-ig kell összehangolni az új statútummal.

A Vajdaság AT összlakosságában számbeli kisebbséget alkotó nemzeti közösségek¹⁵ tagjai megválasztott nemzeti tanácsok révén érvényesítik autonómiájukat, intézményeket alapítanak, önállóan döntenek vagy részt vesznek az oktatást, a tudományt, a kultúrát, a nyelvhasználatot és a tájékoztatást érintő kérdésekkel kapcsolatos döntéshozatalban. (Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma, 2009. 25. szakasz) A tartományi közigazgatási szervekben Vajdaság AT nemzeti közösségei tagjainak részvétele arányban kell, hogy legyen a tartományi közigazgatási szerv működési területén levő lakosság összetételével. (A tartományi közigazgatásról szóló tartományi képviselőházi rendelet, 2010. 10. szakasz)

A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény rendelkezése értelmében (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól, 2009.) a nemzeti kisebbségek Szerbia egész területén létrehozhatják művelődési, oktatási és tájékoztatási intézményeiket. A törvénnyel létrejött egy kiegyensúlyozott kulturális autonómia megteremtésének lehetősége. A magyar nemzeti kisebbséghez tartozók számára a személyi autonómia alapintézménye a Magyar Nemzeti Tanács.¹⁶ A Magyar Nemzeti Tanács a magyar kulturális autonómia legfőbb szerve, amelyen keresztül megvalósul a magyar nemzeti közösség kollektív joga az önkormányzáshoz. Az Alkotmány értelmében (A Szerb Köztársaság Alkotmánya. 2006. 75. szakasz) a magyar nemzeti közösséghez tartozó személyeknek egyéni és kollektív jogok is szavatoltak. Kollektív jogaik révén a magyar nemzeti kisebbséghez tartozók közvetlenül vagy képviselőik által részt vesznek a döntéshozatalban vagy maguk döntenek a saját kultúrájukkal, oktatásukkal, a tudománnyal, valamint nyelvhasználattal és a tájékoztatással kapcsolatos kérdésekről. A tanács nem civil szervezet, hanem állami költségvetésből támogatott közjogi szervezet.

2014-ben módosították a 2009. évi nemzeti tanácsokról szóló törvényt is, amelyet ezt megelőzően már 2013 végén közvitára bocsátották. Nem alakult ki azonban igazi disputa a

¹⁴ A statútumot sikerült az AB által előlátott hat hónapon belül módosítani, és azt mindkét képviseleti szerv jóváhagyta. A két szöveg részletes egybevetésétől most eltekintünk. Az külön tanulmányt igényelne...

¹⁵ A Vajdaság területén élő szerbek, magyarok, szlovákok, horvátok, montenegróiak, románok, romák, bunyevácok, ruszinok és macedónok, illetve egyéb kisebb lélekszámú közösségek egyenrangúak. Vajdaság alapvető értékét képezi annak többnyelvű, kulturálisan sokszínű és több vallású jellege.

¹⁶ A Tanács a szerbiai magyar nemzeti közösség közvetlenül és demokratikusan megválasztott országos önkormányzata, a magyar kulturális autonómia legfőbb szerve, amelyen keresztül megvalósul a magyar nemzeti közösség kollektív joga az önkormányzáshoz a hivatalos nyelv- és íráshasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra területén.

törvény módosításának irányai kapcsán.¹⁷ Ebben közrejátszott a kisebbségi közösségek relatív felkészületlensége, és az 2014-es választások előkészületei.¹⁸ Sokkal nagyobb figyelmet váltott ki az Alkotmánybíróság 2014. január 16-i határozata,¹⁹ amely már foglalkozik azon sarkalatos kérdéskörrel, amely a hatáskör alkotmányjogi értelmezése kapcsán kialakult helyzet kisebbségpolitikai vonzatait is érintette.

A kifogásolt főbb pontok és területek a következők voltak: az intézményalapítási és az alapítói jogok átvételének jogköre; eljárás-indítási jog (pl. AB-nál), amennyiben a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai sérülnek; véleménynyilvánítási jog a kisebbségi nyelven is oktató oktatási intézmények igazgatóbizottságának megválasztásában; véleménynyilvánítási jog a középiskolába iratkozó tanulók számának meghatározása során, valamint a szakmai felkészítésben, átképzésben, továbbképzésben és szakosításban részesülő tanulók számának jóváhagyása során; véleményezési és javaslattevési kompetencia a kisebbségi nyelveken is műsort sugárzó csatornák igazgató- és műsorbizottsági tagjainak megválasztásában; együttműködési jog a nemzetközi és regionális szervezetekkel, az anyaország állami szerveivel, valamint más államok nemzeti kisebbségeinek nemzeti tanácsaival vagy hasonló testületeivel.²⁰

A köztársasági képviselőház 2014. május 23-án megvitatta, majd elfogadta a nemzeti tanácsokról szóló törvény módosítását,²¹ amely értelmében továbbra is alkotmányosan léteznek demokratikusan megválasztott nemzeti tanácsok, a választások kiírása a Köztársasági Választási Bizottság illetékességi körébe tartozik. A nemzeti tanácsok jogalkotásban kezdeményezői, döntéshozatalban véleményezési, javaslattevő joga mellett legerősebb megszerzett hatáskör volt az intézményalapítás joga. A jövőben a nemzeti tanácsok alapító jogai megmaradnak az oktatás, kultúra, tájékoztatás és hivatalos nyelvhasználat területén (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól, 2009. 10. szakasz (6) bek.), viszont a nemzeti tanácsok kezdeményezésére nem alapíthatnak többé a

¹⁷ A közvitát megelőzte egy szakértői fórum és egy tudományos találkozás, ahol már kialakultak a módosítás lényegi elemei. A nagyobb közösségek képviselői, így a magyarok képviselője is részt vett a szakmai egyeztetéseken.

¹⁸ A 2014-es választásokig zajlott események menete egy másik tanulmány révén követhető nyomon. Lásd: Pap Tibor (2014): A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusokban. In: Novák Anikó (szerk.): Kihívások és lehetőségek. VMDOK-könyvek, Szabadka, pp. 88-113.

¹⁹ Az Alkotmánybíróság 2014. január 16-i határozata Szerbia Hivatalos Lapjának 2014. 02. 21. (2014/20.) számában került közlésre (Službeni Glasnik Republike Srbije, 20/14, pp. 36-64.).

²⁰ Lásd bővebben: Nemzetpolitikai Kutatóintézet: A Szerbiai Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte a nemzeti tanácsi törvény több szakaszát.

Forrás: http://bgazrt.hu/_files/NPKI/Szerbia_Alkotmanybirosag_alkotmanyellenesseg_E02.pdf.

²¹ A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai 72/2009-es jelzetű törvénynek a közvitán kialakult és az AB döntése következtében sürgetővé vált változásait 2014. május 23-án fogadta el a szerb parlament. Külön dokumentumban megtalálhatóak a módosítások és az azok kapcsán megszövegezett indoklások is.

nemzeti kisebbség identitásának fenntartása, ápolása szempontjából kiemelt jelentőségű intézményeket.

Szerbia és az Európai Unió szabályozása

Szerbia az Európai Tanács 2012. márciusi csúcsertekezletén nyerte el tagjelölti státusát. A kapcsolatok szorosabbra fűzését a Stabilizációs és Társulási Megállapodás (Stabilisation and Association Agreement) megkötése jelentette, amelynek aláírására 2008. április 29-én került sor. Ezt megelőzően az Európai Tanács 1993. évi koppenhágai ülésén kerültek meghatározásra a csatlakozás feltételül szolgáló kritériumok a tagjelölt országok számára. Ezek között szerepel, hogy a tagság feltétele, hogy a tagjelölt állam elérje azon intézmények megszilárdulását, amelyek a demokráciát, a jogállamiságot, az emberi jogokat, illetve a kisebbségek tiszteletben tartását és védelmét garantálják, elősegítik a szubszidiaritás elvének megvalósulását az EU regionális politikájának keretében a regionális (és helyi) hatóságok szerepének erősítésével. A kisebbségek tisztelete és védelme volt a feltétele az Unió pénzügyi segítségnyújtásának, a CARDS támogatások felhasználásának a 2000-2006 közötti időszakban. Az Unió a demokrácia, a jogállamiság, az emberi és kisebbségi jogok, valamint az alapvető jogok tiszteletben tartásához kötötte a pénzügyi támogatás folyósítását.

Míg az Európai Uniónak van nyelvpolitikája, van kiforrott regionális politikája, addig a kisebbségpolitika tekintetében az Európai Unió eddig nem tudott a kisebbségek hatékony védelmét garantáló kisebbségvédelmi szabályozást megalkotni. Az Európai Unió óvatosan kezeli a nemzeti kisebbségek védelmét. Az EU a kisebbségvédelmet csatlakozási kritériumnak tekinti, de a tagállamok számára a kisebbségvédelmi feltételek nem bírnak jogilag kötelező erővel. Konkrét kisebbségvédelmi rendelkezések a szerződésekben nem szerepelnek, csupán az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmének elve, a kulturális sokszínűség tiszteletben tartásának követelménye és a hátrányos megkülönböztetés tilalma védi közvetve a kisebbségek érdekeit.

Mivel a nemzetközi egyezmények csak soft law-nak tekinthetők, a kisebbségvédelem biztosítása az érintett országok feladata. Az egyes államok részére nem kötelező a jogok biztosítása. Ez összefüggésben áll azzal, hogy az egyes országok maguk is a soft law-t alkalmazzák a kisebbségvédelem területén, azaz nemzeti szinten megismétlik a nemzetközi dokumentumokban levő rendelkezéseket. Mindez azt is jelenti, hogy valódi hard law hiányában a nemzeti és belső jogba transzformált nemzetközi kisebbségi jogot alkalmazó

nemzeti bíróságok nem tudnak a kisebbségi jogok érvényesítésében állást foglalni. (Trócsányi, 2009. p. 15.)

Az nemzeti kisebbségek aránya a teljes népességben az EU-ban a keleti bővítést követően 8,6%-ról (2003) 8,8%-ra (2007) emelkedett. Habár a kisebbségek védelme része a koppenhágai kritériumoknak, és „az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását.” (Európai Unióról szóló Szerződés, 1992. 3. cikk (3) bek.), a kisebbségi jogok nem képezik a közösségi joganyag részét. Az Európai Unióról szóló Szerződés 2. és 3. cikkei, az Alapjogi Charta 21. 22. cikkei, valamint az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 67. 165. 177. 178. 173. 182. 25. 20. 19. 79. 118. 53. 62. 109. 108. 107. cikkei alkotják jelenleg a jogi bázisát a nemzeti és nyelvi kisebbségek védelmét és a kulturális és nyelvi megosztottságot megerősítő uniós szabályozásnak. (European Commission, Minority SafePack, 2013. p. 2.)

Az Európai Nemzetiségek Föderális Uniója (FUEN)²² 2013-ban európai polgári kezdeményezést²³ szervezett a kisebbségi jogok európai szintű szabályozására, ezzel is kifejezve azon álláspontját, hogy az Európai Unió alapját jelentő értékközösség, a kisebbségek támogatása és védelme több tartalommal tölthető meg annál, mint amit az Európai Szerződések tartalmaznak.

A keretszabályozási javaslatcsomag az európai kisebbségek védelméért (angol rövidítése: Minority SafePack) nyelvi, oktatási, kulturális kérdésekben, a regionális politikában, a kisebbségek európai parlamenti jelenlétének kérdésében, a diszkriminációellenesség, a médiaszabályozás és a támogatáspolitikai területén javasol további intézkedéseket az Európai Unióra vonatkozó jogalkotásra.

Az Európai sokszínűség megőrzését célzó kisebbségvédelmi indítvány célja az európai nemzeti kisebbségek, illetve a regionális és kisebbségi nyelvek védelmét és népszerűsítését célzó intézkedések és jogszabályok elismerése az Unió jogalkotásában, hangsúlyozva, hogy a kisebbségi jogok az európai etnikai és nyelvi sokszínűséget erősítik.

A kezdeményezést nem támogatta az Európai Bizottság, mert nem tartozik a hatáskörébe. Az Európai Bizottság elismeri, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek

²² A FUEN 1949-ben Párizsban alakult meg az európai kisebbségek regionális, nemzeti és különösen európai szintű képviselőire. Európa 45 országa több mint 300 nemzeti kisebbséget képviseli, mintegy 100 millió polgárt. A 2011. június 3-án Eisenstadtban elfogadott Statútum értelmében támogatja az ENSZ, az EBESZ az Európa Tanács az EU és minden más szervezet tevékenységét, amely az emberi jogok védelmét és az őshonos nemzeti kisebbségek/etnikai csoportok fennmaradását segíti elő.

²³ Az európai polgárok nemcsak választott képviselőik révén, hanem közvetlenül is kezdeményezhetnek uniós szintű jogalkotást. Ehhez legalább egymillió aláírás szükséges hét tagországból.

jogainak tiszteletben tartása az Unió egyik értéke, de hozzáteszi, hogy sem az Európai Unióról szóló Szerződés, sem az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés nem nyújt jogi alapot a kisebbségekhez tartozókkal kapcsolatos jogalkotáshoz. A Bizottság ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a kezdeményezők bizonyos javaslatai hozzájárulhatnak a kisebbségekhez tartozók jogainak átfogó rendezéséhez. Ezek ugyanis alapjai lehetnek a Bizottság azon erőfeszítéseinek, hogy javaslatot tegyen egy olyan uniós szintű szabályozás elfogadására, amely a szerződések alkalmazására vonatkozik.

A Vajdaság Autonóm Tartomány útban az Európai Unió felé

1957-ben az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződés Preambulumában megfogalmazódik a tagállamok célja, „hogy erősítsék gazdaságaik egységét és biztosítsák harmonikus fejlődésüket a különböző régiók között meglévő különbségek és a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának csökkentésével” (Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról, 1957. Preambulum). A kohéziós politika mindhárom aspektusa, a gazdasági, társadalmi és területi kohézió, és annak támogató eszközrendszere (pl. előcsatlakozási eszközök) a gazdasági és társadalmi konvergencia erősítésének legfontosabb uniós szintű biztosítéka.

A Vajdaság esetében a regionalizáció kezdetben politikai, gazdasági és etnikai jellegű konfliktusok kezelését jelentette, míg a területfejlesztési intézményi struktúra kialakítását már az EU követelményeinek való megfelelés hívta létre.

A regionális fejlődés és a regionális intézményrendszer kialakítására vonatkozóan lényeges előrelépést jelentett, hogy 2008. február 18-án az Európai Unió Tanácsa határozatot fogadott el az Európai Partnerségről Szerbiával, amely referenciakeretet jelent a Strukturális Alapok támogatásainak felhasználásához, és lehetőséget biztosít az IPA programokban (a Tanács 1085/2006/EK rendelete az IPA létrehozásáról) való részvételre. A Regionális fejlesztési törvény 2009. július 14-i elfogadásával (Zakon o regionalnom razvoju, 2009.) megtörtént Szerbia területfejlesztési egységeinek definiálása, az Európai Unió támogatási forrásainak fogadásához szükséges intézményrendszer megteremtése.

A törvény értelmében a régió olyan statisztikai funkcionális területi egység, amely egy, illetve több térséget egyesít, amelyre a regionális fejlesztési politika tervezése és megvalósítása vonatkozik. A regionális politika területi egysége statisztikai egység, nem közigazgatási területi egység, és nincs jogi szubjektivitása.

A törvény 5. szakasza értelmében Vajdaság területe egy NUTS 2 régiónak felel meg, így aktív és érdemi szerepet tölthet be az Európai Unió előcsatlakozási alapja, az IPA források igénybevételéhez. A fejlesztések finanszírozása a Szerb Köztársaság Költségvetése, az autonóm tartomány költségvetése és az önkormányzatok költségvetéseinek hozzájárulásával történik az addicionalitás alapján.

Az IPA keretében a tagjelölt Szerbia részére nyújtott támogatások fogadásához felállításra került a regionális fejlesztési tanács, amely a helyi önkormányzatok képviselőit, a civil szervezetek és a közszféra képviselőit, valamint a kormány képviselőit tömöríti. Munkaszervezete a regionális fejlesztési ügynökség, amely bonyolítja az uniós források pályázását és menedzselését.

A fejlesztési dokumentumok elutasítják mind a gazdasági, mind a közigazgatási-politikai régiók kialakításának lehetőségét Szerbia területén. Kétségtelen, hogy Szerbiában valódi regionalizációra lenne szükség, amely a régiókon (és intézményeiken) keresztül lehetővé tenné a gazdaság komplex fejlesztését, a társadalmi-etnikai (nemzeti) integrációt, a nemzetközi integrációt, a területi kohéziót és a regionális egyenlőtlenségek csökkentését. (Takács – Nagy, 2013. pp. 41-43.)

Néhány hónapja az Európai Unió tagállamai Szerbia vonatkozásában elfogadták a 23-as tárgyalási fejezet (átvilágítási) screening jelentését.²⁴ A 23. fejezet az igazságügy és az alapvető jogok területével foglalkozik. Az Európai Tanács átvilágítási jelentése kisebbségi jogokkal foglalkozó részébe bekerült, hogy az EU elvárja Szerbiától, hogy 2015-re akciótervet készítsen a kisebbségi jogokról, a kérdéskör EU-s szerveket is megnyugtatni képes rendezése érdekében. Az akcióterv függvényében kerül megnyitásra az ország csatlakozási tárgyalásain a tanulmányban tárgyalt részterületen kulcsfontosságú, az emberi jogokat is magában foglaló 23. fejezet.²⁵ Az elmúlt hónapok fejleményei rámutatnak arra, hogy az Európai Unió felé egyre inkább elköteleződő tagjelölt Szerbiának belpolitikai aktusai, így a kisebbségi és a regionális intézményeket érintő változtatások során a jövőben egyértelművé kell tennie az európai értékek és megoldások melletti kiállását.

²⁴ A dokumentum 18-19. és 36-37. oldala foglalkozik a kisebbségekkel. Screening Report Serbia. Chapter 23 – Judiciary and fundamental rights. Commission WP Enlargement MD 45/14 15.05.14

²⁵ Erről részletesebben Varga László, a VMSZ köztársasági parlamenti képviselője nyilatkozott a Magyar Szónak.

Forrás: <http://vmsz.org.rs/hirek/tortenesek/nagyito-alatt-kisebbségi-jogervenyesites>

ZÁRÓ GONDOLATOK

1. Az autonómia, ahogy azt az Európa Tanács idézett dokumentumai is megjegyzik, nem csodaszer, de egy, a többségi elvű döntéshozatal keretei között jól alkalmazható, bevett megoldási módja a kisebbségi közösségek méltóságra alapozott önrendelkezési (demokratikus részvételre irányuló) törekvéseinek. A nemzetállamok egyelőre sikeresen tudják alkalmazni az elodázás stratégiáját, mivel az autonómiát alulról kiharcolni nem tudó közösségek a másik lehetséges úton érkező, azt kikényszeríteni képes nemzetközi nyomásgyakorlásra csak akkor számíthatnak, ha a kisebbségi közösségek és a területet éppen felügyelő többségi társadalom között tényleges konfliktusok alakultak ki. A tét most az, hogy az európai normák szerint elvileg elfogadhatatlan politikai alávetettségre, amelyet a döntéshozatali kompetenciák területi alapon való elvonásával/át nem ruházásával próbálnak tartósítani az újdemokráciák szinte mindegyikében, sikerül-e szimbolikus politikai akciókkal felhívni a figyelmet? Márpedig Habermas szerint, a méltóságra alapozott törekvések artikulációja a korábbi jogfosztások felmutatásának tevőleges, demonstratív bázisán lesz csak képes alapjoggá változni:

„Mivel a morális ígéretnek a jogban kell valóra válnia, az emberi jogok Janus-arcúak: egyszerre fordulnak a morál és a jog felé.[...] Arra valók, hogy a demokratikus törvényalkotásban **konkretizálják**, a joggyakorlatban esetről esetre **specifikálják** és állami szankciókkal **érvényesítsék** őket. Az emberi jogok tehát a felvilágosult morálnak pontosan azt a részét határolják körül, amely átültethető a kényszerítő jogok közegébe, és tényleges alapjogok robosztus alakjában politikai valósággá válhat.”²⁶

Az idézet utolsó mondatának eredetiben kiemelt tagjaiból is jól körvonalazódik a kisebbségi jogok és az Uniós kisebbségpolitikai előtt álló lehetőség potenciális cselekvési tere. Európa a saját hagyományai alapján is másként kell, hogy viszonyuljon az új kihívásokhoz. Azokat a maguk társadalmi és gazdasági költségeiből fakadóan csak egy-egy olyan értékvilág mentén elkötelezett szemléletből tudja vizsgálni, mint a demokratikus társadalmi részvétel vagy a (szociális) piacgazdaság. A pillanatnyi érdekek és lehetőségek valamint az elérendő célok között mérlegelve nem feltétlenül kell, hogy engedjen a pragmatizmus és a forráshiányok redukcionálisnak. Ilyetén már csak az érintettek felkészültségén és a döntéshozók demokratikus elkötelezettségén múlik, hogy a kisebbségpolitika mikor kerül fel az Unió explicit szakpolitikáinak listájára, s a kiépült és

²⁶ Az emberi méltóság fogalma és az emberi jogok realiztikus utópiája. Lásd: J. Habermas (2012): *Esszé Európa Alkotmányáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó, p. 20.

hatékony kisebbségpolitikai intézmények mikortól képezik majd a koppenhágai kritériumok tételes részét.

2. Az EU és a tagállamok közötti feladatelhatárolás tekintetében az EU a nyelvi diszkrimináció és a nemzeti kisebbséghez való tartozás miatti diszkrimináció tilalmát és a kulturális, vallási és nyelvi sokféleség tiszteletben tartását vállalja fel. Fontos lenne, hogy az EU az Európa Tanács Keretegyezménye által előírt jogi kötelezettségeket is megerősítse. Az Európa Tanáccsal és az annak égisze alatt működő Helyi és Regionális Önkormányzatok Európai Kongresszusával való együttműködés szilárd alapot teremthet ennek jövőbeni megvalósítására.

3. A politikai és gazdasági reformok sikeréhez, az adminisztratív kapacitás megteremtéséhez, az Európai Unió és Szerbia közötti együttműködés sikeréhez az Unió érdekeit össze kell hangolni a szerb kormány szándékaival, az elért eredmények így maradhatnak tartósak. Az EU úgy határozta meg a csatlakozás feltételrendszerét, hogy annak hatására, az EU nyomásgyakorlására a tagjelölt államoknak kisebbségbarát reformokat kellett végrehajtani.

Szerbia nemcsak a csatlakozásra várók, de a már EU-tagok számára is tud követendő intézményes megoldásokkal szolgálni, miközben nem kerülhető meg, hogy a saját útfüggőségéből adódó, a többségi társadalom számára nehezebben emészthető kérdéseket érintő olyan területeken is mint az etnikai alapú területi autonómia, az emberi méltóságra alapozható eljárásokat és intézményeket dolgozzon ki.

4. Szerbia az unitárius (centralizált) államok típusát képviseli, a Vajdaság AT ugyanakkor különleges jogállású régió, amely önállósága jelentősen eltér az országon belüli régióktól, amennyiben rendelkezik olyan választott regionális önkormányzattal a Vajdaságban, amely státusa alkotmányosan elismert, ezáltal tényleges jogalkotó hatalom és magas fokú autonómia jellemzi.

5. Jogalkotási, pénzügyi és adminisztratív téren fejleszteni kell a regionális és helyi hatóságok kapacitását annak érdekében, hogy minél hatékonyabban felhasználhassák az előcsatlakozási támogatást, és készen álljanak az uniós vívmányok fenntartható átültetésére. Közvetve a fejlesztéspolitika is erősíti a magyar közösségek identitását. A kisebbségi létből eredő hátrányok feloldására a fejlesztéspolitikai célrendszer a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális célkitűzések megvalósításával tud eredményeket elérni. Habár a fejlesztéspolitika nem etnika alapú, a fejlesztések valamennyi régióban a kisebbségi közösségek elérhetőségét és életlehetőségét javítják.

SUMMARY

The last two decades was dominated by debates about and around supra-national organizational forms. For sociologists of a leftist (critical or normative) attitude, nation state has been not only devalued but has become an outright anachronism. The so-called post-national notion of Habermas seems to become generally accepted. Western European ethno-regionalist efforts have modified the tendency, but it has been excluded from the mainstream of political or social theories, remaining a part of marginal suggestions for unresolved and residual problems within the framework of nation states. The Western public is still unable to understand Central and South-East European regionalisation attempts.

As the EU Member States are becoming more and more heterogeneous, minority communities face new challenges. The structure of the majority-principle based decision-making does not grant equal opportunities for every community to participate relevantly. A concentrated community's „access” to democracy is limited by the segmentation/lacking segmentation of the spatial structures that influence decisions. This is not the phenomenon traditionally called a „democratic deficit”, but rather a deficiency of democracy, the domination of the more numerous over the less numerous.

Over the past decade Serbia became the 'institutional innovator' in its responses to minority policy challenges. The current political structure in Serbia provides the Hungarian minority in Vojvodina with regional and cultural autonomy. Serbia is a candidate country for EU accession. The paper sets out conceptual basis for measuring Vojvodina's cultural and regional autonomy in Serbia's European perspective.

In 2009, the Serbian Parliament ratified the new autonomy statute for Vojvodina. The Statute of Vojvodina was to set out the the key principles that should underline effective regional democracy, covering areas such as financial autonomy and legislative powers. Parallel with regional autonomy the initial demands for cultural autonomy has led to the adoption of the Law on National Councils in 2009 and the formation of the Hungarian National Council, the legitimate elected body of Vojvodina Hungarians.

The paper summarizes the international, European and domestic legal norms and institutions which can accelerate the regional and cultural autonomy in Vojvodina. States have a duty to respect internationally recognized human rights and rule of law, which allow for the full development of civil society in conditions of tolerance, peace, and prosperity.

From the perspective of Western democracies the minority issue was often articulated as a question of security policy. International organizations (UN, Council of Europe, OSCE etc.) have no enforcing methods, but they use normative rules to secure minority rights and adopt more inclusive forms of their democratic accommodation.

In the international regulation of cultural autonomy, the Council of Europe has played a significant role. The Framework Convention for the protection of national minorities (1998) offers the Council of Europe's *acquis* and the rights and freedoms of persons belonging to those minorities. But the autonomous status must be based on territorial integrity and sovereignty of states. The Lund recommendations on the effective participation of national minorities in public life (OSCE, 1999) build upon fundamental principles and rules of international law, as they affect the rights of national minorities to participate in public life and to enjoy other political rights.

Although the international organizations have played a significant part in dismantling barriers, there are clear gaps between legal regulations and actual practices in Vojvodina. For the effective operation, it is necessary to create the domestic legal framework within which legal assistance can achieve its objectives. The central government of Serbia has the legal obligation to harmonize domestic law with existing international law. The main challenges for Vojvodina have been to adopt both legal provisions and to obtain the permission of the state.

The traditional minority discourse is not suitable for making use of the minority policy opportunities offered by the EU. The EU does not have an explicit minority policy which doesn't increase its legitimacy, especially among minorities. However, it does have well perceivable, implicit expectations about the minority policy practices of new member states and candidate countries alike.

The province of Vojvodina can play a key part in Serbia's EU accession. The institutionalisation of the system of regional autonomy and the establishment of Hungarian National Council are positive developments in the Serbia's EU accession process. But the present tensions can harm the prospects of accession. This is the reason for which it is crucial to provide the Autonomous Province of Vojvodina with strong mandate. The legislative framework must be fulfilled and the existing rights and competences are not cut back in any ways.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bodó, Barna (2009). Szórvány és nyelvhatár. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Habermas, J. (1998). Die Postnationalistische Konstellation. Berlin: Suhrkamp.
- Habermas, J. (2011a). A kommunikatív cselekvés elmélete. Budapest: Gondolat.
- Habermas, J. (2011b). Zur Verfassung Europas. Suhrkamp: Berlin.
- Habermas, J. (2012). Esszé Európa alkotmányáról. Budapest: Atlantisz.
- Lantschner, E., Marko, J., Petricusic, A. (Eds.) (2008). European Integration and its Effects on Minority Protection in South Eastern Europe. Berlin: Nomos.
- Lantschner, E., Constantin, S., Marko, J. (Eds.) (2011). Practice of minority protection in Central Europe. Berlin: Nomos.
- Marko, J. (1994). Autonomie und Integration. Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich. Wien, Köln, Graz: Böhlau.
- Marko, J. (Ed.) (1999). Gordischer Knoten Kosovo/a: Durchschlagen oder entwirren? Völkerrechtliche, rechtvergleichende und politikwissenschaftliche Analysen und Perspektive zum jüngsten Balkankonflikt. Berlin: Nomos.
- Marko, J., Burkert, Dottolo, G. R. (Eds.) (2000). Multikulturelle Gesellschaft und Demokratie. Berlin: Nomos.
- Müller, J., W. (2012). Wo Europa endet. Berlin: Suhrkamp.
- Pap T. (2010). Regionalizáció/-izmus és vagy kisebbségi intézményrendszer a területi és társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó kihívások kezelésére. VIKEK Közleményei, 3-4, 331-336.
- Pap, T., Sarnyai, Cs. M. (2012). A vajdasági magyar pártok és az autonómia kérdésköre a rendszerváltás utáni Szerbiában. De iuris prudentia et iure publico (DIEP), VI. évf. 3, 99-117.
- Sarnyai, Cs. M., Pap, T. (2010). The formation and transformation of the minority and regional institutional system in Serbia of the new millennium. Geografica Timisiensis, vol. XIX. 1, 77-87.
- Sarnyai, Cs. M., Pap, T. (2011). Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina. In M.Tonk (Ed.), Minority politics within the Europe of regions (pp. 251-276). Cluj: Scientia.
- Sarnyai, Cs. M., Pap, T. (2012). The analysis of the education strategy of the National Council of the Hungarian Ethnic Minority (MNT) in Vojvodina. Jezikoslovje, 13.2, 601-623.
- Sartori, G. (2003). Alkotmánymérnökség. Budapest: Akadémiai.
- Schütz, A., Luckmann, Th. (1984). Az életvilág struktúrái. In M. Hernádi (Ed.), Fenomenológia a társadalomtudományokban (pp. 269-320). Budapest: Gondolat.
- Takács, Z., Nagy, I. (2013). Institutionalization of regional policy and the regional institution system in Serbia. European Spatial Research and Policy, 20:(1), 2013. 27-47.
- Trócsányi, L. (2009). Kisebbségi jogok a globalizáció és a regionalizáció időszakában. Európai Tükör, XIV. évf. 4, 6-19.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- Council regulation (EC) No 2666/2000 of 5 December 2000 on assistance for Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia, repealing Regulation (EC) No 1628/96 and amending Regulations (EEC) No 3906/89 and (EEC) No 1360/90 and Decisions 97/256/EC and 1999/311/EC OJ L 306 7/12/2000

- Congress of Local and Regional Authorities of Europe, Draft European Charter of Regional Democracy. 28 May 2008 Recommendation 240 (2008) CG (15)6REC
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1501723&Site=CM>
- Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferenciájának dokumentuma. Koppenhága, 1990. június 29.
<http://www.nek.gov.hu/data/files/84194071.pdf>
- EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos, Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben. 1999. Szeptember.
<http://www.osce.org/hu/hcnm/32248?download=true>
- Egyesült Nemzetek Szervezete, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966. december 16.
<http://helsinki.hu/polgari-es-politikai-jogok-nemzetkozi-egyezsegokmánya-iccpr>
- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 1201/1993. sz. ajánlás. In: Magyar Kisebbség I. évf. 1995. 1. szám
- Európa Tanács, Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről. 1998. február 1. CETS No. 157. 15.
<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=01/11/2013&CL=ENG>
- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 1811. sz. Ajánlás. Európa regionalizációja. 2007. október 3.
http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?view=article&id=105%3Aaz-geuropa-tanacs-18112007-szamu-ajanlasaq&option=com_content&Itemid=23&lang=fa
- Európai Unióról szóló Szerződés. In: Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): Az Európai Unió alapdokumentumai. Studia Europa, Fontes Juris 1. Pécs, PTE ÁJK Európa Központ. 2010.
- Minority SafePack Initiative. You are not alone. One milion signatures for diversity in Europe. https://www.fuen.org/fileadmin/user_upload/downloads/flyer-english.pdf
- Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part.
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/serbia/key_document/saa_en.pdf
- A Szerb Köztársaság Alkotmánya. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 98/2006. szám
- A Tanács 1085/2006/EK rendelete (2006. július 17.) egy előcsatlakozási eszköz (IPA) létrehozásáról HL L 210 2006/7/31.
- Tartományi képviselőházi rendelet Vajdaság autonóm tartomány kormányáról. Vajdaság AT Hivatalos Lapja, 4/10 szám
- Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól. A SZK Hivatalos Közlönye, 72/2009. sz.
- Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. Újvidék, 2009. novembere
<http://www.vajma.info/docs/vajdasag-at-statutuma.pdf>
- Zakon o regionalnom razvoju. Službeni glasnik RS, br. 51/2009 i 30/2010

CITY CEMETERIES AS CULTURAL ATTRACTIONS: TOWARDS AN UNDERSTANDING OF FOREIGN VISITORS' ATTITUDE AT THE NATIONAL GRAVEYARD IN BUDAPEST

Brigitta PÉCSEK^a

^a Szent István University, Gödöllő, Hungary, György Enyedi, Doctoral School of Regional Sciences, Gödöllő, Páter Károly utca 1, 2100 Hungary Tisza Lajos. Krt. 47, phone: +36 30 417 6348, e-mail: brigitta.pecsek@gmail.com

Cite this article: Pécsék, B. (2015). City Cemeteries as Cultural Attractions: Towards an Understanding of Foreign Visitors' Attitude at the National Graveyard in Budapest. *Deturope*, 7, 1: 44-61

Abstract

The paper aims to reposition urban cemeteries within the tourism supply and to showcase their values as cultural tourism products that can enrich visitors' experiences. Although urban cemeteries as ritual meeting points of life and death have become an integral part of city tourism, contemporary tourism literature mostly embeds them in dark tourism or thanatourism, neglecting the experience-rich potentials of cemeteries as cultural products. This paper rectifies this by arguing that cemetery tourism makes a fascinating cultural display for tourists, offering both nature-based and cultural activities, therefore, it can be rightfully placed in heritage and cultural tourism. The paper investigates foreign visitors' attitude at the National Graveyard in Budapest. During the empirical research 52 questionnaires were correctly filled in, followed by the same number of mini-interviews. The research findings confirmed the initial hypotheses: 1. Visitors regarded cemeteries as complex attractions representing both natural and cultural values, which added to the positive experiences of a Budapest city break. 2. There was no reference to the so called "dark aspects" of cemeteries in the answers. 3. Although the satisfaction rate was high, the lack of visitors is a clear indication that the cemetery in Budapest has been so far undervalued as an urban attraction. On the negative side, respondents criticized the lack of information sources available prior to visit, the inefficient marketing and the undesirable neighbourhood. The paper ultimately aims to provide stakeholders solid, preliminary data that might serve as a launching pad for further larger-scale research.

Key words: cemeteries, urban tourism, dark tourism, Budapest, cultural tourism, Kerepesi cemetery

„It is a good place to spend an afternoon or maybe eternity.” Anonymous tourist

INTRODUCTION

Cemeteries as ritual meeting places of the living and the dead have become an integral part of urban tourism supply. Several urban cemeteries such as Pere Lachaise are major draw

cards for city breakers, enjoying cultural pursuits in a metropolitan environment. However, the bulk of academic literature focuses on cemeteries' anthropological and architectural aspects (Francis, 2003; Gecséné Tarr, 2012; Johnson, 2008; Rugg, 2000), while within the theoretical frame of tourism cemeteries are mostly related to dark tourism or thanatourism (Lennon & Foley, 1996; Seaton, 1996, 1999, 2002; Seaton & Lennon, 2004; Sharpley & Stone, 2009; Stone, 2006), neglecting the cultural aspects of urban cemeteries.

In the first part, contemporary theories with regard to dark tourism are presented to outline the theoretical framework within which cemeteries are usually discussed. Then, the paper moves onto showcasing cemeteries as experience-rich, complex tourism attractions with excellent potentials to complement a city break of cultural nature.

The investigative part of the study comprises the empirical research, in which the main focus was placed on the foreign visitors' attitude at the National Graveyard in Fiumei Street (also called Kerepesi Cemetery), in Budapest. At the time of the research there was no solid secondary data to rely on, therefore, no yardsticks were available against which my findings could be evaluated. This problem was coupled with the low visitation rate of the cemetery, which I experienced during my initial visits.

To counterbalance the small sample size, mixed research methods seemed more appropriate to harness quality data and gain the best insight possible into the attitude of visitors in relation to their cemetery visit. Therefore, after filling in the questionnaires, I conducted mini-interviews with the same 52 participants. The actual survey took place on two Mondays, Wednesdays, Saturdays and Sundays, in March 2013. The sample size was non-representative and the research was of exploratory character.

The findings proved that visitors unequivocally regarded the graveyard as the integral part of the city's cultural landscape. They embraced the sharp contrast between the hectic city centre and the serenity of the cemetery without actually leaving the metropolitan area behind. The primary reasons for their visit included the opportunity to escape from the hustle and the bustle of the city as well as to appreciate the natural surroundings. In addition, they also engaged in several cultural activities such as taking photographs, visiting certain tombs or expanding their knowledge. The respondents did not make any reference to the "dark nature" of cemeteries, so the conclusions can be rightfully drawn that city cemeteries created an additional value for city breakers, which were of cultural nature rather than associated with death or suffering. The paper ultimately aims to reposition cemeteries within the tourism framework, to lay the initial empirical foundation

and to act as a catalyst for more comprehensive and larger-scale research into the potential touristic use of the National Graveyard, Budapest.

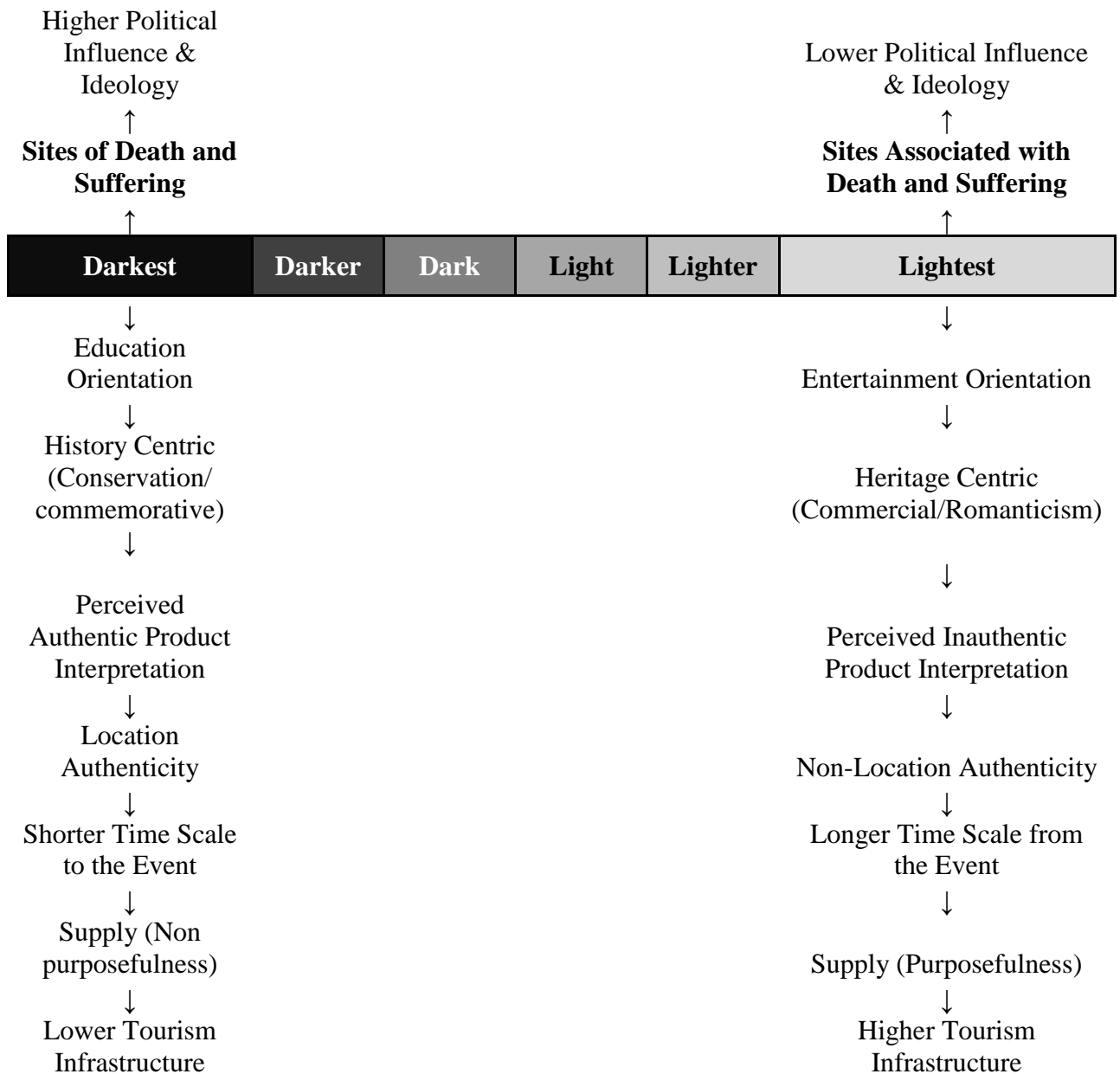
Position of Cemeteries in Tourism

According to Oxford dictionaries (www.oxforddictionaries.com, 2013) a cemetery is „a place for burying the dead; a graveyard.” In tourism literature cemetery is linked to dark tourism and the phenomenon was first labelled by Lennon & Foley (1996). Their definition of dark tourism says (1996, p.198) “the phenomenon which encompasses the presentation and consumption (by visitors) of real and commoditized death and disaster sites”. A decade later Tarlow (2005, p.48) defines the concept as “visitation to places where tragedies or historically noteworthy death has occurred and that continue to impact our lives”. Dark tourism for Sharpley and Stone (2009, p. 4) mean “for as long as people have been able to travel, they have been drawn – purposefully or otherwise – towards sites, attractions or events that are linked in one way or another with death, suffering, violence or disaster”.

Another well-known scholar, Seaton (1996, p. 234) favours the term thanatourism and describes the thanatourist “a tourist motivated by the desire for actual or symbolic encounters with death.” Seaton distinguished the following types of thanatourism:

1. Travel to watch death such as public hangings or executions
2. Travel to sites after death occurred such as Auschwitz
3. Travel to internment sites and memorials such as graves and crypts
4. Travel to reenactments such as Civil War reenactments
5. Travel to synthetic sites at which evidence of the dead has been collected such as museums

According to Stone (2006, p.146) „Dark tourism is visiting or travelling to those sites that are associated with tragedy and death.” He points out that certain sites may be darker than others due to their characteristics, perceptions and product traits. Using his model each dark tourism product can be described and analyzed.

Figure 1 *Dark-light spectrum scale*

Source: Stone, 2006, p. 150

Based on Stone's spectrum scale, cemeteries lie on the darker end of the spectrum. They are sights of death, giving educational, history-centric information and interpretations of the past. Furthermore, they are unstaged, authentic sites with no purposeful supply, providing low-level infrastructure. However, there is much more to cemeteries than darkness as many cemeteries around the world prove.

The Case for Cemetery Tourism

Cemeteries are abundantly featured on the UNESCO World Heritage List (www.unesco.org). Altogether 55 have been honoured to date (2014), including city

cemeteries in Cracow, Prague, Venice or Salzburg. Europe is particularly rich in heritage urban cemeteries; most metropolitan areas have at least one cemetery of note. The Association of Significant Cemeteries in Europe (ASCE, www.asce.org) recognized the need for their protection and their joint promotion. The organization has 179 member cemeteries in 22 countries in 2014 that share experience and best practices and cooperate to protect, restore and ensure ongoing care and maintenance. The organization emphasizes that cemeteries are both tangible and intangible heritage. They are witnesses of local history as well as reveal the given community's cultural and religious identity. The association has put together a thematic route that is one of the certified Europe Cultural Routes (ASCE, www.asce.org, 2014).

There are plenty of idiosyncratic graveyards scattered around the world, giving fascinating insights into past and modern societies' perceptions to life and death. Cross Bones for instance is a cemetery in London, where 15,000 paupers and prostitutes were buried in the late medieval times (www.crossbones.org.uk, 2014). In the still functioning Merry Cemetery in Sapenta, Romania dead people are honoured with carved crosses containing pictures and verses related to the deceased person's life. The Chinese Bo tribe wiped out in the 16th century used to bury their dead in coffins hanging off the steep cliffs. Tana Toraja, Indonesia boasts some of the finest cliff cemeteries and eccentric funerary rituals including pig and buffalo slaughters, accompanied with six-week constant singing and dancing (Cockman, 2013). In Nokhur, Turkmenistan graves are marked by a wooden post adorned with the horns of a mountain goat (www.atlasobscura.com, 2014). In the Cemetery of the Nameless, Vienna the 104 bodies were unidentified as victims of drowning before 1940, which the river's current brought ashore (www.wien.info/en). To a certain extent, all these burial places have some dark aspects; however, for seasoned travellers these cultural landscapes offer a whole other spectrum of cultural interpretations, legends, stories and art history.

Cemetery tourism is fuelled by some intriguing contemporary phenomena. „Goods and services are no longer enough”. - say Pine & Gilmore (1999, 2012, p.1), and the shift from the service economy towards to experience economy creates ideal conditions for niche products. Cemeteries as complex attractions certainly fit the bill, offering a variety of experiences for visitors. In our advanced world people yearn for the experience of the authentic, and in urban tourism context cemeteries can be the crown jewel of city breaks. With the help of the Pine & Gilmore model, it can be easily proven that cemeteries guarantee all four experiences necessary for a fully-satisfying visit.

Figure 2 *Pine – Gilmore Experience Realms*

	Absorb	
Passive: Entertainment Aesthetic		Active: Educational Escapist
	Immerse	

Source: Pine & Gilmore, 2012, p. 46

The model includes two passive experiences: entertainment and aesthetic and two active experiences: educational and escapist. The cemetery's natural landscape with the green spaces, the paths crisscrossing, the benches scattered around, coupled with the architecture gives the aesthetic pleasure to the eye. While cemetery programs such as concerts fulfill the entertainment requirement. Searching for the resting places of famous people and learning about their lives and achievements widen visitors' horizons in terms of knowledge and information. While taking part in a local burying ritual is both escapist and educational. It allows tourists to place themselves into a spiritual sphere and co-produce the unrepeatably, one-off common narrative (Niedermüller, 2000). Fromm (1973) suggests that group experiences like this are the deepest and most unforgettable experiences humankind can live through. "The experiences we have affect who we are, what we can accomplish, and where we are going" – say Pine & Gilmore (1999, 2012) in their groundbreaking book. These days more and more people yearn to find their inner self and transform themselves into a more aware and spiritual person, and experiences can certainly help them go through this journey. Michalkó (2012, p. 34) also stresses the importance of experiences in his alternative tourism definition „tourism is a change of environment during which experiences are collected and services are used.”

However, different cemeteries provide a different set of experiences, greatly depending on their style, especially the layout and the proportion of built structures versus green spaces. Some are more like outdoor sculpture museums while others are rather lawn parks, the rest is somewhere in between. Gecséné Tarr (2012) identified three main European cemetery cultures. Neo-Latin countries like France, Italy, Spain and Portugal focus on the prominent tombs and crypts, while greenery plays a secondary role. In contrast, in Western countries like Germany, the Netherlands and England the natural landscape is a key feature. As a result, lawns are more important than flowers and plants. The Northern countries including Sweden, Norway and Denmark have so called „lawn cemeteries”, without proper paths and there are scarcely planted trees, bushes and flowers. In Central Europe the eclectic blend of Western and Latin style reigns supreme.

Regardless of their design, cemeteries have complex attraction power. “Attraction incites tourists to go to a place” (Michalkó 2012, p. 93). Puczkó & Rátz (2003) argue that modern tourists have become more seasoned travellers with more sophisticated needs and expectations, therefore, niche products might be more appealing to them than to their parents. Seaton (2002), Meyer & Peters (2001) also acknowledge „Dark Resting Places” as urban regeneration tools. Furthermore, cemetery tourism will also profit from the ageing of modern societies where an ever growing number of seniors continue to travel, and mature age tourists are keen to enjoy cultural offerings with a natural slant such as cemeteries.

Accessibility in a physical and abstract sense is also important in urban tourism because city breakers are usually time-poor. Most urban cemeteries are centrally-located, and visitation does not require complicated preparation and planning. It is easy to make sense of the place, because death is a common experience for mankind, therefore, they are universal places where people move around with ease. At the same time, in contrast to global, transnational urban spaces surrounding them, city cemeteries are imprints of the given national culture. Their “glocal” (global + local) nature, this idiosyncratic mix of the familiar and the unknown makes cemeteries compelling “must see” places.

The National Graveyard, Budapest

The National Graveyard known also as Kerepesi Cemetery is the most centrally located cemetery in Budapest, lying about 500m southeast of Keleti Railway Station, the main entrance to Budapest. It was established in 1847 and presently is one of the biggest National Pantheons and outdoor statue parks in Europe comprising an area of about 56 hectares. Currently, it boasts 3000 gravestones and mausoleums and it is the final home to the finest statesmen and national heroes such as Lajos Kossuth, Ferenc Deák and Lajos Batthyány. The cemetery is shared by victims of the 1956 Uprising alongside with the emblematic figure of socialism, János Kádár and the first prime minister after the 1989 regime change, József Antal. Some of the most prominent scientists also rest there, namely Leó Szilárd, Ignác Semmelweis or George de Hevesy among others. As part of the “Long Night of the Museums” Celebration the cemetery holds an event called the “Day of the Bells” every June. Besides, they also put together thematic tours for schools and tourists. The cemetery houses a funerary museum that visitors can see for free of charge (www.nemzetisirkert.hu, 2014).

MATERIALS AND METHODS

In terms of methodology, I had to face some sampling dilemma at the outset. Since cemeteries primarily are resting and meeting places where the living and the dead can be symbolically reunited, asking for an entry fee would be morally unjustified. As a result of the free entry, it is impossible to estimate visitation size, let alone distinguish between local regulars and tourists. So, any data or quantitative analysis is hard to come by. Consequently, non-representative, random sampling was the only feasible alternative. In practical terms it meant that I tried to identify tourists by observing their props such as maps and cameras as well as their behaviour, then approached and asked them to fill in the questionnaire, then answer my interview questions.

The sampling problem raises the question of why bothering with such a small sample at all. It might only be answered with another question. How can you make any assumptions regarding the neglect of the cemetery as a tourism attraction, if you ignore tourists who have paid their visit? The core of this survey revolves around questions dealing with free association and satisfaction, and those components make the research worthwhile irrespectively of the actual sample size. In this case the demographical details and travel particulars served merely as a statistical backdrop and the main focus was on the qualitative nature of the research, namely on the interviews regarding attitude and satisfaction.

Eventually, the actual survey took place in two Mondays, Wednesdays, Saturdays and Sundays, in March 2013 at the entry gate of the Kerepesi cemetery. The research consisted of two components. First, 52 foreign individual visitors filled in a questionnaire, and then the survey was supported by semi-structured mini-interviews with the same participants. Ultimately, 30 men and 22 women were willing to take part in the mixed-method survey. 50 were first-time visitors in the cemetery. The written and verbal questions centred around the following topics:

- Demography of visitors
- Travel particulars: type of accommodation used, length of stay,
- Information sources used prior to visit
- Activities performed during the visit
- Associations related to the cemetery visit
- Positive and negative experiences during the visit
- Satisfaction with the visit

- Suggestions for improvements

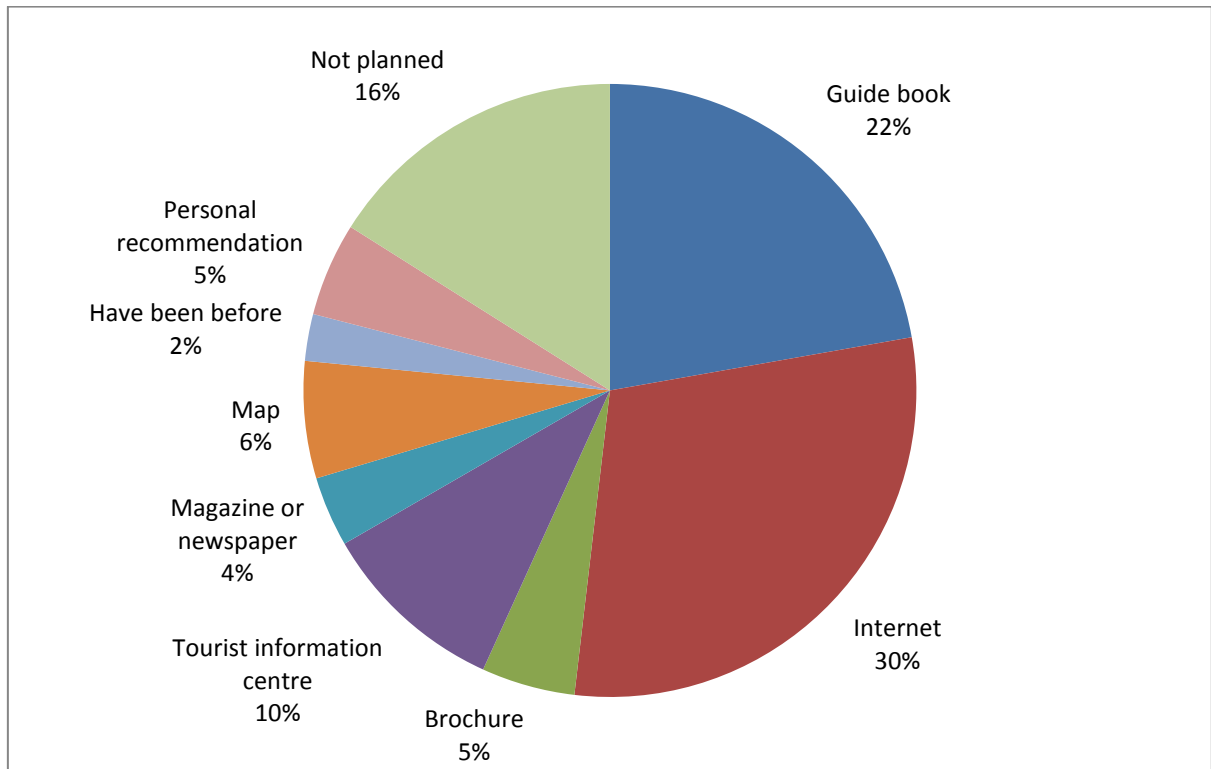
During the research the main reason for the tiny size of visitors also became clear. The lack of awareness among tourists was a recurring theme during the mini-interviews. In fact, even those foreign visitors who made it to the cemetery complained about the invisibility of the cemetery as an urban attraction.

RESULTS AND DISCUSSION

Table 1 *Demography and travel details of foreign visitors*

Features		N	%
Gender	Male	30	57.69%
	Female	22	42.31%
Age	18-24	8	15.38%
	25-34	21	40.38%
	35-44	7	13.46%
	45-54	7	13.46%
	Over 55	9	17.31%
Length of stay (in days)	1-2	19	36.54%
	3-5	31	56.36%
	6 or more	2	5.56%
Accommodation	4*- hotel	22	42.31%
	3*- hotel	12	23.08%
	Private room	2	3.85%
	Hostel	14	26.92%
	Family and Friends	2	3.85%
Country	Australia	2	3.85%
	Belgium	4	7.69%
	Finland	2	3.85%
	The Netherlands	2	3.85%
	The United Kingdom	8	15.38%
	Germany	6	11.54%
	Italy	12	23.08%
	Switzerland	2	3.85%
	USA/Canada	14	26.92%
Total		52	100%

Source: own collection, 2013

Figure 3 *Information source used prior to visit*

Source: own collection, 2013

Respondents were asked to identify the kind of information source they had used prior to their visit. The data captured suggest that the Internet was the most popular source of information prior to visit with 30%. However, guidebooks still played an important role, 22% of visitors used them before their trip. Other sources remained negligible. It is interesting to note that although information centres (Tourinform offices) in Budapest are centrally-located, they were not featured prominently. Only one tenth of visitors entered an office to get information. The non-planned visitation rate is also high, 16% of people went to the cemetery spontaneously without any preparations. Those spontaneous visitors fitted the cemetery into their last day itinerary, and the accessibility of the sight played an important role in their decision. There were a low proportion of repeat visitors (2 people). For those who left Budapest by train, the cemetery was the last attraction visited. No one used travel brochures, the media or the map as preliminary information sources. Only two people went to the cemetery based on personal recommendation. So, the world of mouth advertising is negligible in that case.

Table 2 *Activities undertaken during visit*

Activities	N	%
Walking	44	84.62%
Visiting famous tombs	24	46.15%
Photography	20	38.46%
Visit to the museum	38	73.08%
Study and research	2	3.85%
No. of visitors / No. of activities	52 / 128	

Source: own collection, 2013

As for the various activities undertaken, respondents were allowed to choose all the activities they performed without any forced order of preference. What emerges from this examination is that walking was the most frequent activity mentioned by 84% of people. Two thirds of them visited the funerary museum there, and almost half went to look for specific tombs. 38.4 % took photos, but only a couple went there for study and research purposes. To sum up, 52 visitors undertook 128 activities, so they took out a lot of mileage of their visit, doing at least two activities on average. During their visit physical exercise such as walking and cultural pursuits were done simultaneously.

Table 3 *Associations regarding the National Graveyard*

Mention	%
General adjectives	41.67%
Inspirational	20.00%
Huge	5.00%
Sad	5.00%
Worth a day	5.00%
Authentic	5.00%
Superb	5.00%
Impressive	20.00%
Unknown wonder	5.00%
Nice walk after spa	10.00%
Better than Pere Lachaise	20.00%
History	29.17%
Eternal memory	42.86%
Revolution of 1956	57.14%
Culture	25.00%

Table 3 (Continued)

Mention	%
Jancsó's film	8.33%
Art history	8.33%
Sculpture park	8.33%
Lujza Blaha	8.33%
Outdoor museum	33.33%
Nature	4.17%
Birds and squirrels	100.00%
Total	100.00%

Source: own collection, 2013

Table 3 contains all the associations visitors came up with in connection with their visit. Mentions were grouped into four categories: general adjectives, history, culture and nature. General adjectives were the most frequently said (41,67%) and none of the words could be related to death and sufferings. Only one adjective had a somewhat negative connotation in our culture: „sad”. „Inspirational”, „impressive” and “better than Pere Lachaise” were the most popular reactions in that category. Comparing Kerepesi Cemetery with the most recognizable cemetery in Europe is very flattering and shows how undervalued the Hungarian cemetery really is and to such an extent its potential is underutilized. 10% of respondents linked the cemetery visit to a spa experience. It is intriguing in a sense that both products (cemetery and spa) are on the slower end of activities and yet attractive for city breakers. It suggests that a variety of tourism products and activities have their own places in urban tourism offerings, and city breaks have much more to offer than museums, shopping and clubbing.

Associations linked to historical events made up 30% of all mentions. 57% of the answers recalled the 1956 revolution and the only other mention was „eternal memory”. It was no surprise because this historic event is the closest to our times and the Western world was also affected in terms of political refugees fleeing to their countries. It was already a mediatized world back then, therefore, the outside world had access to information, and the survivors' stories may keep the collective memory alive.

Associations linked to culture made up the fourth of all mentions and „outdoor museum” was the most frequently said. Two concrete names appeared among the verbal reactions: Blaha Lujza, the most beloved actress by Hungarians and Jancsó Miklós, the most widely recognized film maker. It is striking that the film maker was still alive at that

time (died in February, 2014), however, love and death was a prominent theme in his films. Although walking was the primary activity for visitors, associations linked to nature were scarcely mentioned, in both cases visitors picked upon the fauna of the cemetery and mentioned birds and squirrels. Interestingly, the landscape or the green spaces were completely missing from the reactions, which might mean that they serve only as a picturesque backdrop of the more exciting pursuits.

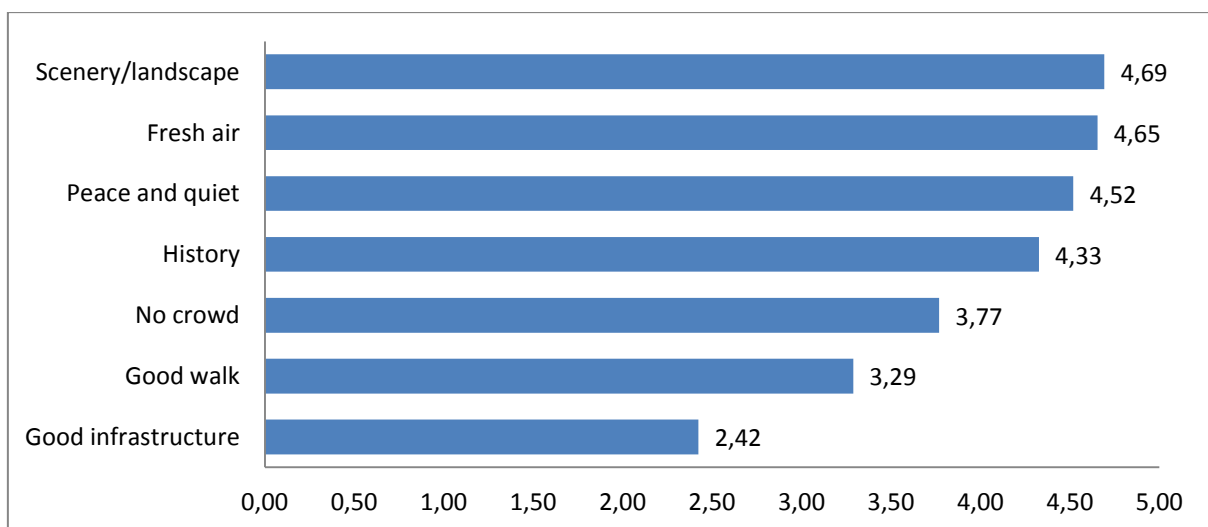
Table 4 *Satisfaction with visit*

Scale of satisfaction	%
Very satisfied	73.08%
Satisfied	25.00%
Neutral	1.92%
Dissatisfied	0.00%
Very dissatisfied	0.00%
Total	100.00%

Source: own collection, 2013

A closer look at the scale of satisfaction reveals that the vast majority of participants, 73.08% were very satisfied with their visit to the cemetery. In fact, it exceeded their expectations – as most stated at the interview. Only one respondent left with a “neutral” experience. No negative reaction regarding satisfaction came from the respondents. When they were asked if they would recommend the cemetery to their families and friends, they answered in the affirmative.

Figure 4 *Features contributed the most to the enjoyment of tourists' visit (on a scale of 1-5)*

Source: own collection, 2013

Next, respondents had to evaluate seven features on a scale of 1-5 responsible for the enjoyment of their visit, where 5 indicated the most important contributor. They were allowed to give the same value to any features and did not have to make any forced order of preference. Since the paper tries to make a point about cemeteries as complex attractions, offering a variety of experiences, a forced ranking would have defeated the purpose of the research. The highest value was attached to „scenery and landscape” and „fresh air”, but “peace and quiet” and “history” also received an above 4 average. The “lack of crowd” and “good walk” were appreciated, however, visitors did not find good infrastructure important, ordering only a 2.42 value to that feature.

There was also a question posed about the features that might have spoilt respondents’ visit. Participants had to choose values from a set of questions that might have caused any inconvenience for them. Regarding the infrastructure or the lack of it, none of them mentioned the lack of toilets, the shortages of benches or the conditions of paths as a problem. Visitors did not require organized walks, more interpretations or better maps. They refuted the idea of commoditization of the cemetery, and they did not want to see any commercial establishments such as eateries or refreshment vans in the area. On the opposite, they favoured the unstaged, uncustomized experience.

The last question was posed about suggestions for possible improvements, and visitors had three recurrent themes. They heavily criticized the cemetery surroundings, including Keleti railway station with its illegal sellers and beggars, which is a great shame because “the being in-between places” are part of the overall experience. This is the time when anticipation grows gradually. The second problematic issue was the shortage of information sources prior to their visit. The respondents used the Internet and guide books as preliminary sources and they did not find the information available for them satisfactory. Although they passed by Tourinform offices, they did not find their windows inviting enough to enter. They also voiced the problem of inefficient promotions of the cemetery while they were in Budapest. Basically, those tourists who ended up in the cemetery took positive experiences home. The problem arises that due to the scarcity of preliminary information and promotion in Hungary, only a few city tourists venture out to see Kerepesi Cemetery.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The mixed-method research aimed to analyze and understand foreign visitors' attitude at the National Graveyard in Fiumei Street, Budapest. Although a plethora of research has been done so far on dark tourism or thanatourism, and some of them include cemetery case studies, the cultural attributes of cemeteries through which they can be linked to urban tourism have been neglected. It is unfortunate because cemeteries are usually substantial in size, there is plenty to see and do, as a result, visitations might take hours. So, urban cemeteries are one of those tourism products that can easily extend the average length of a city break.

The survey participants confirmed all of my hypotheses and regarded urban cemeteries as complex tourism products. They visited the cemetery to enjoy nature as well as to find out more about local heritage and culture. So, cemetery visits fitted nicely in other cultural pursuits. The vast majority spent over two hours there, and during their walk, they visited concrete graves and took photographs. They acknowledged and appreciated that the cemetery enriched their knowledge on modern history. One surprising finding was the popularity of the attraction among the younger generation. In academic circles it is widely accepted that urban tourism with a substantial cultural component attracts older generation in greater numbers. In this case it simply has not been confirmed. People aged 18-24 outnumbered other age groups. It is also unexpected that certain nationalities (Austrians, Russians) did not turn up at the cemetery during the research period.

Regarding the feedback all except for one visitor were satisfied with their visit. Respondents mentioned three important shortcomings though: the undesirable surroundings, the shortage of information source prior to their visit and the lack of efficient promotion during their holiday in the city. Without addressing these problems the cemetery continues to mainly welcome accidental tourists who venture to the neighbourhood with no particular expectations and leave pleasantly surprised.

All in all, it is safely assumed that cemetery tourism as part of urban tourism has great potentials, and tourism planners working together with marketing professionals have to tap onto this area less travelled and make urban cemeteries more attractive and accessible in every sense of the word. It is high time to reposition and "whiten the darkened brand"; otherwise, cemeteries will remain a dark niche in the shadow of other more straightforward thana products. Many city cemeteries are simply too mainstream to be included into that

category, consequently, they can be more efficiently promoted as niche cultural products within urban tourism.

There are several directions further research might take. First of all, the present findings should be tested for larger samples. Another issue worth exploring deeply would be the role of word of mouth advertising in case of niche products. The question is whether the small sample size was the main reason for the fact that only a couple of people arrived thanks to the recommendations of friends and families. Or else, the lack of promotional material to take home to show around prevented tourists from making authentic recommendations at home. It also begs the question what drove young people to visit the cemetery, how different their motivations and needs were from the other age groups'. On a larger scale, the question might arise, where the main differences lie between the young and the "young at hearts" in terms of cultural tourism motivation and consumption. It would be equally important to consider urban cemeteries as slow destinations within a metropolitan environment. As such, they could also play a major role in crowd management since they would give city breakers the chance to slow down their pace and contemplate, while forgetting the hustle and bustle of the city.

SUMMARY

The paper aims to reposition cemeteries within the tourism supply and to showcase their values as cultural tourism products that can enrich visitors' experiences. Urban cemeteries as ritual meeting points of life and death have become an integral part of city tourism, and several urban cemeteries such as Pere Lachaise in Paris realizes high visitation rate. Contemporary tourism literature mostly embeds cemeteries in dark tourism or thanatourism, neglecting the experience-rich potentials of cemeteries as cultural products. This paper has a different take and does not include cemetery tourism in dark tourism, let alone in the Goth subculture. Since each cemetery is the imprint of the local community and culture and each culture has its own way of dealing with life and death issues, cemetery tourism including the related burying rituals makes a fascinating cultural display for tourists, offering both nature-based and cultural activities. Therefore, it can be rightfully placed in heritage and cultural tourism.

First, the paper presents the contemporary views and concepts of the most renowned thana thinkers, then reflects upon cemetery tourism. To round off this section, urban cemeteries as complex landscapes and attractions are explored.

The main section using a mixed-method research aims to analyze and understand foreign visitors' attitude at the National Graveyard in Fiumei Street, Budapest. The sample size was non-representative and the research was of exploratory character. 52 questionnaires were correctly filled in and the same number of mini-interviews was conducted. The findings confirmed the initial hypotheses: 1. Visitors regarded cemeteries as complex attractions representing both natural and cultural values, which added to the positive experiences of a Budapest city break. 2. Dark aspects of cemeteries did not come up in the answers. 3. Although the satisfaction rate was high, the lack of visitors is a sure sign that the cemetery in Budapest has been so far undervalued as an urban attraction.

On the negative side, respondents criticized the lack of information sources available prior to their visit, the inefficient marketing and the undesirable neighbourhood. Without properly addressing the above problems raised by respondents during the investigation, the cemetery continues to remain an attraction with untapped potentials, and tourists continue to venture out accidentally to the area. The

ultimate aim is to present high quality, preliminary data to marketers dealing with the tourism of Budapest, which might trigger further larger scale-research into this field.

LITERATURE

- Association of Significant Cemeteries of Europe. (2014). Retrieved from www.asce.org
- Atlasobscura. (2014). Retrieved from www.atlasobscura.com
- Augé, M. (1992). *Non-places: Introduction to supermodernity*. London: Verso Books.
- Blomfield, A. (22 Feb 2008). Russian Mafia Killings Threaten Putin Legacy. Retrieved from <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1579733/Russian-mafia-killings-threaten-Putin-legacy.html>
- Cemetery of the nameless. Retrieved from www.wien.info/en/sightseeing/sights/from-a-to-f/cemetery-nameles
- Crossbones Graveyard. (2014). Retrieved from www.crossbonesgraveyard.uk
- Cockman, L. (2013). Unusual cemeteries. Retrieved from www.dontpaniconline.com/magazine/radar/unusual-cemeteries
- Francis, D. (2003). Cemeteries as cultural landscapes. *Mortality*, 8, 2, 222-227.
- Fromm, E. (1973). *To have or to be*. London: Abacus.
- Gecséné Tar, I. (2012). Történelmi temetők Magyarországon. Retrieved from http://phd.lib.uni-corvinus.hu/634/1/Tar_Imola.pdf.
- John, C. (2007). *Secret bankside: Walks in the outlaw Borough*. London: Oberon Books.
- Johnson, P. (2008). The modern cemetery: A design for life. *Social & Cultural Geography* 9, 7, 779-790.
- Lennon, J.J. & Foley, M. (1996 : 198). *Dark tourism*. London: Continuum.
- Meyer, L. & Peters, J. (2001). Tourism – A conservation tool for St.Louis cemetery. No 1. Dead Space Studio, University of Pennsylvania, Retrieved from <http://cml.upenn.edu/nola/pdfs/Tourism.pdf>
- Michalkó, G. (2012, p. 14, 93). *Turizmológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság. (2014). Retrieved from www.nemkb.hu
- Nemzeti Sírkert. (2014). Retrieved from www.kerepesi.hu
- Niedermüller, P. (2000). Városi turizmus. Történelem, művészet, egzotikum. In Z. Fejős & Zs. Szijártó (Ed), *Turizmus és kommunikáció* (pp.31-38). Budapest: Néprajzi múzeum.
- Oxford Dictionaries, (2013). Oxford: Oxford University Press.
- Pine, P. J. & Gilmore, J. H. (1999, 2012). *The Experience economy*. Boston: Harvard University Press.
- Puczko, L. & Rátz, T. (2003). *Turizmus történelmi városokban*. Budapest: Turisztikai Oktató és Kutató KKT.
- Rugg, J. (2000). Defining the place of burial: What makes a cemetery a cemetery? *5, 3*, 259-275.
- Seaton, A.V. (1996). Guided by the Dark: from thanatopsis to thanatourism. *Journal of Heritage studies*, 2, 234–244.
- Seaton, A. V. (1999). War and thanatourism: Waterloo 1815-1914. *Annals of Tourism Research*, 26, 1, 130-158.
- Seaton, A.V. (2002). Thanatourism's final frontiers? Visits to cemeteries, churchyards and funerary sites as sacred and secular pilgrimage. *Tourism Recreation Research*, 27,2, 73-82.
- Seaton, A. V. & Lennon J.J. (2004). Thanatourism in the early 21st century. In T. V. Singh (Ed), *New Horizons in Tourism: Strange Experiences Stranger Practices*. Wallingford: CABI Publishing.

- Sharpley, R. & Stone, P.R. (2009). *The darker side of travel: the theory and practice of dark tourism*. Bristol: Channel View Publications
- Stone, P. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*, 54, 2, 145–160.
- Szijártó, Zs. (2004). Színpad és kulissza: A városi nyilvánosság átstrukturálódása. *Magyar Tudomány*, 10, 1164-1172.
- Tarlow, P. (2005). Dark tourism: The appealing “dark” side of tourism and more. In M. Novelli, (Ed.), *Niche Tourism*. Oxford: Elsevier Butterworth – Heineman.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2014). Retrieved from www.unesco.org

MATERIJALNA MOTIVACIJA KAO NOSILAC USPEŠNE REORGANIZACIJE KOMPANIJE NIS

MATERIAL MOTIVATION AS THE HOLDER OF A SUCCESSFUL REORGANIZATION ON THE EXAMPLE OF COMPANY NIS

Radmila STOJANOVIĆ^a

^a University of Novi Sad, Faculty of Economics, Subotica, Department of Management, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, Vojvodina, Serbia, phone: 062/1583898, e-mail: rstojanovic@ef.uns.ac.rs

Cite this article: Stojanović, R. (2015). Materijalna motivacija kao nosilac uspešne reorganizacije kompanije NIS. *Deturope*, 7, 1: 62-78

Abstract

For successful organization people are the primary development resource. Motivation and satisfaction of employees become the basis of modern organizations. Motivated employees today represent a strategic resource which gain a competitive advantage for the organization. If someone wants to motivate others, must first be able to motivate yourself. That means that if in organization exists motivated staff, there must be a motivated manager who will be able to launch employees. The aim of this paper is to emphasize the importance of material motivation for successful business of a large company that had in the past significant organizational change. Through unstructured interviews were collected data on which was investigated the hypothesis that the material motivation of the most important holder for successful reorganization on the example of leading Serbian company for exploration, production and refining of oil and gas NIS. From the above it can be concluded that high-quality human resources management involves proper motivation system, that has been based on material incentives. In this paper, attention will be focused on monetary motivation and how a well-established system of material incentives can lead to the great success of the company that had a significant reorganization in the past. It will be shown in detail the system of material incentives and the positive results which obtained by this system, when it comes to the business of the company, which today is the most desirable employer in Serbia and the region. The paper should emphasize the benefits of a fair system of motivation which brings to an organization, but also to encourage further thinking to improve this aspect of motivation, which is a prerequisite for successful business and the basis for all other activities in the HRM. The analysis results indeed show that a system of material incentives in NIS is the holder of a successful reorganization, and the proof is the business with profit even in times of economic crisis, and consequently the high salaries that are above the national average.

Keywords: human resources management, material motivation, salary, organizational changes

Abstrakt

Uspešne organizacije ljude smatraju primarnim razvojnim resursom. Motivacija i zadovoljstvo zaposlenih postaju osnov savremene organizacije. Motivisani zaposleni danas predstavljaju strateški resurs kojima se stiče konkurentska prednost organizacije. Da bi čovek mogao da motiviše druge pre svega mora biti u stanju da spozna i motiviše samog sebe, što znači da bi u organizaciji postojao motivisan kadar, mora da postoji motivisan menadžer koji će znati da pokrene svoje zaposlene. Cilj rada jeste da ukaže na značaj materijalne motivacije za uspešno poslovanje velike kompanije koja je u prošlosti doživela značajne organizacione promene. Metodom nestrukturiranog intervjua su

prikupljeni podaci na osnovu kojih je ispitivana hipoteza da je materijalna motivacija najznačajniji nosilac reorganizacije na primeru vodeće srpske kompanije za istraživanje, proizvodnju i preradu nafte i gasa (kompanije Naftna Industrija Srbije - NIS). Iz svega navedenog može se zaključiti da stručno upravljanje ljudskim resursima podrazumeva adekvatan sistem motivacije koji za osnovu ima materijalnu motivaciju. U radu je posebna pažnja usmerena na materijalnu motivaciju i na to kako dobro uspostavljen sistem materijalne motivacije može da dovede do velikog uspeha kompanije koja je doživela značajnu reorganizaciju. Detaljno su prikazani sistemi materijalne motivacije kao i pozitivni rezultati do kojih je taj sistem doveo kada je u pitanju poslovanje kompanije koja danas predstavlja najpoželjnijeg poslodavca u Srbiji i regionu. Rad ukazuje na koristi koje pravičan sistem motivacije donosi jednoj organizaciji i treba da podstakne dalje razmišljanje za poboljšanje ovog vida motivacije, koji predstavlja preduslov uspešnog poslovanja i osnov za sve ostale aktivnosti u okviru funkcije upravljanja ljudskim resursima. Rezultati analize ukazuju na to da sistem materijalne motivacije u NIS-u jeste nosilac uspešne reorganizacije, a dokaz je poslovanje sa dobitkom čak i u vreme ekonomske krize, a posledično i visoke plate zaposlenih koje su iznad republičkog proseka.

Ključne reči: upravljanje ljudskim resursima, materijalna motivacija, plata, organizacione promene

UVOD

Motivacija je tema koja okupira pažnju velikog broja svetksih i domaćih stručnjaka, i to ne samo onih iz oblasti upravljanja ljudskim resursima, nego svih onih kojima je u interesu da obazbede visok radni učinak i na bazi toga profit, kao jednog od osnovnih razloga osnivanja preduzeća.

„Motivacija je unutrašnje stanje zbog kog se pojedinac ponaša tako da ostvari neki cilj, odnosno motivacija objašnjava zašto se ljudi ponašaju tako kako se ponašaju“²⁷.

„Motivacija je skup procesa koji je odgovoran za intenzitet, smer i upornost u nastojanjima da se postigne neki cilj“²⁸. Tri ključna elementa kod navedene definicije su intenzitet, smer i upornost. Intenzitet se odnosi na to koliko se jako pojedinac trudi i to je element na koji su zaposleni najviše usredsređeni kada se govori o motivaciji, ali mora se obratiti pažnja da visok intenzitet utiče na pozitivne ishode u poslu samo ako je trud koristan za organizaciju i ako je usmeren na ostvarivanje organizacionih ciljeva. Takođe kao bitan element pored intenziteta i smera spominje se i upornost koja se odnosi na to koliko dugo neka osoba može održati svoje nastojanje. Ukoliko su motivisani zaposleni ostaju pri zadatku toliko dugo koliko im je potrebno da postignu cilj.

Da bi se podstaklo puno radno angažovanje zaposlenih i postigli najbolji rezultati u poslu potrebno je, pre svega, odrediti prave načine za njihovu motivaciju. Ukoliko poslodavac nije pravedan, nijedan sistem motivacije zaposlenih neće nadomestiti ovaj nedostatak. U ovakve kompanije ljudi nemaju poverenja i neće se truditi, logično je, ako

²⁷ Certo S., Certo T., „Moderni menadžment“, Zagreb, Mate d.o.o Zagreb, 2008. str. 382

²⁸ Robbins S., Judge T., „Organizacijsko ponašanje“, Zagreb; Mate Zagreb, 2010. str. 186

vrh kompanije ne radi kako treba, favorizuje jedne u odnosu na druge zaposlene, zašto bi se ostali zaposleni ponašali drugačije.

Postoje različiti načini motivisanja, ali univerzalan motivator ne postoji. Nekada se smatralo da je novac jedini način motivisanja, međutim to danas nije tako. Zarada svakako jeste osnovni motivator, na koji se nadograđuju svi ostali motivatori. Niko neće raditi ako za to neće dobiti određenu nadoknadu. Pitanje koje se postavlja da li je ta osnovna zarada dovoljan motivator? Odgovor je ne! Radi se samo o osnovnom elementu sistema motivacije koji se sastoji od materijalnih i nematerijalnih motivatora. U radu je fokus na materijalnoj motivaciji koja je obrađena na konkretnom primeru kompanije za proizvodnju i preradu nafte i gasa NIS (Naftna industrija Srbije).

Pre nego što bude prikazan sistem materijalne motivacije, mora se imati u vidu da prilikom izbora motivatora za svoje zaposlene treba da znamo da uočimo potrebe svakog pojedinca u organizaciji. Utvrđivanje potreba zaposlenih zahteva uzimanje u obzir i njihovog radnog iskustva, godina starosti, bračnog statusa, veličine porodice i sl. Što znači da različite pogodnosti treba dati različitim ljudima. Primera radi, mlađi zaposleni mogu se motivisati time što će dobiti automobil na korišćenje, dok će starije osobe verovatno preferirati bolji status na poslu.

Uspostavljanje balansa između materijalne i nematerijalne motivacije u organizaciji je ključ uspeha u poslovanju, jer sposoban radnik ako je motivisan imaće veći radni učinak u odnosu na onog radnika koji je sposoban, a nemotivisan. Iz navedenog se zaključuje da ukoliko postoje kvalifikovani, stručni, sposobni ljudi u organizaciji, a ne postoji strategija motivacije ne može se očekivati ni visok radni učinak. Ukoliko se to nastavi, biće ugrožen osnovni cilj osnivanja preduzeća, a to je trajni opstanak na tržištu.

CILJEVI I METODE

Cilj istraživanja jeste isticanje značaja pravično uspostavljenog sistema materijalne motivacije za uspešnu reorganizaciju preduzeća. Za primer je uzeta kompanija za proizvodnju i preradu nafte i gasa NIS (Naftna industrija Srbije). Da bi početna hipoteza bila ispitana korišćen je metod nestrukturiranog intervjua sa stručnjakom za regrutaciju u NIS-u.

Putem intervjua prikupljeni su podaci koji se odnose na viziju, misiju, strategiju organizacije kao smernicama budućeg razvoja NIS-a. Zatim podaci o broju zaposlenih, kvalifikacionoj i starosnoj strukturi, sistemu motivacije i načinu utvrđivanja osnovne

zarade i novom poboljšanom načinu utvrđivanja osnovne zarade nakon uvođenja grejding sistema. Radi se o posebnom, inoviranom sistemu utvrđivanja zarada zaposlenih. Predstavljen je kao poseban koordinatni sistem u kojem su poređana radna mesta, ta radna mesta su opisana prema jasnim karakteristikama, tačno je definisano šta i kako zaposleni treba da uradi da bi napredovao u karijeri. Sistem grejdinga je objektivan sistem ocenjivanja učinka zaposlenih i na bazi toga utvrđivanja njihovih zarada. Na kom grejdu se zaposleni nalazi zavisi od radnog mesta, sposobnosti, zalaganja i rezultata zaposlenog.

NIS je jedna od najvećih vertikalno integrisanih energetske kompanije u jugoistočnoj Evropi, pa samim tim i u Srbiji. Sedište kompanije i njeni glavni proizvodni kapaciteti nalaze se u Republici Srbiji. Osnovna delatnost su istraživanja, proizvodnja i prerada nafte i gasa, kao i promet širokog asortimana naftnih derivata. Na teritoriji Srbije NIS ima dve rafinerije i to u Novom Sadu i Pančevu. Prateće delatnosti obuhvataju proizvodnju pijaće vode "Jazak" i hotelsko – ugostiteljske poslove koje kompanija realizuje preko zavisnog preduzeća "O Zone". U skladu sa strategijom dugoročnog razvoja koja predviđa širenje delatnosti kompanije van Srbije, NIS 2010-2011 započeo je aktivnosti na tom polju. Formirana su zavisna preduzeća u Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Mađarskoj i Rumuniji. NIS je otvorio svoja predstavništva i u Rusiji, Angoli, Bugarskoj. Takođe je otvoreno predstavništvo i u Briselu.

Poslednjih godina desila se jedna značajna reorganizacija kompanije, a čiji je razlog bio ulazak „Gaspromnjefta“ kao većinskog partnera u vlasničku strukturu NIS-a. Naftna industrija Srbije je, dok je bila u državnom vlasništvu, hronično proizvodila gubitke, iako je bila zaštićeni monopolista na tržištu naftnih derivata. Ulazak "Gaspromnjefta" kao većinskog partnera, u vlasničku strukturu NIS-a doneo je i promenu menadžerskog tima koji je izabran po strogo profesionalnim kriterijumima. Osnovni cilj ove temeljne reorganizacije jeste povećanje konkurentnosti na tržištu. U momentu ulaska "Gaspromnjefta" gubitak kompanije je iznosio 57 milijardi dinara, a veliki bankarski dug je bio milijardu dolara²⁹. Odnos operativne profitabilnosti i bankarskog duga je pokazatelj kreditne sposobnosti i likvidnosti kompanije. Počela je temeljna analiza situacije, i traženje načina da se kompanija oporavi. Kao ključne faktore koji će odigrati najznačajniju ulogu, novi menadžeri su istakli zaposlene. Ključ svega bio je u poboljšanju kvaliteta zaposlenih. Kao i sve državne kompanije, NIS nije radio u konkurentskoj sredini pa nije ni bilo naročitog motiva za razvoj sopstvenih kadrova. Pre svega akcenat je stavljen na

²⁹ www.politika.rs (10.05.2014.)

materijalnu motivaciju i ulaganje u razvoj kadrova, što se kasnije ispostavilo kao odlična odluka, jer danas ne samo da firma posluje sa dobitkom, nego je i postala najpoželjniji i najatraktivniji poslodavac na tržištu rada. Lojalnost zaposlenih je na visokom nivou, a kompanija je postala privlačna i za eksterne stručnjake. Ono što je doprinelo navedenom, detaljno će biti objašnjeno u daljem tekstu.

Vlasnička struktura NIS-a: "Gaspromnjeft" poseduje preko 56% akcijskog kapitala, 30% akcija je u vlasništvu Republike Srbije, a ostatak pripada građanima, zaposlenima, bivšim zaposlenima i drugim manjinskim akcionarima. Kompanija trenutno ima oko tri miliona akcionara. xx ne znam cudno veliki broj, ti su sitni nemocni proforma mozda bi trebalo izostaviti ovu recenicu xx

U kompaniji NIS na dan 31.12.2013. godine ima **4266** zaposlenih, a jos 3628 ljudi je angažovano preko uslužnih organizacija, što ukupno čini 7894 zaposlena³⁰, videti tabelu 1.

Tabela 1 *Kvalifikaciona struktura zaposlenih u NIS a. d. Novi Sad na dan 31.12.2013. godine*³¹

Organizacioni deo	DR	MR	VS	VŠ	SS	NS	VK	KV	PK	NK	Ukupno
NIS – korporativni centar	5	89	731	102	263	3	32	55	0	0	1280
Blok „Istraživanje i proizvodnja“	1	17	226	29	194	0	10	239	0	0	716
Blok „Servisi“	0	5	78	11	11	0	1	0	0	0	106
Blok „Prerada“	0	13	233	57	538	0	37	26	0	0	904
Blok „Promet“	1	23	443	135	232	1	73	127	0	0	1035
Blok „Energetika“	0	11	71	7	107	0	21	8	0	0	225
Ukupno	7	158	1782	341	1345	4	174	455	0	0	4266

³⁰ „Izveštaj o održivom razvoju za 2013. godinu – NIS“

³¹ „Godišnji izveštaj za 2013. NIS“ str 154

Tabela 2 *Starosna struktura zaposlenih u NIS a d Novi Sad na dan 31.12.2013*³².

Organizacioni deo	Do 20	20-30	30-40	40-50	50-60	Od 60	Ukupno:
NIS – korporativni centar	0	179	436	382	256	27	1280
Blok „Istraživanje i proizvodnja“	0	90	197	277	145	7	716
Blok „Servisi“	0	23	30	31	19	3	106
Blok „Prerada“	0	144	249	302	205	4	904
Blok „Promet“	0	130	337	341	215	12	1035
Blok „Energetika“	0	28	69	70	56	2	225
Ukupno	0	594	1318	1403	896	55	4266

Motivaciju menadžeri u NIS-u posmatraju kao kulturu, ona se ne menja za dve-tri godine, nego za pet i više. Iako su već najatraktivniji poslodavac u Srbiji oni smatraju da su, što se tiče motivacije, tek na početku i pravi rezultati mogu da se očekuju tek u narednom periodu. A šta se pod rezultatima podrazumeva kada je u pitanju motivacija? Jednostavno, biće postignut značajan rezultat kada svi zaposleni vide iste vrednosti kompanije, da imaju istu viziju razvoja, da znaju svoju ulogu i da im se zaista sviđa da rade u njoj kako bi donosili korist i sebi i kompaniji.

Kada se posmatra plan poboljšanja motivacije u kompaniji, pre svega razvijen je bolji sistem plaćanja rada što spada u razvoj novčane motivacije, bez koje se ne bi moglo govoriti o ostalim vidovima motivacije. Pored novčane, razvija se i nenovčana motivacija. Zatim naglasak je stavljen i na razvoj programa obuka zaposlenih, kao i na međunarodno stažiranje. Sve navedeno je s ciljem da ljudi vide da se mnoge stvari mogu raditi i na drugačiji način i tada mogu raditi mnogo efikasnije. Kao primer prethodno iznetog može se navesti sledeće: kada je „Gaspromnjeft“ ušao u vlasničku strukturu NIS-a ljudi iz proizvodnje su rekli da im eksploatacija nafte pada 10 godina i da će tako biti i narednih 10 godina. Kada se uporedi npr. nivo proizvodnje iz 2008. i 2011. godine, povećanje iznosi 60%. Kada je ljudima iz NIS-a objašnjeno da je moguć rast proizvodnje i rezervi, njihova prva reakcija je bila da je to nemoguće, ali dokazano je suprotno, jer se radilo o obavljanju

³² „Godišnji izveštaj za 2013. NIS“ str 154

istog posla na nov i efikasniji način. Kao posledicu ovoga imamo pojačanu motivaciju zaposlenih u kompaniji³³.

Osnovne odlike materijalne motivacije u NIS-u su navedene u nastavku teksta. Nivo zarada zaposlenih u NIS-u je na nivou vodećih kompanija u Srbiji. Podatak o visini minimalne mesečne bruto zarade (45000 din) ukazuje na to da je minimalna bruto zarada u NIS-u značajno iznad minimalne zarade u Srbiji (27303,85 din).

Odnos osnovne zarade muškarca i žene na istom radnom mestu podrazumeva i istu zaradu. Ovo odražava sistem jednakosti, nema diskriminacije, jednostavno ono što je presudno kada je u pitanje vrednovanje učinka zaposlenih jesu: stručnost, kvalifikacija, složenost posla, kvantitet i kvalitet rada, a ne pripadnost određenoj etničkoj grupi, rasi, političkoj stranci i sl.

U kompaniji je razvijeno osam novih velikih programa u oblasti materijalne motivacije zaposlenih³⁴

- Program dugoročne motivacije menadžera,
- Novi program kvartalnog bonusa
- Novi godišnji bonusi za sve zaposlene,
- Program MNS bonus,
- Program specijalnih premija,
- Posebna bonus šema za sve zaposlene u Prometu (maloprodaja, veleprodaja),
- Motivacioni program u Servisima, specifičan za određene organizacione jedinice.

Svi navedeni programi predstavljaju nadogradnju grejd sistema.

Tokom 2012. godine NIS je ušao u drugu finalnu fazu implementacije grejd sistema, koji daje mogućnost zaposlenima da utiču na nivo svoje zarade kroz profesionalni razvoj i usavršavanje. U Januaru 2014. godine sistem je i unapređen, novina je „Nov Standard“ koji predstavlja novi grejdning uskađen sa međunarodnom metodologijom i procenom radnog mesta. Grejd sistem je detaljnije opisan u nastavku.

Pre svega treba opisati osnovne pojmove vezane sa teoriju poboljšanja postojećeg sistema plaćanja koji ima pozitivne efekte na motivaciju zaposlenih u kompaniji.

- **Nivo (grejd)** je pokazatelj koji karakteriše radno mesto u odnosu na sledeće zahteve: nivo kvalifikacije i obuke, samostalnost u donošenju odluka,

³³ www.poltitka.rs (15.05.2014.)

³⁴ www.nis.rs (20.03.2014.)

odgovornost i uticaj na rezultate. Svaki nivo pokazuje dijapazon koeficjenata. Pri određivanju grejda subjektivni faktori ne treba da utiču.

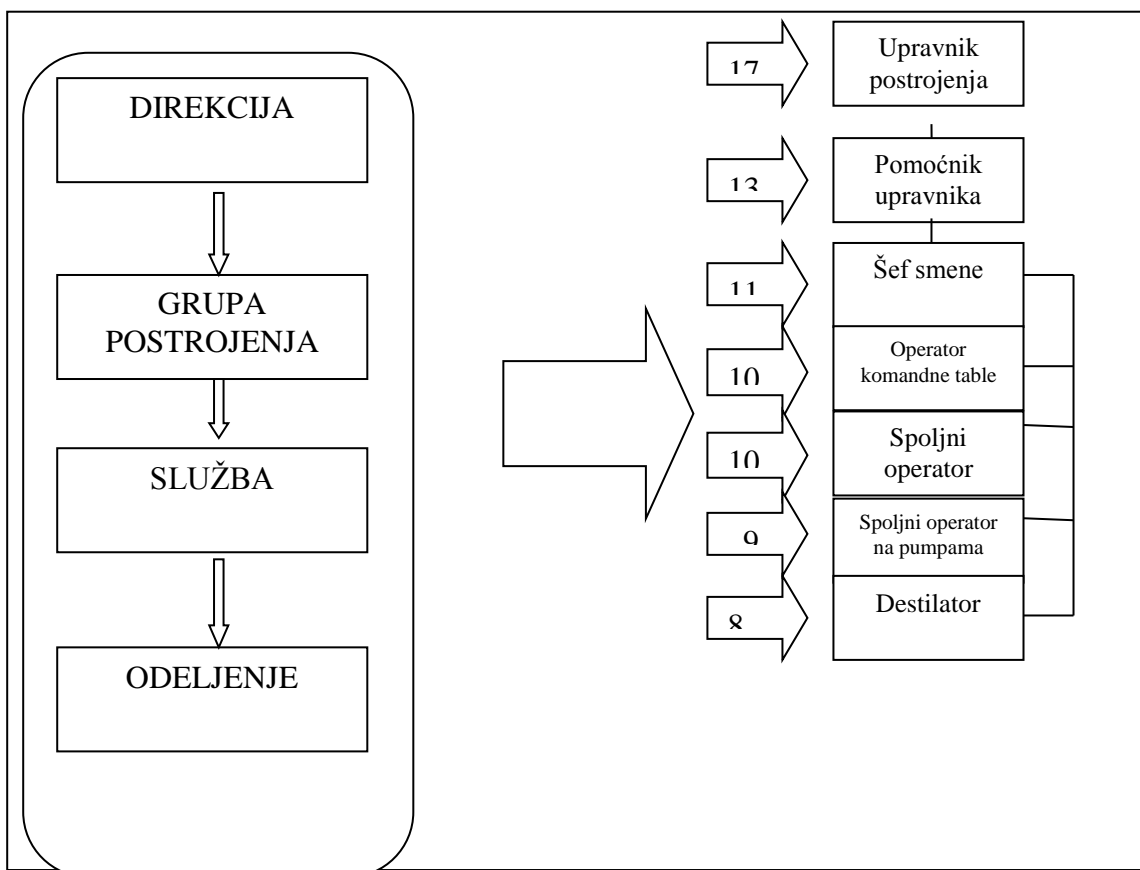
- **Profesionalna kategorija** je pokazatelj ličnog profesionalnog statusa zaposlenog (skup veština, znanja i efikasnosti). Predviđena je sledeća gradacija: *Osnova; Razvoj; Standard; Iskustvo; Ekspert*.
- **Tarifna mreža** je matematičko regulisanje grupe koeficjenata, raspoređene po zonama plaćanja, grejdovima i profesionalnim kategorijama.
- **Dijapazon** je razlika između isplate minimuma i maksimuma u okviru jednog grejda i u jednoj zoni plaćanja.

Na početku formiranja ovakvog sistema plaćanja i motivacije sastavljena je komisija koja je sakupljala predloge vezane za sistem. Neki od tih predloga su bili: unifikacija naziva radnog mesta, raspoređivanje radnih mesta po kategorijama, određivanje grejda svakom radnom mestu, predlaganje jedinstvene tarifne mreže za sve Blokove NIS-a, da se paralelno rade opisi radnih mesta. Nakon primljenih predloga Komisija je održala zajednički sastanak sa ciljem razmatranja materijala, uzimajući u obzir unošenje potrebnih korekcija. Svrha sastanaka je bila da se svi zaposleni detaljno upoznaju sa sistemom Grejdinga.

Izrada sistema grejdova je počela od ocene značaja svakog radnog mesta. Bilo je potrebno pažljivo analizirati organizacionu strukturu kompanije i shvatiti zašto postoji određeno radno mesto u strukturi kompanije. Svako radno mesto se ocenjivalo u skladu sa određenim principima: jedinstveni kriterijum ocene, ocena radnog mesta, a ne zaposlenog koji na njemu radi; ocena radnog mesta nezavisno od postojeće visine zarade; ocena radnog mesta u tom obliku, u kojem ona postoji u ovom momentu; ocena doprinosa radnog mesta. Takođe prilikom ocenjivanja je bitno koji nivo profesionalnih znanja i veština zahteva to radno mesto, nivo složenosti posla, potreban nivo samostalnosti u donošenju odluka, karakter uticaja na rezultat delatnosti kompanije i sl.

Urađena je unifikacija radnih mesta tj. naziv radnog mesta u potpunosti treba da odgovara funkcionalu. Na osnovu unifikacije, hijerarhije i postojeće organizacione strukture, svakom nivou je određen broj grejda. Akcenat se stavlja na to da za istu složenost posla bude ista zarada. Kao posledica ovoga očekuje se poboljšanje na polju motivacije, što se i desilo.

Na slici 1 nalazi se grafički prikaz hijerarhije radnih mesta.

Slika 1 *Grafički prikaz hijerarhije radnih mesta*³⁵

Kod hijerarhije radi se o stepenastoj raspodeli zaposlenih u rangirani poredak gde se svaki rang, od najnižeg pa do najvišeg, podčinjava rangu iznad njega. Na osnovu unifikacije, hijerarhije i postojeće organizacione strukture određuju se grejdovi. Radnici počinju od grejda 6, i pri implementaciji kompletnog grejdinga predviđa se da će generalni direktor biti na grejdu 23. Počinje se od grejda 6 pošto nije logično da minimalni koeficijent kreće od 0. Pri korišćenju odgovarajućeg dijapazona koeficijentata i koraka prilikom povećanja koeficijentata minimalni koeficijent se nalazi na grejdu 6. U skladu sa postojećim nivoom hijerarhije, maksimalni nivo radnog mesta nalazi se na 17. stepenici i na taj način dobijen je grejd 23 (6+17)

Posebno što je bitno kada govorimo o sistemu Grejda jesu profesionalne kategorije. Kao što je navedeno postoje različite profesionalne kategorije: osnova, razvoj, standard, iskustvo, ekspert. To daje mogućnost da se zarada razvrstava za radnike različite kvalifikacije, koji se nalaze unutar jednog grejda i na jednom radnom mestu.

³⁵ www.sindirns.org.rs (15.05.2014.)

³⁶ www.sindirns.org.rs (15.05.2014.)

Implementacija pojma profesionalne kategorije daje mogućnost zaposlenom da se razvija u okviru svog radnog mesta. Samim tim može da poveća visinu svoje plate (novčana motivacija). Pri dostizanju maksimalnog profesionalnog nivoa (ekspert) na svom radnom mestu postoji mogućnost širenja radnih obaveza (obogaćivanje posla), što može da označava premeštaj na višu poziciju u kompaniji (napredovanje kao vid nenovčane motivacije). To izgleda ovako: promena radnog mesta utiče na povećanje grejda, a povećanje grejda utiče na povećanje zarade što uzrokuje veća motivisanost zaposlenog.

Grejding za kompaniju predstavlja poseban koordinatni sistem u kojem su poređana radna mesta. Pri tome sistem grejdova nije statičan – on se kreće zajedno sa strukturom kompanije. U tom sistemu radnih mesta mogu da se kreću kako sama radna mesta, tako i ljudi po radnim mestima. Radno mesto se kreće pri promeni njegovog funkcionalnog dela. Sistem grejdova omogućava zaposlenima da shvate poziciju svog radnog mesta u zajedničkoj hijerarhiji kompanije i da oceni svoje potencijalne mogućnosti u karijeri. Sistem omogućava da zaposleni zaista budu motivisani, jer samo od njihovih sposobnosti, kvalifikacija, odgovornosti zavisi koliko će napredovati i koliko će zaradu imati. A kad takav sistem funkcioniše, gde nema subjektivizma, nego se objektivno ocenjuju zaposleni, motivacija je na visokom nivou, što za posledicu samo može da ima značajan pozitivan učinak.

REZULTATI

Kao mera za ocenjivanje uticaja unapređenog sistema materijalne motivacije na uspeh reorganizacije kompanije NIS koristio se pokazatelj neto-dobit. Podaci o visini neto-dobiti uzeti su za 2009. i 2010. godinu odnosno period pre implementacije grejd sistema i podaci za 2011. 2012. i 2013. godinu odnosno period nakon implementacije grejd sistema, videti u tabeli broj 3.

Tabela 3 Pregled finansijskog rezultata u mlrd, RSD u periodu od 2009. – 2013. godine³⁷

	2009	2010	2011	2012	2013
Ukupan prihod	135,7	181,3	207,5	248,8	277,4
Ukupan rashod	175,4	169,0	167,8	201,3	223,0
Neto dobitak (gubitak)	(37,8)	16,7	40,6	45,5	48,3

³⁷ "Godišnji izveštaj za 2013. godinu – NIS", str. 4

Na osnovu podataka iz tabele 3, može se zaključiti da je novi sistem materijalne motivacije (grejding sistem) zaista bio jedan od ključnih nosilaca uspešne reorganizacije kompanije NIS. 2009. godine kompanija je imala gubitak od 37,8 mlrd RSD, a sledeće godine 2010. imala je dobitak od 16,7 mlrd RSD. To su podaci za period kada nije još uvek implementiran grejd sistem. Međutim već naredne 2011. godine kada se počelo sa postepenim uvođenjem grejding sistema, podaci ukazuju na to da je došlo do značajnog rasta neto dobiti sa 16,7 na 40,6 mlrd RSD. Trend rasta neto dobiti se nastavlja i naredne godine kada iznosi 45,5 mlrd RSD, da bi prošle 2012. godine kada je u potpunosti implementiran novi sistem materijalne motivacije, ona još rasla i dostigla nivo od 48,3 mlrd RSD. S obzirom na to da će se vršiti određene korekcije navedenog sistema u cilju poboljšanja, očekuje se da će na kraju ove godine neto dobit kompanije biti još viša i da će se trend rasta nastaviti i narednih godina. Da se radi na poboljšanju grejding sistema ukazuje i to da je već početkom 2014. godine uveden „*Nov Standard*“ kojim se uvodi novi grejding usklađen sa međunarodnom metodologijom procene radnih mesta.

DISKUSIJA

Postoje razna istraživanja u vezi materijalne motivacije. Nakon proučavanja brojne literature iz ove oblasti, istaknuti su preovlađujući stavovi stručnjaka.

Sistem materijalnih nagrada, kompenzacija, nagrada i stimulacija podrazumeva zarade, plate, naknade, druga primanja i određene doprinose po osnovu rada i radnog odnosa. Utvrđivanje individualnih zarada značajna je aktivnost u sistemu materijalnog nagrađivanja zaposlenih i važan segment podsticanja zaposlenih da bolje rade. Ostali podsticaji, stimulacije, beneficije nadovezuju se na nju, zbog čega njihovo delovanje često zavisi od toga kako je koncipiran taj osnovni oblik nagrađivanja. Na taj način projektuje se ceo sistem direktnih materijalnih nagrada, kompenzacija i strategija motivisanja. Kroz njih se podstiče rad i zalaganje, izražava vrednosni sistem organizacije, ohrabruju poželjni radni rezultati, šalju poruke zaposlenima o poželjnom ponašanju, podstiče sticanje strateški značajnih znanja i veština, privlače i zadržavaju kvalifikovani stručnjaci. Osim što se smatraju izdatkom, zarade se koriste da bi uticale na ponašanje zaposlenih i poboljšala efikasnost preduzeća.

Sistem zarada se obično sastoji od³⁸:

- osnovne zarade koja predstavlja minimalan nivo zarada, u nekim slučajevima ona je standardna zarada, dok se u drugim slučajevima dopunjuje ostalim elementima;
- dodatak koji može biti zbog uslova rada ili sposobnosti, kvalifikacija ili rukovodećeg položaja radnika;
- naknada ili ekstra davanje zbog radnih uslova ili drugih okolnosti;
- premije koje se isplaćuju zaposlenima koji rade npr. u neuobičajeno vreme kao što je praznik ili noću;
- davanja za prekovremeni rad;
- stimulatívna zarada utvrđuje se u zavisnosti od pojedinačnog ili grupnog učinka;
- bonusi su povezani sa uspehom preduzeća, a ne direktno sa učinkom radnika. Tu možemo navesti novogodišnje bonuse, podela profita i sl.

Prva tri elementa su fiksni elementi koji se isplaćuju redovno i sadržani su u ugovoru o radu. Ostali elementi su varijabilni deo sistema zarada koji se isplaćuju u varijabilnim iznosima, neredovno i predstavljaju uglavnom samovoljna davanja poslodavca.

Posebno interesantna kategorija, kada se razmatra sistem materijalne motivacije jeste stimulatívna zarada. **Stimulatívne zarade** predstavljaju varijabilni deo ukupne novčane nadoknade koji je direktno povezan sa radnim učinkom i rezultatima. Stimulacija je varijabilni deo sistema zarada, fleksibilna je i predstavlja ključnu kategoriju koja utiče na ponašanje zaposlenih. Stimulativnim sistemom zarada se na direktan način nagrađuje nadprosečan učinak zaposlenih. Organizacija dodatno stimuliše ono ponašanje koje doprinosi strategijskim ciljevima. Savremene programe stimulisanja karakteriše usmerenost ka utvrđivanju individualnih razlika u radnoj uspešnosti, a koje nastaju kao posledica razlika u sposobnostima zaposlenih ili pak u njihovoj motivaciji. Takođe nešto što ima veze sa sistemom stimulatívni zarada jeste povezanost materijalnih primanja sa rezultatima rada. Na osnovu toga ko dobija taj varijabilni deo zarada zaposleni dobijaju povratnu informaciju koliko je ko bio uspešan i na osnovu toga mogu da izvrše korekcije u svom budućem radu, u cilju postizanja boljih rezultata i dobijanja veće stimulatívne zarade. Na osnovu navedenog vidi se da je stimulatívna zarada veoma važan motivator za zaposlene i većina zaposlenih podržava ovaj sistem ga jer smatraju pravednim. Učinak treba da bude glavni kriterijum za utvrđivanje zarada, čime se eliminiše subjektivnost, a što

³⁸ Štangl Šušnjar G., Zimanji V.: „Menadžment ljudskih resursa“ ,Ekonomski fakultet Subotica, Subotica 2006. str. 321-322

opet utiče na to da stvarno radnici koji su najsposobniji, najvredniji i koji daju najbolje rezultate, dobiju najviše zarade, što ih zadržava u organizaciji, a sama organizacija postiže bolje rezultate ukoliko ovakvi radnici ostaju.

Najpoznatiji metodi za stimulaciju zaposlenih su: plaćanje po komadu, plaćanje po satu, individualni bonusi, nagrađivanje inventivnosti³⁹.

Plaćanje po komadu je metod koji se najčešće primenjuje. Iznos stimulacije u ovom slučaju se bazira na proizvodnoj jedinici u nekom vremenskom razdoblju. Veću zaradu od fiksne, odnosno stimulativnu zaradu dobija onaj zaposleni koji proizvede više komada proizvoda od ostalih za isto vreme. Prednost ovog metoda jeste laka razumljivost, jednostavnost primene, pravičnost i jaka motivaciona snaga. Postoje određene mane ovog sistema plaćanja, a to je smanjenje kvaliteta rada, jer se vodi računa samo o kvantitetu; otežano uvođenje novih tehnologija i procesa, jer su zaposleni sa postojećim tehnologijama već uvežbani i brže obavljaju posao, nego kad bi uveli nove na koje će morati da se privikavaju i sporije će raditi neko vreme, a to će uticati na smanjenje zarade. Još jedan nedostatak je taj što se kvar opreme, kašnjenje materijala ne uzima u obzir, a trebalo bi, jer na to radnik ne može da utiče.

Plaćanje po satu odnosi se na takve podsticaje koji se određuju na osnovu završavanja zadataka u određenom vremenskom periodu. Kod ovog metoda za svaki posao se definiše potrebno vreme za njegovo izvršavanje. Stimulativnu zaradu dobija onaj zaposleni koji postigne planirani nivo proizvodnje za vreme koje je kraće od propisane vremenske norme. Metod se najefikasnije primenjuje kod onih poslova gde je učinak zaposlenih direktno vezan za njihove sposobnosti, veštine i zalaganje. xx ako moguće poziv na NIS dodati. xx

Individualni bonusi su jednokratna nagrada za visok učinak zaposlenih koji može biti isplaćen u gotovini ili na neki drugi način, kao npr. pokloni, putovanja ili nešto slično. S obzirom da je navedeno da se radi o jednokratnoj nagradi, svaki sledeći bonus se mora ponovo zaslužiti, a i svaki trud zaposlenih za njihov učinak je nagrađen. Postoji međutim problem pada produktivnosti, motivacije, rasta nezadovoljstva radnika ukoliko posle nekoliko bonusa ne uspe ponovo da ga ostvari.

Nagrađivanje inventivnosti ima višestruke efekte, kako za samog zaposlenog koji dobija stimulaciju, tako i za kompaniju jer većina inovacija direktno utiče na povećanje profita, sniženje troškova i bolje odnose sa potrošačima odnosno klijentima. Ovaj sistem podstiče saradnju menadžmenta i zaposlenih.

³⁹ www.ekof.bg.ac.rs (22.06.2014.)

Ocenjivanje radnog učinka i nagrađivanje zaposlenih iako se smatraju najkompleksnijim i najosjetljivijim aktivnostima u oblasti upravljanja ljudskim resursima imaju jako važnu ulogu, pre svega u motivisanju zaposlenih da se ponašaju i rade na način kojim se obezbeđuje uspešno ostvarivanje ne samo njihovih ličnih ciljeva nego i ciljeva organizacije, a onda i na organizaciju podstičući je da izgrađuje objektivne i realne sisteme ocenjivanja i nagrađivanja kako bi privukla i zadržala najtalentovaniji i najkompetetniji kadar koji doprinosi njenom uspešnom funkcionisanju i trajnom opstanku na tržištu.

ZAKLJUČAK

Na osnovu uvida u stranu i domaću literaturu i sprovedenog intervjua iz oblasti motivacije, s posebnim naglaskom na materijalnu motivaciju, kao bazu celokupnog kompleksnog sistema motivacije, došlo se do određenih zaključaka koji mogu biti podstrek za dalja detaljna istraživanja u ovoj oblasti.

Zaključci:

- Materijalna motivacija predstavlja osnov sistema motivacije u organizacijama.
- Pravičan sistem materijalne motivacije je imperativ. Ukoliko nije pravičan, nijedan drugi vid motivacije neće nadomestiti ovaj nedostatak. Upravo pravičan materijalni sistem motivacije je postavljen u NIS-u i to se ogleda u tome da samo objektivni faktori određuju zaradu zaposlenog, kao i to da je na istom radnom mestu jednaka plata zagarantovana bez obzira na pol, etničku pripadnost, godine starosti zaposlenog.
- Grejding sistem pozitivno utiče na radnu klimu u organizaciji i na poboljšanje međuljudskih odnosa. Razlog tome jeste što nema favorizovanja pojedinaca i neosnovanog unapređenja (što podrazumeva i veću zaradu), nego svaki zaposleni može da napreduje ukoliko radi na poboljšanju svojih sposobnosti, ukoliko se više posveti poslu, dokvalifikuje, dodatno specijalizuje za posao koji se obavlja na radnom mestu na kojem je raspoređen itd.
- Iz prethodnog sledi da grejding sistem podstiče zaposlenog da preuzima inicijativu, više se zainteresuje za svoj posao, odnosno čovek postaje više samomotivisan (unutrašnja motivacija) jer ovaj sistem omogućava da zaposleni napreduje onoliko koliko se posveti poslu i koliko je dobar u onome što radi.

- Ukoliko napreduje kroz grejdove, zarada se povećava upravo za onaj varijabilni deo – stimulativnu zaradu. Taj stimulativni deo se razlikuje od zaposlenog do zaposlenog u zavisnosti od učinka, što opet upućuje na to da je dejstvo subjektivnih faktora prilikom procene učinka i određivanje zarade svedeno na minimum.
- Iz svega prethodnog slede određeni finansijski pokazatelji koji služe kao jedan od dokaza da je grejding sistem bio ključan za upešnu reorganizaciju kompanije NIS, a to su podaci o neto dobiti. U periodu kada grejding sistem nije implementiran u organizaciju (2009. i 2010.) neto dobit je bila značajno manja u odnosu na period kada je početo (2011.godine) i konačno implementiran grejding sistem (2012. i 2013.godine) Primera radi, 2009. godine kompanija ima gubitak od 37.8 mlrd RSD, a 2013. godine neto dobitak 48.3 mlrd RSD.

I pored svih benefita koje ovako uspostavljen grejding sistem ima, ipak postoji par problema kod njegove primene, koji mogu biti predmet daljeg istraživanja. Problem koji je najuočljiviji je poteškoće primene kvartalnog ocenjivanja i vrednovanja učinka zaposlenih zbog brojnih projekata koji predstavljaju sastavni deo poslovanja NIS-a. Dešava se da projekat traje npr. 5 meseci, pa ukoliko se kvartalno ocenjuju učinici, učinak zaposlenih koji rade na tom projektu je nakon 3 meseca 0%, a prilikom sledećeg ocenjivanja (nakon 6 meseci) njihov učinak je preko 100%. Ovo predstavlja veliki problem, kako za nadređene, tako i za podređene. Kod zaposlenih se javlja nezadovoljstvo, jer nizak učinak prilikom ocenjivanja utiče na nižu ocenu zaposlenog koji ne može da se nadomesti visokim učinkom nakon okončanja projekta.

SUMMARY

For successful organization people are the primary development resource. Motivation and satisfaction of employees become the basis of modern organizations. Motivated employees today represent strategic resources which gain a competitive advantage for the organization. If someone wants to motivate others, he or she must first be able to motivate oneself. That means if there is a motivated staff, there must be a motivated manager too who will be able to launch employees. In order to encourage the full involvement of employees to achieve the best results it is necessary to determine the true way of their motivation. If the employer is not fair, there is no system of employee motivation, which will replace this deficiency.

There are different ways to motivate employees, but one and universal model does not exist. It was believed that money is the only way of motivating, but it is not so today. Money certainly is the basic motivator, when it is upgraded with all other type of motivators. The question remains: Does the basic salary mean a sufficient motivator?

The aim of this paper is to emphasize(s) the importance of material motivation for successful business of a large company that had in the past significant organizational change.

The basic hypothesis was that the material motivation is the most important means for successful reorganization. The study gives an example of leading Serbian oil and gas company (NIS) where the data was collected thorough unstructured interviews. The collected data were related to the vision, mission, and strategy of the organization as well as about guidelines for the future development of

NIS. Then, followed data collection about the number of employees, their qualification and age structure, the system of motivation and the method of determination of basic earnings. After that the inquiry was about the new and improved way of determining the earnings the "The Grade System".

The Grade system is a specific, innovated system of determining salaries (part of material motivation), presented as a special coordinate system. According to it there are listed jobs (those described according to the distinct characteristics) defined exactly what and how employees should do to get ahead in their career. The grade system is the system of evaluating performance of employees it determines their earnings according to the grade level of the employee depending on the workplace, skills, commitment and performance of the employee.

From the above it can be concluded that high-quality human resource management involves proper motivation system that is based on material incentives. In this paper, attention was focused on monetary motivation and how a well-established system of material incentives can lead to the great success of the company that had a significant reorganization in the past. The article would show the system of material incentives in detail and the positive results obtained by this system. The results made the introduced company as one of the most desirable employer in Serbia and in the region. In order to measure the impact of improved system of financial incentives on reorganization of the company NIS, the net profit was used. For comparison data on the amount of net profit were taken for period before implementation of the grade system 2009-2010 and the data for 2011, 2012 and 2013 as from the period after implementation of the Grade system

Based on the collected data it can be concluded that the new system of material incentives (Grade system) really was one of the key factors of the successful reorganization. The company NIS in 2009 had a loss of 37.8 billion RSD, and in the following year of 2010 had a profit of 16.7 billion dinars. These are the data for the period when Grade system was not yet implemented. But as early as next year 2011 when began the gradual introduction of the Grade system, the data suggest that there has been a significant growth in net profit from 16.7 to 40.6 billion dinars. The trend of net profit growth continues and in the next year it amounted to 45.5 billion dinars. In 2012 when the new system of material incentivation was fully implemented, it has grown and reached a level of 48.3 billion dinars.

Paper would emphasize the benefits of a fair system of motivation which brings to an organization, but also to encourage further thinking to improve this aspect of motivation, which is a prerequisite for successful business and the basis for all other activities in the HRM. Advantages of grade system are reflected in: material motivation is the basis of the system of motivation in organizations; equitable system of material motivation is imperative. If it is not fair, no other type of motivation will be adequate or can compensate its insufficiency. Fair system of material incentives is set in NIS and this is reflected in the fact that only objective factors determine the employee's earnings, and that means the facilities for the same workplace, for equal pay guaranteed regardless of gender, ethnicity, and age of the employee. Grade system positively affects on working climate in the organization and on improvement of interpersonal relationships. The reason for this is that there is no favoritism of individuals and unfounded improvements, but every employee can prosper if he or she works hard, improves skills attends additional training, and so on.

From the above it follows that grade system encourages the employee to take the initiative, to be more focused to their work and to become more self-motivated, because this system allows the employees to improve in organization. If they progress, their grades and wage increases as a variable part - stimulating earnings. This part of the stimulus differs between employees and depend on the performance, which in turn suggests that the effect of subjective factors when assessing performance and determining earnings is minimized.

Establishing a balance between material and non-material incentives in the organization is the key to success in business, because if the skilled worker is motivated he will have higher performance compared to skilled workers who is unmotivated. If there are qualified, competent, capable people in the organization, and there is no motivation strategies, management cannot expect high performance. The results of the analysis show that a system of material incentives in NIS is the basic holder of a successful reorganization. The main proof is the business results and the consequently high salaries that are above the national average with profit even in times of economic crisis.

LITERATURA

- Certo S., Certo T. (2008). „Moderni menadžment“, Mate doo, Zagreb
„Godišnji izveštaj za 2013. godinu – NIS“
„Izveštaj o održivom razvoju za 2013. Godinu – NIS“

Robbins S., Judge T. (2010) „ Organizacijsko ponašanje“, Mate doo, Zagreb
Štangl Sušnjar G, Zimanji V, (2006) „ Menadžment ljudskih resursa“ Ekonomski fakultet
Subotica
www.ekof.bg.ac.rs (22.06.2014.)
www.politika.rs (15.05.2014.)
www.nis.eu (20.03.2014.)
www.sindirns.org.rs (15.05.2014.)

A SZÉLSŐSÉGES IDŐJÁRÁSI JELENSÉGEK HATÁSAI

EFFECTS OF THE EXTREME WEATHER EVENTS

Tamás MOLNÁR^a, Katalin MOLNÁRNÉ BARNA^a

^a University of Pannon, Faculty of Economy, 8200 Veszprém, Egyetem u. 10., phone: +36 20 485 9001, +36 30 867 9794, molnar.tamas@gtk.uni-pannon.hu, barna.katalin@gtk.uni-pannon.hu

Cite this article: Molnár, T., Molnárné Barna, K. (2015). A szélsőséges időjárási jelenségek hatásai. *Deturope*, 7, 1: 79-94

Abstract

Economist Sir Nicholas Stern warned that the global warming could cause major blow to the world economy than the two world wars and the crisis in the 1930s. But where are we in this process now and what can be expected in the near future and what opportunities we are to curb the negative effects and to slow down the global warming.

The world's population is more than 7 billion people now and we will live more than 9 billion on the planet in 2050 according to the conservative estimation because daily the number of inhabitants increases by approximately a quarter of a million people (National Rural Strategy, 2020).

The water and ecosystem resources are diminishing due to overuse and the values of ecological footprint⁴⁰ are very high especially in the developed countries. The increase of extreme weather events and its effects associated with the global warming have also growing impact on agricultural production. This phenomenon is important because to solve the famine and the water shortage will be much bigger problem due to climate change than today.

The VAHAVA reports (change-impact-response) draw also attention to the issue which is also important for experts of climate change: Is it clearly climate change and if so than what the role of the human activity in it is? It seems clear that the assumption is almost poetic as the earth sends clear messages: the concentration of greenhouse gases increased suddenly in the atmosphere (carbon-dioxide, methan, nitrous oxide, etc), the average temperature continues to rise (increasing number of hot records), the sea temperature is also rising, the area of glaciers is shrinking dramatically and prolonged drought and flood waters in some places appear. The habitats of plants and animals, routes of bird migration change. The negative effects of extreme weather events thus represent a broad problem area. The effects can be divide into several groups. Some of them have impact already relatively short-term (for example affect of health of people) another part of them, however, exerts a negative influence in an indirect way for a long period of time. According to our present knowledge these processes are irreversible.

The 4th Water Report published by UNESCO is dealing with the one of the biggest problems which draws attention to hazards which are related water quality, groundwater, desertification, land degradation and drought (UNESCO, 2013). The report finds that the water problem occurs globally and it stresses the dangers of „isolated” thinking related to climate change. However, the isolated thinking appears not only within the geographical boundaries but it also can be observed in sectors together with the „isolated” solution search. Solution to the problems outlined as an innovation process have already begun in developed countries, however, the developing countries need serious help in that regard. The situation is further aggravated by perpetual competition for water between the ecosystem and socio-economic sectors.

Keywords: global warming, climate change, health effects, air pollution, water resources

⁴⁰ Ecological footprint: The metric shows the amount of land and water on which a human society needs to sustain itself and to absorb the waste produced at a given technological level of development.

Kivonat

Sir Nicholas Stern közgazdász figyelmeztetése szerint a globális felmelegedés nagyobb csapást okozhat a világgazdaságnak mint a két világháború, és az 1930-as években zajló válság. De hol tartunk most ebben a folyamatban, mi várható a közeljövőben és milyen lehetőségeink vannak a negatív hatások visszaszorítására és a globális felmelegedés lassítására?

A Föld lakossága jelenleg több, mint 7 milliárd fő és az óvatos becslések szerint is több, mint 9 milliárdan fogunk élni a bolygón 2050-ben, hiszen naponta körülbelül negyedmillió fővel növekszik a lélekszám (Nemzeti Vidékstratégia 2020). A víz és az ökoszisztéma készletek rohamosan fogynak a túlhasználat miatt, főleg a fejlett országokban igen magasak az úgynevezett ökológiai lábnyom⁴¹ értékei. A szélsőséges időjárási jelenségek megjelenése és egyre gyakoribbá válása és ennek a globális felmelegedéssel együttjáró hatásai, jelentős és egyre növekvő mértékben kihatnak a mezőgazdasági termékek termelésére is. A jelenség azért is kiemelten kezelendő, mert a világ egyes részein jelentkező éhínség és vízhiány a klímaváltozás hatására sokkal nagyobb problémát fog jelenteni, mint napjainkban.

A VAHAVA (VALtozás-HATás-VALaszok) jelentésben is megfogalmazódik az a kérdés, amely a klímaváltozással foglalkozó szakembereket is foglalkoztatja: egyértelműen klímaváltozásról van-e szó és ha igen, akkor ebben milyen szerepe van az emberi tevékenységnek? A kérdés komolysága mellett egyértelműnek látszik, hogy a felvetés szinte költői, hiszen a föld egyértelmű üzeneteket küld: a légkörben ugrásszerűen emelkedett az üvegházhatású gázok koncentrációja (szén-dioxid, metán, nitrogén-oxid, stb.), az átlaghőmérséklet folyamatosan emelkedik (sorra dőlnek meg a melegrekordok), a tengerek hőmérséklete ugyancsak emelkedik, a gleccserek területe ugrásszerűen zsugorodik, tartós aszályok és helyenként özönvizek jelennek meg. Változnak a növények és az állatok élőhelyei, a madár-vonulások útvonalai. A szélsőséges időjárási jelenségek negatív hatásai tehát multifaktoros problémakört jelentenek. A hatások több csoportra bonthatóak. Egy részük már viszonylag rövid távon éreztetik hatásukat (pl. az emberek egészségi állapotára hatnak), más részük viszont indirekt módon fejtik ki negatív befolyásukat, hosszú időszakot felölelően. A mai tudásunk szerint ezek a folyamatok visszafordíthatatlanok.

Az egyik legnagyobb problémával foglalkozik az UNESCO által közzétett *4. Víz Világjelentés*, amely felhívja a figyelmet a vízminőséggel, a felszín alatti vizekkel, a sivatagosodással, a területdegradációval, valamint az aszályval kapcsolatos problémákra (UNESCO, 2013). A jelentés a víz probléma jelentőségét globális szintre emeli és felhívja a figyelmet a klímaváltozás negatív hatásai mellett az „elszigetelt” gondolkodás veszélyeire. Az elszigetelt gondolkodás azonban nemcsak földrajzi határokon belül jelenik meg, hanem ágazatokként is megfigyelhető a külön gondolkodás és megoldás keresés. A felvázolt problémák megoldása, mint innovációs folyamat a fejlett országokban már megkezdődtek, azonban a fejlődő országoknak komoly segítségre van szükségük e tekintetben. A helyzetet tovább súlyosbítja az ökoszisztéma és a társadalmi-gazdasági ágazatok között fennálló örökös vízért történő versengés.

Kulcsszavak: globális felmelegedés, klímaváltozás, egészségügyi hatás, légszennyezés, vízkészlet

BEVEZETÉS

Az 1992-ben elfogadott és 1994-ben életbe lépett ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye nem kötelező jelleggel, de már előírta az üvegházgáz kibocsátások korlátozását. Az egyezmény kitért az iparilag fejlett és a harmadik világbeli országok különböző mértékű felelősségére így a megfogalmazott korlátozások a fejlett országokra vonatkoztak. Az egyezményhez kapcsolódik a Kiotói jegyzőkönyv, amelyben az iparosodott államok már jogilag kötelező érvénnyel vállalták, hogy kibocsátásukat 2008-

⁴¹ Ökológiai lábnyom: Kifejezi, hogy adott technológiai fejlettség mellett egy emberi társadalomnak milyen mennyiségű földre és vízre van szüksége önmaga fenntartásához, illetve a megtermelt hulladék elnyeléséhez. Számítható egyénekre, csoportokra, régiókra, országokra vagy vállalkozásokra is.

2012-es időszakra vonatkozóan 5,2%-kal csökkentik az 1990-es szinthez képest. A 2012-es ENSZ éghajlat-változási keretegyezménye konferenciáján pedig a Kiotói jegyzőkönyv érvényének 2020-ig történő meghosszabbításáról döntöttek a konferencia résztvevői. Mindez azt bizonyítja, hogy a globális felmelegedés nemcsak az elmúlt évek szinte már-már közhelyként használt fogalma, hanem egy olyan folyamat, amely Sir Nicholas Stern⁴² közgazdász figyelmeztetése szerint nagyobb csapást okozhat a világ gazdaságnak mint a két világháború, és az 1930-as években zajló válság. De hol tartunk most ebben a folyamatban, mi várható a közeljövőben és milyen lehetőségeink vannak a negatív hatások visszaszorítására és a globális felmelegedés lassítására?

1. Általános helyzetkép

A Föld lakossága jelenleg több, mint 7 milliárd fő és az óvatos becslések szerint is több, mint 9 milliárdan fogunk élni a bolygón 2050-ben, hiszen naponta körülbelül negyedmillió fővel növekszik a lélekszám (Nemzeti Vidékstratégia 2020). A víz és az ökoszisztéma készletek rohamosan fogynak a túlhasználattól, főleg a fejlett országokban igen magasak, az úgynevezett ökológiai lábnyom⁴³ értékei. A szélsőséges időjárási jelenségek megjelenése és egyre gyakoribbá válása és ennek a globális felmelegedéssel együttjáró hatásai, jelentős és egyre növekvő mértékben kihatnak a mezőgazdasági termékek termelésére is. A jelenség azért is kiemelten kezelendő, mert a világ egyes részein jelentkező éhínség és vízhiány a klímaváltozás hatására sokkal nagyobb problémát fog jelenteni, mint napjainkban. A klímaváltozás hatása az egész mezőgazdasági folyamatot – sőt a vertikális kapcsolatok révén – az egész agrobusiness-t áthatja. Közvetlenül hat a talajra és az agráriumban termelt növényekre, azok termésmennyiségére és minőségére, azonban a közvetett hatásokat sem az állattenyésztés sem az egyéb kapcsolódó tevékenységek nem küszöbölhetik ki. A növénytermesztésre gyakorolt hatások többfélék lehetnek. Ezek közül a legjelentősebbek a csapadékkal, a hőmérséklettel, a CO₂-koncentrációval, a termőhellyel és a földhasználattal kapcsolatos kérdések.

A VAHAVA⁴⁴ (VAltozás-HATás-VAlaszok) jelentésben is megfogalmazódik az a kérdés, amely a klímaváltozással foglalkozó szakembereket is foglalkoztatja: egyértelműen

⁴² Sir Nicholas Stern: A Világbank volt vezető közgazdásza, az angol kormány pénzügyi tanácsadója

⁴³ Ökológiai lábnyom: A kifejezés William Rees és Mathis Wackernagel kanadai ökológusoktól származik. Kifejezi, hogy adott technológiai fejlettség mellett egy emberi társadalomnak milyen mennyiségű földre és vízre van szüksége önmaga fenntartásához, illetve a megtermelt hulladék elnyeléséhez. Számítható egyénekre, csoportokra, régiókra, országokra vagy vállalkozásokra is.

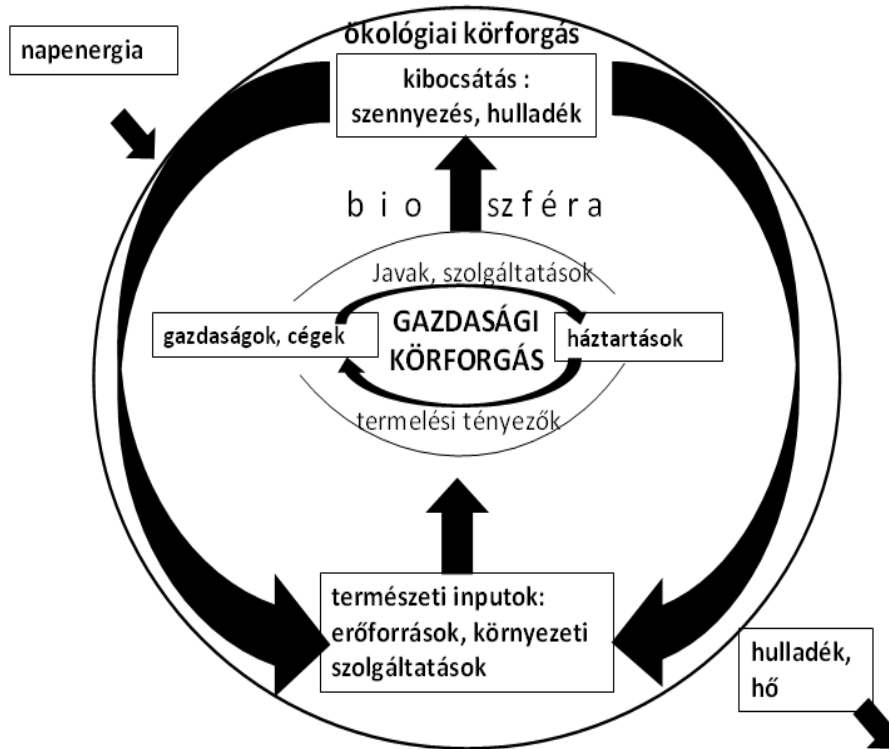
⁴⁴ A VAHAVA projekt célja: klímaváltozás várható hatásaira való felkészülés elősegítése, a közvélemény, a társadalom, a döntéshozók figyelmének felhívása a valószínűsíthető hatásokra és a megelőzés, védekezés

klímaváltozásról van-e szó és ha igen, akkor ebben milyen szerepe van az emberi tevékenységnek? A kérdés komolysága mellett egyértelműnek látszik, hogy a felvetés szinte költői, hiszen a föld egyértelmű üzeneteket küld: a légkörben ugrásszerűen emelkedett az üvegházhatású gázok koncentrációja (szén-dioxid, metán, nitrogén-oxid, stb.), az átlaghőmérséklet folyamatosan emelkedik (sorra dőlnek meg a melegrekordok), a tengerek hőmérséklete ugyancsak emelkedik, a gleccserek területe ugrásszerűen zsugorodik, tartós aszályok és helyenként özönvizek jelennek meg. Változnak a növények és az állatok élőhelyei, a madár-vonulások útvonalai. Egy megdöbbentő adat szerint, 2003-ban Európában 26 ezer ember halálát közvetlenül a hőségnek tudták be (Láng szerk, 2007). A helyzet további romlása várható, ami a fenntarthatatlan fejlődés egyértelmű jele. Egyes felmérések szerint⁴⁵ az 1980 és 2002 közötti időszakban a globális átlaghőmérséklet 0,7 °C-ot emelkedett, ami körülbelül 3-5%-os terméshozam csökkenést von maga után. Ez ugyanis növeli a termés kiegészését, illetve a termőtalaj nem jut megfelelő mennyiségű csapadékhoz a hosszúra nyúló nyarak miatt. A napjainkban fellépő környezeti problémák között a legjelentősebb az éghajlatváltozás, annak minden negatív hatásával együtt (Boros, 2010). Egyes elemzők (pl. Stern, 2007) a piac legnagyobb kudarcának ítélik meg azt, hogy nem képes szabályozni az üvegházhatású gázok kibocsátását. Ugyan a szén-dioxid koncentráció a földtörténet során a légkörben állandóan ingadozott, azonban ekkora és ilyen ugrásszerű változás, ennyire rövid idő alatt soha nem volt, ami egyértelműen bizonyítja az emberi tevékenység hatását. A fosszilis tüzelőanyagok elégetése, a föld használatának megváltozása, az erdőirtások mind hozzájárultak a negatív tendenciák felgyorsulásához (Kerényi, 2003; Rakonczai, 2008). A primer szektorhoz tartozó mezőgazdasági, erdészeti és halászati nemzetgazdasági ágazatok a klímaváltozás negatív hatásainak néhány esetben elszenvedői, illetve néhány esetben kiváltó tényezői is lehetnek. Ezek az ágazatok a vidéki élet meghatározó tevékenységeit ölelik fel, az ott élő emberek megélhetésének alapját képezik. A klímaváltozás, illetve a szélsőséges időjárási jelenségek egyre gyakoribbá válása, az ökológiai rendszer befolyásolásán keresztül megváltoztat(hat)ja a vidéki térségekben élő lakosság mindennapjait, az alapvető megélhetési körülményeket. Az ökológiai közgazdaságtan elméleti keretei is ezt támasztják alá, ugyanis a gazdasági rendszereket, csak azok környezetbe történő beágyazottságának figyelembe vételével lehetséges értelmezni (1. számú ábra).

lehetőségeire.

⁴⁵ Christopher Field (Stanford-i Carnegie Intézet) és David Lobell (Lawrence Livermore National Laboratory)

1. ábra Az ökológiai és a gazdasági körforgás rendszere

Forrás: Harris, 2006

Ezek szerint a gazdasági körforgás teljes mértékben a természeti tényezőktől függ. Az ökológiai körforgás magába foglalja a gazdasági tevékenységek rendszerét is. Így joggal mondhatjuk azt, hogy a természeti rendszerek működésében bekövetkező változások a gazdasági tevékenységekre is döntően hatnak.

2. A klímaváltozás negatív hatásai

A szélsőséges időjárási jelenségek negatív hatásai egy multifaktoros problémakört jelentenek. A hatások több csoportra bonthatóak. Egy részük már viszonylag rövid távon éreztetik hatásukat (pl. az emberek egészségi állapotára hatnak), más részük viszont indirekt módon fejtik ki negatív befolyásukat, hosszú időszakot felölelően. A mai tudásunk szerint ezek a folyamatok visszfordíthatatlanok. A következőkben, a teljesség igénye nélkül tekintsük át a szélsőséges időjárási jelenségek okozta negatív jelenségeket.

Légszennyezés

A gyakorivá váló hőhullámok miatt egyre többször kell majd elviselni a nyári szmogot. A hőhullámokat előidéző időjárási helyzet hozzájárul a levegő romlásához, főleg a földközeli ózon- és a szálló por koncentrációja emelkedik meg. Az ózonkoncentráció emelkedésének több következménye is lehet: irritálja a szemet, a légzőszervek nyálkahártyáját, súlyosbítja az asztmát és a hörghurutot. A szálló por koncentrációjának emelkedése légzőszervi gyulladásokat és köhögési rohamokat vált ki, a tüdőben felszívódva további gyulladással járó folyamatokat indíthat el. A változó éghajlat tovább növeli az erdő- és bozóttűz kialakulásának kockázatát, ezek gyakorisága az utóbbi évtizedekben szintén jelentősen növekedett, amely a globális háttérszennyezettséget is fokozza. A WHO (World Health Organization) 2013-as jelentése szerint a légszennyezés káros hatásait korábban alábecsültük, mert az új kutatási eredmények szerint a légszennyezés a cukorbetegség és a születési rendellenességekkel is összefüggésbe hozható. Napjainkban közel kétszer annyi asztmás beteg van, mint 30 évvel ezelőtt és a gyerekek idegrendszeri, valamint a magzatok fejlődésére is káros hatással van ez a jelenség (WHO, 2013).

A fűtésből származó fosszilis égéstermékek és az egyéb ipari tevékenységek még tovább növelik a levegő szennyező anyag koncentrációját. Az antropogén (ipari) légszennyezés az ipari forradalom óta jelentős méreteket öltött, ehhez jön még hozzá a mezőgazdasági tevékenységből és a háztartások „működéséből” fakadó levegő károsítás. A szén- és kőolaj-égetés jelentősen hozzájárulnak a szén-dioxid kibocsátás növekedéséhez, és egyes kutatások szerint a széntüzelésből fakadó egészségügyi költségek nagysága több mint 20 milliárd euró, míg a széntüzeléshez kapcsolódó munkanap kiesések száma pedig a 4 milliót is meghaladja Európában. A szén kitermelése azonban továbbra sem csökken, amelynek főként a világ hatalmas szén készlete az oka, ez pedig beláthatatlan következményekkel jár a globális felmelegedés tekintetében.

Az UV-B sugárzás erősödése

A klímaváltozás közvetlen egészségkárosító hatásaként tekintünk az ultraibolya sugárzás – az ózon réteg vékonyodása miatt bekövetkező – (UV-B) erősödésére is. Ennek az az oka, hogy míg normál körülmények között az UV-B sugarak az atmoszférában elnyelődnek, addig az ózonréteg elvékonyodása miatt ezek a sugarak eléri a földfelszínt és káros hatást fejtenek ki minden élőlényre. Az emberi szervezet esetén bőrgyulladást és pigmentálódást, a bőr felső rétegének megvastagodását és bőrrák kialakulást okozhat. Az UV-B sugárzás a szem irritáció mellett fokozza a szürkehályog kialakulásának esélyét is.

Az erős UV-sugárzásnak kitett szervezet immunrendszerének alacsony a védekezési képessége, így ha nem változtatunk napozási szokásainkon a bőrrák szinte "járványszerű" terjedése várható a következő évtizedekben.

Allergiás tünetek szaporodása

Feltételezhető, hogy az időjárás változásának következtében nem csak az allergiás tünetek súlyosbodásával, de az allergiás betegek számának növekedésével is számolnunk kell. Az átlaghőmérséklet emelkedésével a növények virágzási ideje is kitolódik, a pollenszezon az átlagosnál hosszabb ideig tart majd. A hosszabbra nyúlt pollenszezon és a magasabb pollenkoncentráció miatt a szénanáthás tünetek azoknál is felerősödnek, akiknek korábban csak enyhe panaszuk volt. Várhatóan egyre több lesz bizonyos virágporokkal szembeni érzékenység. A kétszeresére emelkedő szén-dioxid mennyiség miatt, mintegy négyszeresére nőhet, az igen erősen allergén parlagfű pollenjének mennyisége és más fajok, például a nyírfa pollenkoncentrációja is kedvezőtlenül változhat.

A hazai időjárás fokozatos felmelegedése és a gyakori enyhe telek hatására egyre melegkedvelőbb növények szaporodnak el. Ezek a növények eddig a mediterrán, szubtrópusi területeken érezték jól magukat. Az olajfa, a ciprus, a platán a mediterrán vidékeken pollenallergén növények. Amennyiben Magyarország éghajlata melegszik, várhatóan ezek, és további növények honosodnak majd meg. A parlagfű északi terjedésével számítani lehet arra, hogy olyan országokban is elterjedhet, ahol eddig nem volt jellemző.

Évente nagyjából 7-10%-kal több az allergiás és az asztmás betegek száma. Jelenleg a Föld népességének körülbelül egyötöde szenved allergiás megbetegedésben. Csak Európában és az USA-ban, mintegy 50 millió ember mutat allergiás tüneteket.

Szív-és érrendszeri betegségek

A szélsőséges hőmérsékletek rendszerint kiugró napi halálozási rátával járnak együtt, mind a nagyon magas, mind a nagyon alacsony hőmérsékletek esetében is. Különösen veszélyesek az idősek, a szív- és tüdőbetegek, valamint a városban élő szegényebb társadalmi rétegek körében ezek a jelenségek. Az alacsony hőmérsékletek okozta halálozás legtöbbször valamilyen légzőszervi megbetegedéssel jár együtt. A nagyon magas hőmérsékletek legtöbbször hőségutát okoznak. Nagy melegben a hőstressz, olyan érrendszeri problémákat indukálhat, amelynek egyenes következménye a szívinfarktus vagy a stroke.

Az idősödő korosztályt jobban megviselik ezek az események, hiszen belső hőszabályozásuk már nem működik tökéletesen.

Az időjárási szélsőségek negatív hatásai között olyan indirekt hatások is vannak, amelyek hosszú távon hatnak és részben egészségügyi, részben pedig szélesebb méretű társadalmi problémákat okoz(hat)nak a jövőben.

Fertőző betegségek

A klímaváltozás hatással lesz az egyes fertőző betegségek térbeli és időbeli megjelenésére is. Főként az ízeltlábúak (kullancsok, szúnyogok) és a rágcsálók által terjesztett betegségek, valamint az élelmiszerek és ivóvíz által közvetített fertőzések válnak gyakoribbá. A melegedés kedvezően hat a szúnyogok anyagcseréjére is, így nő azok évenkénti generációinak száma, és amennyiben a hazai klíma megfelelő lesz a szaporodásukra, megnő annak esélye, hogy az általuk terjesztett betegségek is elterjednek hazánkban.

A kullancsok által terjesztett vírusos és bakteriális fertőzések – Lyme-kór, fertőző agyhártyagyulladás – száma lassan emelkedik, annak köszönhetően, hogy az állatok szaporodási – és ezzel fertőzési ideje – meghosszabbodik. Az enyhe telet egyre több ízeltlábú éli túl. A két világháború között Magyarországon és a Kárpát-medencében őshonos volt a maláriaszúnyog, amely súlyos megbetegedéseket okozott. Természetes élőhelyének megcsappanása miatt - mocsaras területek lecsapolása - az általa hordozott fertőzés csak néha, és behurcolt esetként fordul elő. Az időjárás fokozatos felmelegedésével azonban kedvezhet a rovar újbóli elterjedésének. A rágcsálók áttelelését is megkönnyíti az enyhe időjárás, és az egyes rágcsálók okozta betegségek az árvizek után egyre gyakoribbá válnak.

Élelmiszerbiztonság

Az élelmiszerbiztonság terén a legalapvetőbb problémát a világ különböző területein jelentkező aszály és a nagy esőzések jelentik, amelyek már most is nagy veszélyt jelentenek az **élelmiszerellátásra**, annak okán, hogy az elpusztult termés miatt ugyanis felmennek az árak.

Emellett a legnagyobb **élelmiszerbiztonsági** problémát, az élelmiszer-eredetű megbetegedések jelentik. Az élelmiszerek útján terjedő egyik legismertebb betegség az előbb említett szalmonella, amely Európában az élelmiszerfertőzés 70%-áért felelős. A fertőzés hányással, hasmenéssel, olykor magas lázzal jár. A téli, tavaszi hónapokban a

szalmonella - mérgezés viszonylag alacsony, száma az első meleg napokon és nyáron emelkedik drasztikusan. Nagy gondot okoznak a különböző gombák által termelt másodlagos anyagcseretermékek az ún. mycotoxinok is, amelyek nagyon gyakori és sokféle környezetben megélni képes szervezetek. Ezek a vegyületek emberek, állatok megbetegedését és sok esetben halálát is okozhatják (pl. aflatoxinnal szennyezett takarmány megmérgezi a haszonállatokat és az embereket). A gombák elszaporodásának ráadásul a tárolási és szállítási körülmények még inkább kedveznek. Az aszályal és éhínséggel sújtotta területeken azonban a lakosság csak a rendelkezésre álló igen kevés termést tárolják és élik fel, ezért ezeken a területeken szedik legtöbb áldozatukat a mycotoxinok. Ez a probléma a jövőben fokozottan és nagyobb területeken jelentkezik majd.

Vízzel kapcsolatos problémák, az ivóvízellátás várható nehézségei

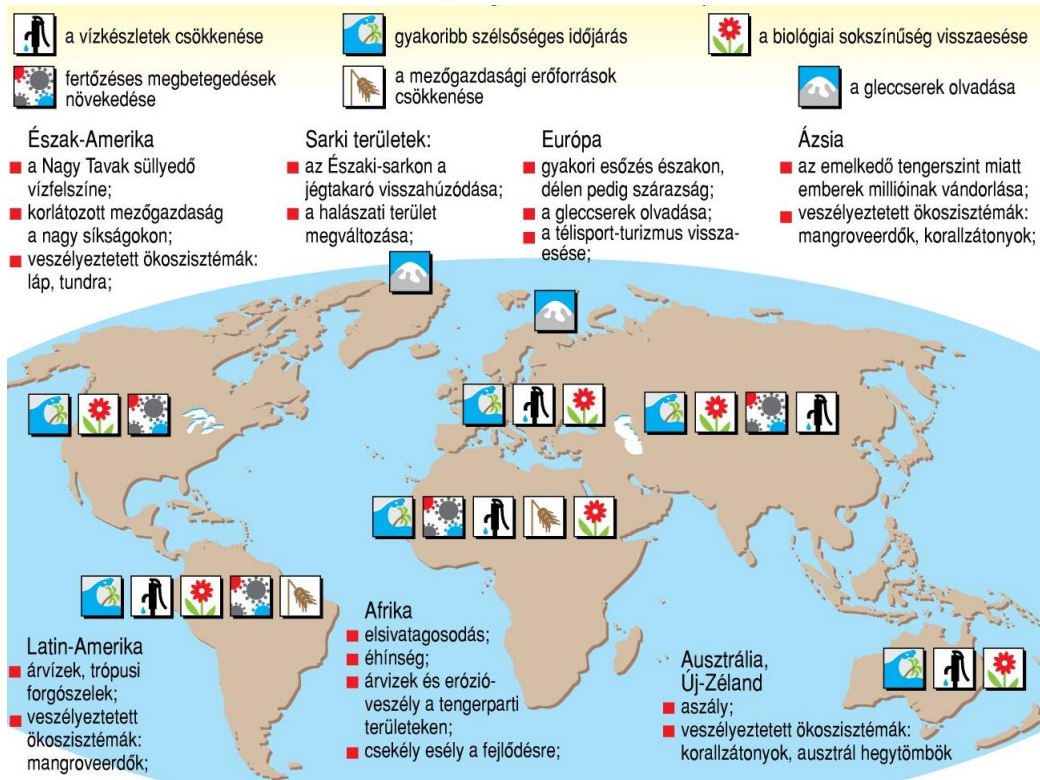
A szélsőséges időjárási viszonyok globális veszélyt jelentenek föld ivóvízkészletének tekintetében is. A felszíni vizek gyakoribb áradása következtében az *ivóvíz szennyeződik*, ami fertőző betegségek terjedéséhez vezethet. A tartósan fennálló hőség különösen az állóvizekben, felszíni víztározókban, mesterséges tavakban növelheti meg az elsősorban bélfertőzést okozó, például a szalmonella baktériumok számát. Súlyosabb esetekben a fertőzések az ivóvízbe és az élelmiszerekbe is bekerülhetnek.

A klímakonferenciák állandóan visszatérő témája a gleccserek és jégtakarók (pl.: Grönland) eltűnése, ami azok elolvadását jelenti. Ez egyrészt az *ivóvízkészletek csökkenésében* mutatkozik meg, hiszen az azokban tartalékolts édesvíz⁴⁶ a tengerekbe kerül, így közvetlenül nem alkalmas fogyasztásra. Másrészt az óceánok *vízszintjének megemelkedése* révén nagy kiterjedésű szárazföldi területek kerülhetnek víz alá⁴⁷. Egyes scenáriók szerint Hollandia teljes területe válik lakhatatlanná ily módon (2. ábra).

⁴⁶ A Föld teljes vízkészletének csupán 2,6%-a a közvetlenül fogyasztható édesvíz. Ennek 79%-a tárolódik hó és jég formájában, 20%-a a talajvizekben és csupán 1%-a a felszíni vizekben.

⁴⁷ Ha Grönland összes jege elolvadna, 6 méterrel nőne a tengerszint: Floridát és Hollandiát elöntené a tenger, Pekingből 20, Sanghajból 40, Kalkutta-Banglades területéről 60 millió embert kellene evakuálni.

2. ábra A klímaváltozás lehetséges következményei 2050-től

Forrás: www.mti.hu

Emellett az *ipari tevékenység* következtében keletkező melléktermékek, a tisztítatlan szennyvíz és a hulladék okozta szennyezések is komoly problémát okoznak azáltal, hogy a felszín alatti vizekbe jutnak és közvetlen veszélyt jelentenek .

3. Merre tovább? - lehetséges válaszok

Az előbbieken láthattuk, hogy a klímaváltozás rendkívül sokrétű és bonyolult problémát jelent az egész emberiség számára. A helyzetet az is nehezíti, hogy a megoldások sok esetben csak globális, határokon átnyúló összefogáson alapulhatnak. A legnagyobb veszélyt, egyrészt az ivóvízellátás elégtelensége, másrészt az élelmiszerbiztonság területén jelentkező problémák jelent(het)ik. A társadalom már eljutott arra a szintre, hogy felismerte ezeket a problémákat és védekezési és megelőző stratégiákat dolgozott ki.

Az alábbiakban a **vízkapacitás, vízellátás, vízvezetés és a víz szennyezésének problémakörével**, valamint azok megoldási lehetőségeivel foglalkozunk részletesen, hangsúlyozva a hazai védekezési, illetve megelőző alternatívákat. Ami miatt kiemeltük ezt a kérdést annak több oka is van.

Egyrészt az *ivóvízkészlet megőrzése* fontos (és egyre fontosabbá váló) stratégiai kérdéssé vált napjainkra. Az emberiség legnagyobb problémája pár évtized múlva az egészséges és elegendő mennyiségű ivóvíz lesz. A vezetékes ivóvíz minősége azonban már napjainkban is több fejlett országban okoz problémát, amely megoldása érdekében Európa és az Amerikai Egyesült Államok a víztisztítási technológiák tökéletesítésére, valamint a csatornázottság teljes körűvé tételére törekszik. Ezzel szemben a világ számos országában az élet fenntartásához szükséges víz mennyisége sem biztosított. A WHO felmérése szerint kb. 2,5 milliárd ember nem jut egészséges ivóvízhez, és 1,5 milliárd ember küzd vízhiány miatt az életbe maradásért. Mindez azt jelenti, hogy a jövő egyik legkomolyabb kihívását a vízszennyezés visszaszorítása, a víztisztítási technológiák továbbfejlesztése, a vízgazdálkodás racionalizálása és a vízbázisok megóvása jelenti az emberiség számára. Ugyanilyen fontos az is, hogy a világ országaiban jelentősen nőjön az emberek egészséges vezetékes ivóvízzel való ellátottsága, és a lehető legmagasabb szintű higiéniai körülmények elérése is (UNESCO, 2012).

Másrészt az *öntözővíz* a mezőgazdaság számára – az egyre aszályosabbá váló éghajlat miatt – egyre fontosabbá válik a termés mennyiségének növelése, illetve szinten tartása miatt. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy az öntözővíz nemcsak az átlagtermést növeli, hanem jelentős mértékben hozzájárul a termékbiztonság kialakulásához is, ami éppen az öntözés hatására következik be. A művelési ágak és növényi kultúrák struktúrájának a változtatásával kisebb-nagyobb mértékben alkalmazkodni lehet, egyrészt a stressztűrő, szárazságot jobban elviselő fajták megválasztásával, és adaptív agrotechnikai modellek alkalmazásával. Azonban ez az alkalmazkodás egyre nehezebb és egyre nehezebb biztosítani a szántóföldi növények megfelelő vegetatív és generatív fejlődéséhez szükséges víz mennyiséget.

Harmadrészt – az előző két jelenséghez szervesen kapcsolódva – az éghajlatváltozás következtében a csapadék eloszlása rendkívül szeszélyesen alakul, és egyre *kiszámíthatatlanabbá* válik. Az aszályos időszakok mellett hirtelen nagy viharokkal, rendkívüli mennyiségű csapadék hullik le nagyon rövid idő alatt, ami az árvíz- és belvízveszélyt rendkívüli módon megnöveli.

A fentiekben kifejtett problémákkal foglalkozik az UNESCO által közzétett *4. Víz Világjelentés* is különös tekintettel a vízminőségre, a felszín alatti vizekre, a sivatagosodásra, a területdegradációra, valamint az aszály okozta problémákra (UNESCO, 2013). A jelentés a víz probléma jelentőségét globális szintre emeli és felhívja a figyelmet a klímaváltozás negatív hatásai mellett az „elszigetelt” gondolkodás veszélyeire. Az

elszigetelt gondolkodás azonban nemcsak földrajzi határokon belül jelenik meg, hanem ágazatokként is megfigyelhető a külön gondolkodás és megoldás keresés. A felvázolt problémák megoldása, mint innovációs folyamat a fejlett országokban már megkezdődtek, azonban a fejlődő országoknak komoly segítségre van szükségük e tekintetben. A helyzetet tovább súlyosbítják az egyes politikai törekvések, illetve az ökoszisztéma és a társadalmi-gazdasági ágazatok között fennálló örökös vízért történő versengés. Ráadásul a felszín alatti vízkivétel is megháromszorozódott az elmúlt 50 évben a világon (UNESCO, 2013).

Ezek alapján hazánkban is több irányú védekezési és megelőzési stratégia kialakítása vált szükségessé, amelyeket az alábbiakban tekintünk át.

A vízkészlettel kapcsolatos programok és stratégiák

A vizek védelmével és fenntartható használatával kapcsolatos tevékenységeket az EU *Víz Keretirányelve* (2000/60/EK, VKI) szabályozza, amit hazánk is átvett (Nemzeti Vidékstratégia, 2020). Az irányelv többoldalú szabályozást jelent egyidőben. Egyrészt tartalmazza a **vízkészlet- és vízminőség-védelmi programot**, amelynek keretében a szennyvízkezelés, az ivóvízminőség javítási, a vízkészlet- és vízminőség védelem, a vízbázis védelemmel kapcsolatos programok kaptak helyet. Ezeket Kormányrendeletekkel szabályozunk (219/2004; 220/2004 és 221/2004számú Kormányrendeletek). Ez utóbbi két rendelethez szorosan kapcsolódik a vizek mezőgazdasági eredetű nitrát szennyezéssel szembeni védelméről szóló 27/2006. (II.7.) Kormányrendelet is, amellyel a 91/676/EGK tanácsi irányelv (nitrát irányelv) hazai jogrendbe illesztése történt meg. Magyarország a Csatlakozási Szerződésben kötelezettséget vállalt arra is, hogy a bór, a fluorid, a nitrit és arzén tartalom tekintetében az átmeneti mentességek szerinti határidőre biztosítja az emberi fogyasztásra szánt víz minőségéről szóló irányelv (98/83/EK) határértékeinek történő megfelelést. Az irányelv előírásainak megfelelően elkészült az Ivóvízminőség-javító Program. Az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk alapozta meg a települési szennyvíz kezeléséről szóló 91/271/EGK Irányelvben foglalt határidők teljesítését szolgáló Nemzeti Települési Szennyvízelvezetés és -tisztítási Megvalósítási Programot, melyet a 25/2002. (II. 27.) Korm. rendelet tartalmaz.

A vízkár elhárítási tevékenység a Víz Keretirányelv végrehajtását segítő vízgyűjtő gazdálkodási tervek intézkedéseivel, valamint az EU Árvízi kockázatkezelési irányelvében, a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiával (NÉS), a Nemzeti Környezetvédelmi Programban (NKP-III) foglaltakkal összhangban folyik.

Továbbá a fontos stratégiai célok közé tartozik még a **vízkárelhárítási és vízgazdálkodási program** is, amelyben a belvizek elleni védekezés lehetséges alternatíváit taglalja (pl. a vízkárérzékenység feltérképezése, a területhasználat-váltás ösztönzése, az eszközrendszer állapotának felmérése, intézkedési terv kidolgozása, a prevenciós védelmi program a szükséges belvízvédelmi beavatkozásokra a védekezési időszakokon kívül). Ez a program tartalmazza a *hegy- és dombvidéki vízgazdálkodás területén felmerülő feladatokat is (pl.: a szélsőséges, nagy csapadékokból származó heves árhullámokból fakadó károk mérséklése tározással, a felszíni vízlevezetés biztonságának növelése a vízlefolyás lassításával, a csapadékvíz helyben tartásával, a tározott víz vízhiányos időszakokban történő felhasználása, stb).*

A **Vízgyűjtő-gazdálkodási Tervben (VGT) foglalt Intézkedések Programjának** (1127/2010 (V. 21.) számú Kormányhatározat) *vízkárelhárítással, vízgazdálkodással kapcsolatos programja a következő fontosabb pontokban foglalható össze: A területi vízgazdálkodási és belvízvédekezési (belvízkár-elhárítási) program keretében a területi vízgazdálkodási közfeladatok rendezése, a vízgazdálkodási infrastruktúra működőképességének helyreállítása. A területi vízgazdálkodási közcélú létesítmények fenntartására, karbantartására, valamint megelőző belvíz- és vízkárvédelmi beavatkozásokra.*

A csapadék egyenetlen eloszlása olykor súlyos aszálykárokhoz vezethet, ezért fontos egy **aszálystratégia** kialakítása, amely tartalmazza az aszály és a szárazodás megelőzésének, illetve a vízhiány komplex kezelésének, valamint a közvetlen és közvetett károk csökkentésének eszközeit.

Fontos momentum a **hegy- és dombvidéki tározó program** megalkotása is. A vizek mennyiségi és minőségi védelme a regionális operatív programokba (ROP) került. Ebbe a körbe tartozik többek között a tározók és záportározók építése és rekonstrukciója, a vízfolyások újjáépítése.

A Vásárhelyi Terv továbbfejlesztése (VTT)

A Vásárhelyi-tervet⁴⁸ a Tisza szabályozásának szükségessége tette indokolttá. Ezt a programot fejlesztették tovább az utóbbi évtized nagy árvizeit⁴⁹ követően, mivel a töltések

⁴⁸ A program Vásárhelyi Pálról kapta a nevét, aki Széchenyivel együtt sokat tett a folyó szabályozása érdekében, főként az árterek művelés alá vonása céljából.

⁴⁹ Magyarországon az ezredforduló éveiben (1998 és 2001 között), négy rendkívüli árhullám vonult le a Tiszán, amelyek esetenként egy méterrel is meghaladták az addig mért legmagasabb vízszintet. Az árvizek hatalmas károkat okoztak, a helyreállítás pedig óriási pénzüsszegeket emésztett fel.

további magasítása sem ökológiailag, sem gazdaságilag nem jelentene hatékony megoldást. A Kormány a 2003. február 26-i szolnoki kihelyezett ülésén elfogadta a Tisza árvízi biztonságának növelésére vonatkozó koncepciót. A Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése egy olyan komplex program, amely az árvízi biztonság megteremtése mellett a helyi lakosság életkörülményeinek javítását is célul tűzte ki. Mindamellet támogatja a tájbarát területhasználatot, valamint az ökoturisztikai lehetőségek fejlesztését, a természetvédelmi érdekek figyelembe vételével.

A projekt lényege, hogy a legszükségesebb hullámtéri beavatkozásokkal a Tisza teljes hazai hosszán mintegy 50-60 centiméteres, a tervezett tározók megépítésével pedig összességében 1,0 méter árvízszint-csökkenés érhető el. Így egyrészt jelentősen javul a folyó mentén élő másfél millió ember árvízi biztonsága, másrészt megvannak a feltételei a kiegyensúlyozott vízellátásnak.

A Vásárhelyi-terv 2007-től beépült az Új Magyarország Fejlesztési Tervbe, a beruházásokhoz a fedezetet a Környezet és Energia Operatív Program (KEOP) biztosította, mintegy 110 milliárd Ft-tal.

ÖSSZEGZÉS

A globális felmelegedés évszázados hatásai – az emberi tevékenység eredményeként – napjainkra felgyorsultak és egyre több területen jelentkeznek. A megváltozott klíma hatással van a szervezetünkre, a környezetünkre, a mezőgazdaságra és még a gazdasági teljesítményre is. A saját és az unokáink jövője érdekében ezzel a problémával minden embernek szembesülnie kell és tudatosodnia kell annak a ténynek, hogy a Föld minden lakója tehet a folyamat lassítása érdekében és aktívan részt vehet a Föld megóvásában.

SUMMARY

Economist Sir Nicholas Stern warned that the global warming could cause major blow to the world economy than the two world wars and the crisis in the 1930s. But where are we in this process now and what can be expected in the near future and what opportunities we are to curb the negative effects and to slow down the global warming.

The world's population is more than 7 billion people now and we will live more than 9 billion on the planet in 2050 according to the conservative estimation because daily the number of inhabitants increases by approximately a quarter of a million people (National Rural Strategy, 2020).

The water and ecosystem resources are diminishing due to overuse and the values of ecological footprint⁵⁰ are very high especially in the developed countries. The increase of extreme weather events and its effects associated with the global warming have also growing impact on agricultural production. This phenomenon is important because to solve the famine and the water shortage will be much bigger problem due to climate change than today.

⁵⁰ Ecological footprint: The metric shows the amount of land and water on which a human society needs to sustain itself and to absorb the waste produced at a given technological level of development.

The VAHAVA reports (change-impact-response) also draws attention to the issue which is also important for experts of climate change: Is it clearly climate change and if so than what is the role of the human activity in it? It seems clear that the assumption is almost poetic as the earth sends clear messages: the concentration of greenhouse gases increased suddenly in the atmosphere (carbon-dioxide, methan, nitrous oxide, etc), the average temperature continues to rise (increasing number of hot records), the sea temperature is also rising, the area of glaciers is shrinking dramatically and prolonged drought and flood waters in some places appear. The habitats of plants and animals, routes of bird migration change. The negative effects of extreme weather events thus represent a broad problem area. The effects can be divided into several groups. Some of them have impact already relatively short-term (for example affect of health of people) another part of them, however, exerts a negative influence in an indirect way for a long period of time. According to our present knowledge these processes are irreversible.

The summer smog more often occurs due to the increased frequency of heat. The air quality is worsening because of this weather situation and especially the concentration of the ozone and the airborne dust close to the ground will rise. The rise of the ozone concentration has several implications: irritates to eyes, mucous membrane of respiratory system, aggravates asthma and bronchitis. The increase in the airborne dust causes respiratory infections, coughing attacks and it may trigger inflammatory processes. The changing climate will further increase the risk of forest fires that enhances the global background contamination as well. The combustion products of fossil fuels from the heating systems and other industrial activities even further increase the concentration of pollutants in the air.

Ultraviolet radiation (UV-B) is also considered as a direct harmful effect due to the thinning of the ozone layer. This can cause inflammation and pigmentation of the skin as well as thickening of the top layer of the skin and skin cancer. In addition the UV-B radiation increases the chances of developing cataracts. Because of the strong UV-B radiation, the protective ability of the immune system is low so if we don't change our sunbathing habits almost „epidemic” spread of skin cancer is expected in the coming decades.

It is assumed that due to the weather changes it can be expected not only the aggravation of allergic symptoms but the increase in the number of allergic patients.

With the increase of the average temperature the flowering time of plants so the pollen season can last longer, therefore the symptoms of hayfever intensifies for those who previously had only mild complaints.

Because of the gradual warming of domestic climate and the frequent winters thermophilic plants proliferate increasingly. The northern spread of ragweed can be expected to proliferate in countries where previously it was not found.

Extreme temperatures usually entail higher daily mortality rate. These phenomena particularly dangerous for the elders, people with heart and lung disease as well as in the case of poorer sections of society living in the city. Mortality due to the lower temperature is most often associated with respiratory disease while the very high temperature cause heat stroke the best.

The heat-stress can induce a vascular problems which can lead heart attack or stroke. These events are felt more strongly by the old age groups because their inner thermoregulation no longer works perfectly. Climate change will affect the spatial and temporal appearance of certain infectious diseases. Mainly diseases transmitted by arthropods (ticks, mosquitoes), as well as, infections come from foods and water become more frequent. The number of tick-borne viral and bacterial infections – Lyme disease, meningitis – is slowly rising due to the growing of the reproduction- and also infection time.

Occurring of droughts and heavy rains is also a big problem in the world which pose a great threat to the food supply because of the destroyed crop the food prices go up. Beside this fact the biggest problem is the foodborne diseases. One of the best known disease is the salmonella which causes 70% of food infections in Europe. Secondary metabolites (mycotoxins) produced by various fungi also cause problems because they can survive a variety of environments as well. In addition the storage and transport conditions are more favorable for fungi. However, in the drought and famine-hit areas the population store and consumes very little available crop so mycotoxins kill the most people there.

The 4th Water Report published by UNESCO is dealing with the one of the biggest problems which draws attention to hazards which are related water quality, groundwater, desertification, land degradation and drought (UNESCO, 2013). The report finds that the water problem occurs globally and it stresses the dangers of „isolated” thinking related to climate change. However, the isolated thinking appears not only within the geographical boundaries but it also can be observed in sectors together with the „isolated” solution search. Solution to the problems outlined as an innovation process have already begun in developed countries, however, the developing countries need serious

help in that regard. The situation is further aggravated by perpetual competition for water between the ecosystem and socio-economic sectors.

Acknowledgement

The study was supported by „Regional impacts of weather extremes resulting from climate change and opportunities for compensation” TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 project.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boros Lajos (2010): A globális gazdaság környezeti és társadalmi konfliktusai. In: Mészáros Rezső: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 283.
- Harris, J., M. (2006): Environmental and Natural Resource Economics, A contemporary approach, second edition, Houghton Mifflin Company, USA.
- Kerényi Attila (2003): Környezettan – Természet és társadalom – globális nézőpontból. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Láng István szerk (2007): A globális klímaváltozás: Hazai hatások és válaszok, a VAHAVA-jelentés. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2007.
- Nemzeti Vidékstratégia 2020. A XXI. századi vidéki Magyarorszáért és a fenntartható agrárjövőért. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2011.
- Rakonczai János (2008): Globális környezeti kihívások. Universitas Szeged Kiadó, Szeged.
- Stern, N. (2007): The Economics of Climate Change. The Stern Review. Cambridge University Press, Cambridge.
- UNESCO (2012): 4th edition of the UN World Water Development Report (WWDR4)
- WHO (2013): The World Health Report 2013.

Határozatok, irányelvek, rendeletek

- 1127/2010 (V. 21.) számú Kormányhatározat Magyarország vízgyűjtő-gazdálkodási tervéről
- 219/2004. (VII. 21.) Kormányrendelet a felszín alatti vizek védelméről
- 220/2004. (VII. 21.) Kormányrendelet a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól
- 221/2004. (VII. 21.) Kormányrendelet a vízgyűjtő-gazdálkodás egyes szabályairól
- 27/2006. (II. 7.) Kormányrendelet a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről
- A Tanács 91/676/EGK irányelve (1991. december 12.) a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről
- A Tanács 98/83/EK irányelve (1998. november 3.) az emberi fogyasztásra szánt víz minőségéről
- A Tanács irányelve 91/271/EGK (1991. május 21.) a települési szennyvíz kezeléséről
- 25/2002. (II. 27.) Kormányrendelet a Nemzeti Települési Szennyvíz-elvezetési és -tisztítási Megvalósítási Programról 25/2002.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2000/60/EK irányelve (2000. október 23.) a vízpolitika terén a közösségi fellépés kereteinek meghatározásáról
- Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2008-2025; 29/2008. (III. 20.) OGY határozat

A GLOBÁLIS FELMELEGEDÉSRŐL ABOUT THE GLOBAL WARMING

Katalin MOLNÁRNÉ BARNA^a, Tamás MOLNÁR^a

^a University of Pannon, Faculty of Economy, 8200 Veszprém, Egyetem u. 10., phone: +36 30 867 9794, +36 20 485 9001, barna.katalin@gtk.uni-pannon.hu, molnar.tamas@gtk.uni-pannon.hu

Cite this article: Molnárné Barna, K., Molnár, T. (2015). A globális felmelegedésről. *Deturope*, 7, 1: 95-109

Abstract

In recent years we can more and more often hear and read about the climate change and global warming. However, the global warming has already occurred many times in Earth's history – think of the alternation of ice ages and warmer periods – but the pace of the global warming which can cause for concern. British and American researchers say that even the carbon dioxide emissions quotas can not slow down the process moreover to full stopping of emissions could not reverse the global warming. What will actually happen, we don't know yet exactly, scientists are trying to set up different scenarios with the help of climate modeling.

As the 5th of IPCC report says, people are responsible for the climate change at least 95 percent. Due to the fact the climate change has become a global phenomenon so the need for intervention is not an issue anymore thus only the extensive international cooperation can correct reply for global challenges.

Beside the environmental and physiological effects, there are economic effects of climate change which costs may be 5-20% of GDP if we don't intervene in processes while prevention costs of the most serious consequences are not expected to reach 1% of GDP.

However, do not forget that the social and enterprise-level acceptance is the foundation of every step which counterbalance the global warming process. A part of the society is still sceptical about the impacts of climate change, in this case the development of appropriate communication is the solution. Among the companies the acceptance is wider as today the use of an environmentally friendly technology is a competitive advantage so these technologies have become a main factor of the long-term survival.

Keywords: global warming, economic and physiological effects, forecasts, average temperature, Hungary

Kivonat

Az elmúlt években egyre gyakrabban hallhatunk és olvashatunk a klímaváltozásról és a globális felmelegedésről. Azonban nem a globális felmelegedés az ami a legnagyobb problémát okozza, hiszen maga a folyamat többször is előfordult a földtörténet során – gondoljunk csak a jégkorszakok és a melegebb időszakok váltakozására – hanem a globális felmelegedés üteme az, amely aggodalomra ad okot. Brit és amerikai kutatók szerint pedig a szén-dioxid kibocsátási kvóták sem lassíthatják a folyamatot sőt a kibocsátás teljes leállítására sem tudná visszafordítani a globális felmelegedést. Hogy mi is fog valójában történni azt még nem tudhatjuk pontosan, a tudósok klímamodelljezés segítségével igyekeznek különböző szcenariókat felállítani.

Az IPCC ötödik jelentése szerint, legalább 95 százalékos a valószínűsége annak, hogy az ember felelős az éghajlatváltozásért, és annak okán, hogy a klímaváltozás mára globális jelenséggé vált, így a beavatkozás szükségessége nem kérdés többé, mint ahogy az sem, hogy a globális kihívásra csak széleskörű, nemzetközi összefogás adhat megfelelő választ.

Az éghajlatváltozásnak a környezeti, élettani hatások mellett gazdasági hatásai is vannak, amelyek mint költségek a GDP 5-20%-át is kitehetik abban az esetben, ha nem avatkozunk be a folyamatokba, míg a legsúlyosabban várható következmények elhárításának költségei várhatóan nem érik el a GDP 1%-át sem.

Azonban nem szabad elfelejteni, hogy minden a globális felmelegedés folyamatát ellensúlyozó lépésnek a társadalmi és vállalati szintű elfogadottság az alapja. A társadalom egy része még mindig szkeptikus az éghajlatváltozás hatásaival kapcsolatban, ebben az esetben a megfelelő kommunikáció kialakítása a megoldás. A vállalkozások körében szélesebb körben jellemző az elfogadottság, ugyanis a környezetbarát technológiák alkalmazása napjainkban versenyelőnyként szolgálnak és a hosszútávú fennmaradás egyik alaptényezőjévé váltak.

Kulcsszavak: globális felmelegedés, közgazdasági és élettani hatások, előrejelzések, átlagos hőmérséklet, Magyarország

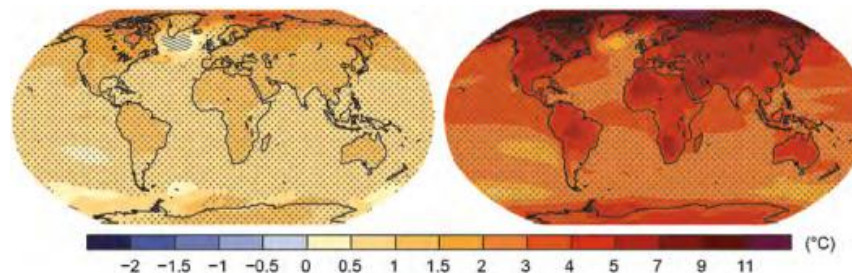
1. A globális felmelegedés és lehetséges következményei

A szélsőséges időjárási körülmények kutatása napjainkban egyre inkább előtérbe került. Nem kerülhetjük meg a problémát, hiszen a társadalom mindennapjaira közvetlen és közvetett befolyást gyakorolnak ennek hatásai. Számos kutatás is igazolja, hogy az extrém időjárási jelenségek mind gyakoribbá válásának fő felelőse maga az ember.

Az elmúlt években egyre gyakrabban hallhatunk és olvashatunk a klímaváltozásról és a globális felmelegedésről. A két fogalmat sokszor egymás szinonímájaként használják, holott a két jelenség jól elkülöníthető egymástól. A globális felmelegedés a földfelszín és az óceánok átlaghőmérsékletének az emelkedését írja le az elmúlt évtizedek megfigyelései alapján, és az ember által okozott változásokat foglalja össze. A klímaváltozás – vagy éghajlatváltozás – pedig a hosszú évtizedek természetes folyamatainak a változását vizsgálja, a kiváltó okoktól függetlenül (*Conway, 2008*). Fontos megjegyezni azt is, hogy nem a globális felmelegedés az, ami a legnagyobb problémát okozza, hiszen maga a folyamat többször is előfordult a földtörténet során – gondoljuk csak a jégkorszakok és a melegebb időszakok váltakozására – hanem a **globális felmelegedés üteme** az, amely aggodalomra ad okot. Míg a korábbi felmelegedések időszaka 50-100 ezer éves időintervallumot ölelnek fel, addig napjainkban 30 év alatt rekord gyorsasággal növekszik az átlaghőmérséklet. Ezt bizonyítja az, hogy a 20 legmelegebb év közül 19 az 1980-tól eltelt időszakban következett be. Ehhez hozzájárul az is, hogy a korábbi jelenségek alapján, a nap ciklusai, valamint a vulkáni tevékenység szerint Földünknek nem melegednie, hanem hűlnie kellene (*National Oceanic and Atmospheric Administration, 2014*).

Az előrejelzések pedig nyugtalanítóak, ugyanis a legfrissebb kutatások szerint a globális felmelegedés **még gyorsabb lehet a vártnál**, vagyis 2100-ra már 4 Celsius-fokkal is növekedhet a Föld átlaghőmérséklete, ami az eddig kritikusnak tartott érték kétszerese.

1. ábra A Föld átlaghőmérsékletének emelkedése 1986 és 2005 között, és a várható tendenciák 2081 és 2100 között

Forrás: Cicerone-Nurse; 2014.

A tudósok a **felhőképződés** fontosságára is igyekeznek felhívni a figyelmet, ennek pedig az az oka, hogy ha kevesebb felhő képződik, akkor egyre nagyobb a Földre érkező napsugárzás mértéke, amely szintén növeli bolygónk hőmérsékletét (*Carrington, 2013*).

Brit és amerikai kutatók szerint pedig a szén-dioxid kibocsátási kvóták sem lassíthatják a folyamatot, sőt a kibocsátás teljes leállítás sem tudná visszafordítani a globális felmelegedést. A felszíni hőmérséklet nem állna vissza az iparosodás előtti szintre, az óceánok szintje is tovább emelkedne még évszázadokon keresztül, így hozzávetőleg ezer év szükséges ahhoz, hogy visszajussunk a „kiindulási” állapotba (*Cicerone-Nurse, 2014*).

Hogy mi is fog valójában történni, azt még nem tudhatjuk pontosan, a tudósok **klímamodell**⁵¹ segítségével igyekeznek különböző scenáriókat felállítani. Ezek a modellek elfogadott fizikai törvényeken és elveken alapulnak, és képesek a múltbeli éghajlat változásait reprodukálni, és tükrözik a jelenlegi éghajlat sajátosságait is. Jelen tanulmányban azt a négy alapvető, a várható társadalmi-gazdasági változásokat összefoglaló scenáriókat tekintik át a szerzők, amelyet az *Éghajlat-változási Kormányközi Testület* (továbbiakban IPCC⁵²) hozott nyilvánosságra.

⁵¹ Klímamodell: Az 1940-es 50-es évekre vezethető vissza az éghajlatmodell története. Ekkor történt előrelépés ugyanis a légkör fizikai-matematikai modellezésében: megjelentek az első számítógépek és lehetővé vált a nem-lineáris dinamikus modellezés is.

⁵² IPCC: Intergovernmental Panel On climate Change. A szervezet az ENSZ Környezeti Programja (UNEP) és a Meteorológiai Világszervezet (WMO) kezdeményezésére alakult 1988-ban alakult, az emberi tevékenység által kiváltott klímaváltozással kapcsolatos kutatási eredmények összefoglalása és értékelése céljából.

Az **A1 modell** nagyon gyors gazdasági növekedést prognosztizál, a XXI. század közepéig tartó népességnövekedéssel együtt. Új és hatékony technológiák megjelenése mellett a régiók közötti jövedelemkiegyenlítődése lesz jellemző, valamint fokozott társadalmi és kulturális hatások fejtik ki hatásukat.

A **B1 modell** szerint a népességnövekedés üteme hasonló az A1-es modellben megfogalmazottakéhoz, azonban megjelenik a világszintű kiegyenlítődés lehetőségének a gondolata is. A gazdasági szerkezet gyors eltolódása várható a szolgáltatási és információs ágazatok felé, a környezetbarát és energia-hatékony technológiák minél szélesebb körű bevezetése mellett. Az emberiség pedig igyekszik a gazdasági, társadalmi és környezeti problémákra globális megoldásokat találni.

Az **A2 modell** ezzel szemben a népesség folyamatos növekedése mellett, heterogén világképet vázol fel, és nagyobb szerepet jósol a helyi önkormányzatoknak, amellyel erőteljesebb regionális gazdasági fejlődés veszi kezdetét. A technológiai fejlődés tekintetében ez a modell lassabb, és nem kiegyenlített terjedést valószínűsít.

Folyamatosan lassuló ütemű népességnövekedést, közepes mértékű gazdasági fejlődést, a gazdasági, társadalmi és környezeti problémák lokális szintű kezelését, valamint az A1 és B1 modellhez képest lassúbb és sokoldalúbb változásokat prognosztizál a **B2 modell** (Nakicenovic-Swart, 2000).

A globális felmelegedés legfontosabb rizikófaktorait az **IPCC 2013**-as jelentése az alábbiak szerint foglalja össze:

- Éghajlati zónák eltolódása, amely hatására nő a hőhullámok száma és egyenetlen lesz a csapadékeloszlás;
- Gleccserek olvadása, amely Közép-Ázsia, Közel-Kelet és Afrika ivóvíz ellátását veszélyezteti;
- A globális átlaghőmérséklet növekedése, közel 4 Celsius-fokkal az évszázad végéig;
- A tengerszint növekedése, akár 27-82 cm-rel 2100-ig;
- Az óceánok savasodása, amely tengeri élőlények kipusztulásához vezethet.

1. A globális felmelegedés okai

Érdekes és az elmúlt években sokszor vitatott kérdés volt az, hogy kizárólagosan csak az ember okolható-e a globális felmelegedésért. A természeti események egy része ugyanis természetesen az emberi tevékenységtől függetlenül következik be (vulkánkitörés, szökőár,

földrengés, hőszállító tengeráramlatok irányváltozásai). A kutatók nagy része azonban úgy véli, hogy több jelenség egyértelműen összefüggésbe hozhatók az emberi tevékenységgel, így az **antropogén** üvegházhatású gázok részarányának a növekedésével, amely globális felmelegedéshez és ezen keresztül klímaváltozáshoz vezet (árvíz, jégesők, erdő- és bozóttüzek, zivatarok stb). Az üvegházhatású gázok jelenlétét a köznyelv tévesen károsnak ítéli, pedig ezen gázok nélkül a földi élet ki sem alakulhatott volna, ugyanis a természetes üvegházhatás nélkül a Föld átlaghőmérséklete (ami most +15 Celsius-fok) 33 Celsius-fokkal alacsonyabb lenne, azaz -18 Celsius-fok lenne. Az IPCC kutatói szerint a természetes folyamatok hatására kb. 0,1 Celsius-fokkal emelkedhetett a Föld átlaghőmérséklete 100 év alatt (*Climate change, 2013*).

A XVIII. században beinduló iparosodási folyamat felborította a természetes gázegyensúlyt, és a műszaki fejlődés, valamint a megnövekedett népességszám gazdasági tevékenységének hatására gyors ütemben növekvő mennyiségű szén-dioxid és egyéb gázok kerültek a levegőbe. A mezőgazdasági területek növekedése az erdők kiirtásával járt, amelynek következménye – az elnyelő képesség csökkenése miatt – a légkörbe jutó szén-dioxid mennyiségének növekedése. Az ember káros tevékenységéből fakadó üvegházhatású gázok koncentráció növekedése az elmúlt 40-50 év éghajlati adataival bizonyítható (*ENSZ,1999*). A probléma sajnos fokozódik és a helyzet romlása várható, amit a fejlődő országok globalizációs üteme is alátámaszt (*Láng et. al. 2007*).

Az *IPCC ötödik jelentése* szerint, legalább 95 százalékos a valószínűsége annak, hogy az ember felelős az éghajlatváltozásért. A Testület az előző jelentésében (*Éghajlatváltozás, 2007*) még visszafogottan fogalmazott az emberiség felelősségét illetően, és csak nagy valószínűségűnek nevezte az emberi hatást, a mértékét is „csak” 90%-osra becsülte. Az új jelentés – alapozva a nagyobb számú és pontosabb megfigyelésekre, valamint az időjárási rendszer komplexebb megismerésére és a hozzá kapcsolódó jobb modellekre – már sokkal drasztikusabban fogalmaz. A jelentés leírja, hogy a kutatók 1950-től kezdve több olyan változást figyeltek meg, amelyek évszázadokig visszamenőleg nem fordultak elő. A megfigyelések egyértelműen bizonyítják, hogy az atmoszféra és az óceánok melegednek, a Föld hó és jégmennyisége csökken, a globálisnak tekinthető tengerszint emelkedik, és az üvegházhatást okozó gázok koncentrációja is növekedett. A káros gázok kibocsátása további felmelegedést okoz majd és változások lesznek az éghajlat több összetevőjében is. Az átlaghőmérséklet emelkedése mellett gyakoribbak és hosszabbak lesznek a hóhullámok és valószínűsíthető az, hogy a nedvesebb területeken több lesz a csapadék, míg a szárazabb régiókban még kevesebb lesz a csapadék. A kutatók egyértelműen kimondják azt, hogy a

fenti változásokat a fokozódó szén-dioxid kibocsátás okozza (*Climate change, 2013*). A kibocsátott szén-dioxid mennyiséget ráadásul nem is sikerült csökkenteni az elmúlt évtizedben, sőt annak mennyisége másfélszeresére emelkedett és az északi-féltekén 2013-ban is átlépte a kritikus 400 ppm⁵³ szintet. Becslések szerint 2017-ig van esélyünk beavatkozni a folyamatokba úgy, hogy az átlagos hőmérséklet növekedés ne legyen több 2 Celsius-foknál, ezt követően már csak a közlekedés, az épületek és a termelés kibocsátásának a teljes megszüntetése szolgálna megoldásul a globális felmelegedés lassítására.

Meg kell azonban említeni azt is, hogy vannak olyan kutatók, akik úgy vélik, hogy a jelenleg tapasztalható globális felmelegedésért nem az emberiség tevékenysége a felelős, hanem az a Föld 1500 évenként ismétlődő természetes folyamataiból fakad (*Singer-Avery, 2007*). Véleményük szerint ez a ciklikusság okozza a visszatérő lehülési időszakokat is (*Hágen, 2013*). Az elmúlt évek kutatásai bebizonyították, hogy a Föld természetes lehülésének és felmelegedésének ütemét az emberi tevékenységek felgyorsítják (*Láng et al, 2007*). Még az IPCC kutatói is tesznek említést arról, hogy az elmúlt 15 évben csak minimálisan 0,05 Celsius-fokkal növekedett a globális átlaghőmérséklet, amelynek több oka is lehet:

- az óceáni áramlatok több hőt vesznek fel a légkörből,
- több felhő képződik,
- a Távols-Keleten megnövekedett a légszennyezettség és a kénrészecskék több napsugárzást vernek vissza (*Climate change, 2013*).

A magas hegyek gleccserei, a tengeri jég mennyisége és a világtengerek átlaghőmérsékletének töretlen növekedése azonban azt mutatják, hogy sajnos a klímaváltozás folyamata nem állt le.

2. Nemzetközi lépések a globális felmelegedés lassítása érdekében

A klímaváltozás mára tehát globális jelenséggé vált, így a beavatkozás szükségessége nem kérdés többé, mint ahogy az sem, hogy a globális kihívásra csak széleskörű, nemzetközi összefogás adhat megfelelő választ. Ezt jelzi több nemzetközi rendezvény témaköre és állásfoglalása is.

Az első *nemzetközi konferencia* az ENSZ rendezésében folyt az *Emberi Környezetről* Stockholmban, 1972-ben. Ugyan itt a klímaváltozás kifejezés (climate change) összesen

⁵³ particle per million

egyszer fordult csak elő, azonban a javaslatokban megjelent a természeti erőforrások fokozódó mértékű felhasználása, valamint azok meteorológiai folyamatokra gyakorolt hatásának vizsgálata. A Konferencia ajánlásai előirányozták a légköri szennyeződések klimatikus következményeinek elemzését és az ember által okozott hatások vizsgálatát.

Az úgynevezett *Brundtland Bizottság*⁵⁴ (1984-1987) jelentésében („Our Common Future”) a szakemberek már arra a következtetésre jutottak, hogy az éghajlatváltozást „elfogadható és komoly valószínűségnek” kell tekinteni (*United Nations, 1987*). A Bizottság azonosult a szakemberek azon körének véleményével, akik szerint ok és okozati összefüggés létezik a légkörben lévő üvegházhatású gázok mennyiségének növekedése és a klímaváltozás között. A Bizottság a klímaváltozást a fenntartható fejlődést akadályozó, lassító tényezők közé sorolta. A jelentés hatására megrendezett két éghajlati Világkonferencián (*Torontó, 1988 és Genf, 1990*) a CO₂ emisszió csökkentését fogalmazták meg a legfontosabb feladatként.

A *Rio de Janeiro-i Konferencián* (1992) írták alá az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményét a „Környezetről és a Fejlődésről”, amely 1994-ben lépett érvénybe. A Keretegyezmény kinyilvánította, hogy cselekedni kell az éghajlatváltozás növekvő kockázata miatt, azonban nem adott jogilag kötelező érvényű irányadó számokat és határidőket az egyes országoknak. Ezért ezt az egyezményt – némileg jogosan – sok bírálat érte. Ennek hatására öt évvel később, 1997-ben, a *Kiotói Konferencián* találkoztak a szakértők, ahol már konkrét megállapodások is születtek. A Keretegyezmény legfontosabb célját az EU éghajlatpolitikai célként fogadta el, mely szerint a globális átlaghőmérséklet emelkedés nem haladhatja meg 2 Celsius-fokkal az ipari forradalom előtti szintet. Az úgynevezett *Kiotói Jegyzőkönyv* (1997) értelmében az iparosodott államok és az „átmeneti gazdaságú” országok vállalták, hogy az 1990-es szinthez képest kibocsátásukat átlagosan 5,2%-kal csökkentik a 2008-2012 közötti időszak alatt. A kelet-közép-európai országok eltérhettek a viszonyítási szinttől, így Magyarország esetében ez az 1985-1987 közötti időszak⁵⁵. A Kiotói Jegyzőkönyv azonban konkrét kibocsátás-szabályozási előírásokat csak 2012-ig tartalmaz, és az üvegházhatású gázok kibocsátása, valamint az éghajlatváltozás kockázata viszont tovább növekszik, s ezek mérséklésére az eddigieknél határozottabb lépések szükségesek (*Kiotói Jegyzőkönyv, 1997*). Ezért 2012 végén az ENSZ

⁵⁴ Környezet és Fejlődés Világbizottsága.

⁵⁵ Az USA aláírta a jegyzőkönyvet, de az amerikai szenátus nem ratifikálta. Oroszország csak 2004 második felében döntött, hogy csatlakozik a jegyzőkönyvhöz. Ennek következtében 2005. február 16-tól lehet számítani a jogilag érvényes kötelezettségvállalást.

éghajlat-változási keretegyezménye konferencián a Kiotói Jegyzőkönyv érvényességét 2020-ig meghosszabbították.

A Kiotói Jegyzőkönyv tulajdonképpen megalapozta az EU közös éghajlat politikáját, amelynek célja elsősorban tehát az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése. A cél megvalósításához szükséges eszközrendszer kialakításában nyújt segítséget a 2000-ben indított Európai Éghajlatváltozási Program. Ennek keretén belül az EU vállalja, hogy 2020-ra a szén-dioxid kibocsátást lecsökkenti az 1990-es szint 70%-ra. Ezt a vállalást segíti az a cél is, mely szerint az EU az összes energiaszükségletének 20%-át megújuló energiaforrásokból igyekszik pótolni, és növeli a bioüzemanyagok arányát (10%-ra) a folyékony üzemanyagok között (*klima.kormany.hu*).

Hogy mennyire vagyunk hatékonyak a klímaváltozás és a globális felmelegedés elleni harcban az az ún. **Éghajlatvédelmi Teljesítmény Index**-szel (Climate Change Performance Index) mérhető. A mérőszámot a német *Germanwatch* szervezet, a *Levegő Munkacsoport*⁵⁶ közreműködésével dolgozta ki és immár 9 éve – folyamatos módszertani fejlesztés mellett – méri az országok teljesítményét az éghajlatvédelem terén. Az index kiszámításánál 1-től 100-ig pontozzák az országokat, amely során az alábbi súlyozást alkalmazzák:

- 30 százalékban számít a klímaváltozást okozó anyagok kibocsátása,
- 30 százalékban számít a változás a klímaváltozást okozó anyagok kibocsátása esetén,
- 10 százalékban számít a megújuló energia használata,
- 10 százalékban számít az energiahatékonyság, valamint
- 10 százalékban számít a kérdés jogi szabályozása.

2013-ban nem volt első három helyezett az 58 – a klímaváltozásért 90%-ban okolható – országot tartalmazó listán, a negyedik helyen Dánia, míg Magyarország a 12. helyen szerepel. Ezzel hazánk listavezető a felzárkózó gazdasági országok között, és az előző évhez képest 6 helyet javított pozícióján. Az első három helyezés azért nem került kiosztásra, mert a szerzők szerint egyik ország sem tett kellő erőfeszítést a klímaváltozás megfékezése érdekében (*Climate Change Performance Index, 2013*). A lista utolsó helyén

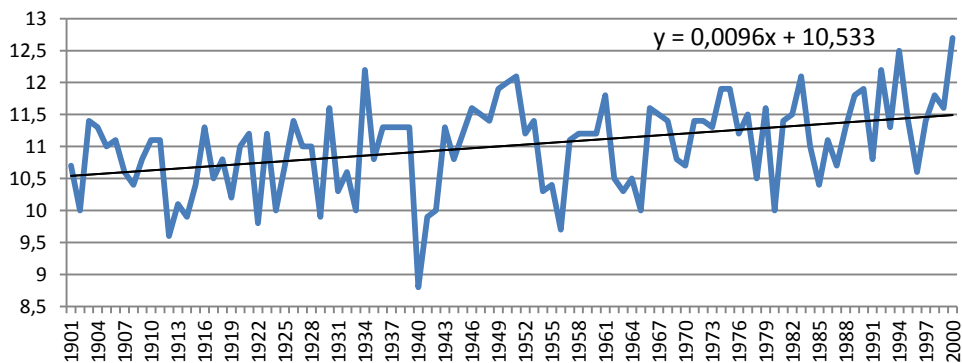
⁵⁶ Levegő Munkacsoport: 1988-ban alakult társadalmi szervezet, amely napjainkban több mint 130 szervezetet tömörítő szövetség. Célja, hogy elősegítse annak az alapelvnek a megvalósulását, hogy az élethez és az egészséghez való jog a legalapvetőbb emberi jog, és csak ezen jog tiszteletben tartásával érvényesíthető minden további emberi jog.

Kanada áll, ennek oka többek között az is, hogy az aktuális kormány a globális felmelegedést nem tartja kiemelten kezelendő problémának.

3. Globális felmelegedés és klímapolitika Magyarországon

Magyarországon szintén a szélsőséges időjárási jelenségek megszorodására lehet számítani, valószínűleg a csapadék csökkenése várható. Az időjárási szélsőségek gyakoribbá és pusztítóbbá válhatnak, elsősorban a hőhullámok jelentenek majd nagy veszélyt. Ugyan a Föld globális felmelegedése kismértékben már 250 éve folyik, de az utolsó 50-100 évben ez felerősödött. Vizsgálatok igazolják, hogy ezzel párhuzamosan egyre gyorsul a légköri koncentráció, mégpedig az üvegházhatású gázok mennyiségének növekedése miatt. Hazánkban az utóbbi 100 év (1901-2000) hőmérsékleti adatai alapján elmondható, hogy az átlaghőmérséklet lassan ugyan, de emelkedik. Az illetett trendfüggvény megbízható (a szignifikancia-szint 0,004%) és a relatív illesztési hiba nem éri el a 6%-ot ($V_{s_e} = 5,84\%$).⁵⁷ Ez alapján évente $0,01\text{ C}^0$ -kal nőtt az átlaghőmérséklet, vagyis az utóbbi 100 évben éppen 1 C^0 -kal (2. ábra).

2. ábra Az átlaghőmérséklet alakulása 1901 és 2000 között

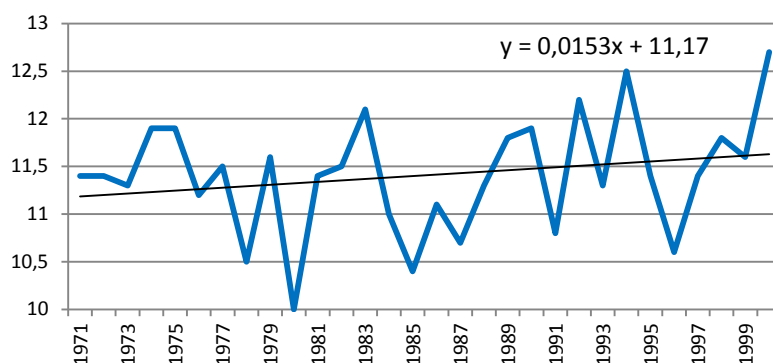
Forrás: Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) alapján a szerzők saját számítása

Még megdöbbentőbb a helyzet, ha az utolsó 30 év (1971-2000) adatait vizsgáljuk. Ekkor azt láthatjuk, hogy az átlaghőmérséklet még jobban emelkedik, évente átlagosan $1,5\text{ C}^0$ -kal (3. ábra). A trendfüggvény itt is jó illesztést mutat, a relatív illesztési hiba csupán $5,3\%$.⁵⁸

⁵⁷ Az adatsor hektikusságát az y-tengely léptékválasztása okozza.

⁵⁸ Az adatsor hektikusságát az y-tengely léptékválasztása okozza.

3. ábra Az átlaghőmérséklet alakulása 1971 és 2000 között

Forrás: Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) alapján a szerzők saját számítása

A szélsőséges időjárási jelenségek száma is sokatmondó. Az utóbbi 112 év (1901-2012) maximum hőmérsékletei esetén 9-ből 7 érték az utóbbi 6 évben volt, ráadásul, ha a 2013-as évet is ideszámítjuk, akkor ez az arány még szembetűnőbb. A legszárazabb évek esetén is hasonló a helyzet, ebben a periódusban az utolsó 12 évben volt az elmúlt 112 év aszályos éveinek több, mint a fele. Mindennek ellenére az átlaghőmérséklet globális szinten sem, és hazánkban is mindössze csak 0,5 fokkal emelkedett az elmúlt 15 évben, ennek lehetséges okai már korábban kifejtésre kerültek. Ez az oka annak is, hogy az adatsorok 2000-ig tartalmazzák az átlaghőmérséklet értékeket. A kutatók azonban egyetértenek abban, hogy a globális felmelegedés folyamata ennek ellenére nem állt meg, ráadásul Magyarország a legmagasabb sérülékenységi kategóriába tartozik. A Kárpát-medence ugyanis az óceáni (nedves) és a mediterrán (télen nedves, nyáron száraz) területek határán fekszik. Ezért ebben a térségben az éghajlati övek már kismértékű eltolódása is komoly következményekkel járhat. Bár hazánk a káros gázok kibocsátásáért csak kis mértékben (0,5%) felelős, a felmelegedés mégis erősen sújt minket, és a hirtelen lezúduló eső is egyre nagyobb károkat okoz. Mindez magyarázza a „saját” klímapolitika kidolgozásának jelentőségét (*Vidékfejlesztési Minisztérium, 2011*):

- Az éghajlatváltozási Keretegyezmény és a Kiotói Jegyzőkönyv végrehajtási keretrendszeréről szóló 2007. évi LX törvény kimondja a **Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia** (NÉS) elfogadását.
- A NÉS végrehajtása, a nemzeti kötelezettségvállalások érdekében és az éghajlatváltozás hatásainak csökkentése céljából a Kormány két éves időszakokra **Nemzeti Éghajlatváltozási Programot** (NÉP) fogad el.

- Fontos a **Nemzeti Alkalmazkodás Stratégiai Keretrendszer (NAS)** kialakítása a biológiai sokféleség megőrzése érdekében.
- A NAS informatikai támogatását szolgálja a nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszer (NATÉR).
- A kulcsfontosságú ágazatok esetén (energia szektor, mezőgazdaság, közlekedés, ipar) a **Hazai Dekarbonizációs Útitervnek (HDÚ)** kell felvázolnia a lehetséges, 2050-ig tartó kibocsátás csökkentésre irányuló pályázatokat.
- A Kiotói Egyezmény által bevezetett kvótakereskedelemben hazánk 2008-ban elsőként értékesített kvótákat és az ebből származó bevétel a **Zöld Beruházási Rendszer (ZBR)** keretében kerül klímavédelmi felhasználásra.
- Az együttes végrehajtás értelmében azok a fejlett országok, amelyek más fejlett országban kibocsátás csökkentő beruházásokat végeznek, a kibocsátás csökkentés arányában ún. hitelesített **kibocsátás csökkentési egységeket** (emission reduction unit, ERU, szénhitel) vehetnek át. Ezek az egységek számolhatók el a Kiotói Jegyzőkönyvben vállalt kötelezettség teljesítési rendszerében.
- Útjára indult a **Közép-európai Program** (Central Europe Program) az energiatakarékosság jegyében (*klima.kormany.hu*).

4. A globális felmelegedés közgazdasági aspektusai

2006-ban készült el a Stern-jelentés Tony Blair volt brit miniszterelnök felkérésére. Sir Nicholas Stern, a Világbank volt főközgazdásza olyan környezeti előrejelzést készített, amely közgazdasági szempontból is vizsgálja a klímaváltozás hatásait. Napjainkra a jelentés a klímaváltozás egyik alapidokumentumává vált (*Stern, 2007*).

A jelentés három szempontból tekinti át a klímaváltozás gazdasági költségeit:

- 1) Figyelembe veszi az éghajlatváltozás gazdaságra, az emberi életre és a környezetre kifejtett fizikai hatásait valamint megvizsgálja az üvegházgáz-kibocsátás csökkentése érdekében alkalmazott **technológiák és stratégiák** erőforrásköltségeit.
- 2) Közgazdasági és makroökonómiai modellek segítségével, a gazdaság egészére vonatkozóan bemutatják az alacsony széntartalmú energiarendszerekre való **áttérés költségeit**.

- 3) Bemutatja a **szén társadalmi költségének**⁵⁹ jelenbeli és jövőbeni várható alakulását az elhárítási határköltséggel⁶⁰ összevetve (*Stern, 2007*).

A Stern jelentés szerint a globális felmelegedés költségei a GDP 5-20%-át is kitehetik abban az esetben, ha nem avatkozunk be a folyamatokba, míg a legsúlyosabban várható következmények elhárításának költségei várhatóan nem érik el a GDP 1%-át sem. Tévesen gondolkodunk akkor, ha úgy gondoljuk, hogy ezeknek a hatásoknak csak később fizetjük meg az árát, hiszen gondoljunk csak bele a szélsőséges időjárás következményeire, például az aszály és az árvizek okozta károkra. Egy 2008-ban készített elemzés kimutatta, hogy pl:

- a 2002-es árvizek 13 milliárd euróba kerültek,
- a 2003-as hőhullám káros hatásainak elhárítása 10 milliárd euróba került,
- az 1980 óta tapasztalt természeti katasztrófák 64%-a, és a rendkívüli eseményekhez kötődő gazdasági veszteségek 79%-a az éghajlatváltozásnak tudható be.

A biztosítási ágazat mintegy 80 milliárd dollárra becsüli az időjárás okozta veszteségeket, amelyből 20 milliárd dollár a biztosított kárérték. 1960 és 1990 között nyolcszorosára növekedett az időjárás okozta gazdasági veszteség, a biztosított kárérték pedig 17-szeresére emelkedett (*aeat.co.uk*).

Sokszor következnek be nem várt események is, ezért a klimatikus hatások ellensúlyozására szolgáló költségek esetén a rugalmas költségfelosztást célszerű alkalmazni, így könnyebb alkalmazkodni a kihívásokhoz (*Bruin-Dellink, 2011*).

A fentiek ellenére a globális felmelegedés és ezzel együtt a klímaváltozás gazdasági aspektusai nem teljesen egyértelműek. A gazdasági növekedés ugyanis nem közvetlenül záloga a klimatikus folyamat lassításának, egyes kutatók szerint csak az ún. „jó növekedés” – amelynek jellemzőit igen nehéz meghatározni – teszi lehetővé a megfelelő alkalmazkodást és beavatkozást (*Bowen et al, 2011*).

5. Összegzés

A tanulmányban a szerzők megpróbálták rávilágítani a globális felmelegedés okaira, következményeire és gazdasági hatásaira. Azonban minden a globális felmelegedés folyamatát ellensúlyozó lépésnek a **társadalmi és vállalati szintű** elfogadottság az alapja. Az emberek nagy része szkeptikus a globális felmelegedéssel és a klímaváltozással szemben, mert sokan nem érzik annak hatását vagy túl lassúnak ítélik a folyamatot ahhoz,

⁵⁹ Egy egységnyi pótlólagos üvegházgáz-kibocsátás hatásainak költsége.

⁶⁰ A kibocsátások egységnyi csökkentésének költsége.

hogy foglalkozniuk kelljen vele. Természetesen a hozzáállás attól függően változik, hogy ki hol él és így mennyire kitett a változások hatásainak, valamint mennyire hajlandó elmenekülni ezen hatások elől azért, hogy máshol folytassa életét (*Kulcsár, 2013*).

A vállalkozások esetében azonban már szélesebb körben elfogadott az, hogy a globális felmelegedés ellen környezetbarát technológiák alkalmazásával tenni lehet. Korábban ugyanis ezekre a technológiákra olyan beruházásként tekintettek, mint amelyek haszna máshol jelentkezik, napjainkban azonban a környezeti szemlélet versenyelőnynek és a hosszútávú fennmaradás egyik alaptényezőjévé vált.

SUMMARY

In recent years we can more and more often hear and read about the climate change and global warming. However, the global warming has already occurred many times in Earth's history – think of the alternation of ice ages and warmer periods – but the pace of the global warming which can cause for concern.

Forecasts are alarming as the latest research the global warming could be even faster than expected. This means that by 2100 the average temperature of Earth will rise 4 degrees which is twice the critical value.

British and American researchers say that even the carbon dioxide emissions quotas can not slow down the process moreover to full stopping of emissions could not reverse the global warming. What will actually happen we don't know yet exactly, scientists are trying to set up different scenarios with the help of climate modeling. These models are based on physical laws and principles and are able to reproduce the changes of past climate and to show the characteristics of the current climate as well.

Model A1 forecasts very rapid economic growth with population growth taking until the middle of the 21st century. Beside occurring of new and efficient technologies equalization of income between regions will feature. In addition, enhanced social and cultural events will have an impact.

In model B1 the population growth is similar to model A1 but model B1 adds the possibility of worldwide equalization thought. In addition to the widespread introduction of environmentally friendly and energy efficient technologies rapid shift to service and information sectors in the economic structure is expected. Humanity is trying to find global solutions to economic, social and environmental problems. In contrast model A2 predicts heterogeneous picture of the world beside the population growth and gives a greater role for the local governments which induces a stronger regional economic development. In respect of technological development this model believes in slower and balanced spreading.

Model B2 forecasts constantly slowing population growth, moderate economic development, local-management of economic, social and environmental problems as well as slower and versatile changes compared to model A1 and B1.

As the 5th of IPCC report says, people are responsible for the climate change at least 95 percent. Due to the fact the climate change has become a global phenomenon so the need for intervention is not an issue anymore thus only the extensive international cooperation can correct reply for global challenges.

Beside the environmental and physiological effects, there are economic effects of climate change which costs may be 5-20% of GDP if we don't intervene in processes while prevention costs of the most serious consequences are not expected to reach 1% of GDP.

The Stern report published in 2006 evaluating the economic costs of climate change in three aspects:

-Firstly, it takes into account physical effects of climate change which occurs in the economy, human life and the environment. The report analyzes the costs of technologies and strategies that are used to reduce greenhouse gas emissions.

-Secondly, the report illustrates the switching cost of low-carbon energy systems for the whole economy with the help of economic and macro-economics models.

-Finally, the social costs is demonstrated in the present and in the future compared to the marginal abatement cost.

The costs of global warming may reach 5-20% of GDP if we don't intervene in the processes while the cost of averting the worst-expected outcomes are not expected to reach 1% of GDP.

We mistakenly believe that these effects will occur at a later time, because just think of the consequences of the extreme weather events such as damage caused by drought and floods.

An analyses conducted in 2008 showed that for example:

- The floods in 2002 were EUR 13 billion,
- Remove the adverse effects of the heatwave in 2003 was EUR 10 billion,
- 64% of the experienced natural disasters and the economic losses associated with extreme events can be attributed to the climate change since 1980.

However, do not forget that the social and enterprise-level acceptance is the foundation of every step which counterbalance the global warming process. A part of the society is still sceptical about the impacts of climate change, in this case the development of appropriate communication is the solution. Among the companies the acceptance is wider as today the use of an environmentally friendly technology is a competitive advantage so these technologies have become a main factor of the long-term survival.

Acknowledgement

The study was supported by „Regional impacts of weather extremes resulting from climate change and opportunities for compensation” TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 project.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bowen, A-Cochran, S-Fankhauser, S (2011): Climate Change, Adaptation and Economic Growth. *In: Climatic Change*. 113 (2), 95-106.
- Bruin, De Kelly C,-Dellink, Rob B. (2011): How Harmful Are Restrictions On Adapting To Climate Change? *Global Environmental Change*, 21, 34-45.
- Brundtland Bizottság (1987): Az ENSZ bizottsága a fenntartható fejlődésről.
- Carrington (2013): Planet likely to warm by 4C by 2100, scientists warn. *In: The Guardian*, 2013.12.31.
- Cicerone, R. J.-Nurse, S.P. (2014): Climate change. Evidence and causes. The Royal Society and US National Academy of Sciences.
- Climate Change (2013): The Physical Science Basis. IPCC
- Éghajlatváltozás (2007): Döntéshozói összefoglaló. IPCC
- Eric Conway (2008): What's in a Name? Global warming vs. Climate Change.
- Hágen A. (2013): A MILANKOVIĆ-BACSÁK-CIKLUS ÉS A FÖLDTAN *In: Magyar Tudomány, 174 évfolyam. 2013/2 szám. pp. 200-206.*
- Kulcsár L (2013): A klímaváltozás társadalmi-gazdasági hatása. *In: Karlovitz J. T. szerk: Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred küszöbén. pp. 7-13.*
- Láng I. - Csete L.- Jolánkai M. (2007): A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok - A VAHAHA jelentés. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest pp. 220
- Nakicenovic, N.-Swart, R. (2000): IPCC, 2000. Cambridge University Press, UK. pp. 570.
- S. Fred Singer; Dennis T. Avery: Unstoppable global warming Rowman & Littlefield Publishers, 2007 - 260 oldal
- Stern, N (2007): The Economics of Climate Change. The Stern Review. Cambridge.
- The Climate Change Performance Index (2013): Results 2013.
- United Nations (1987): Report of the World Commission on Environment and Development. Our Common Future
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2011): A klímaváltozás hatásai, következményei, és az alkalmazkodás lehetőségei. Környezeti Tanácsadó Irodák Hálózata, Budapest.

Elektronikus források:

<http://aeat.co.uk/cms/ip-energy-cc/>

<http://germanwatch.org/de/download/7158.pdf>

<http://klima.kormany.hu/europai-unio>

<http://klima.kormany.hu/hazai-klimapolitika>

http://www.nasa.gov/topics/earth/features/climate_by_any_other_name.html

<http://www.omsz.hu>

Kiotói Jegyzőkönyv (1997): Kyoto protocol to the united nations framework convention on climate change. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

National Oceanic and Atmospheric Administration (2014): www.noaa.gov

**PRERADA PREHRAMBENIH PROIZVODA U OKVIRU
GAZDINSTVA - PRAKSA U MAĐARSKOJ, MOGUĆNOSTI U SRBIJI**

**FOOD PRODUCT PROCESSING IN THE FRAME OF FARMING-
PRACTICE IN HUNGARY, OPPORTUNITIES IN SERBIA**

Hajnalka KOVÁCS SÁRKÁNY^a, Vilmos KOVÁCS^a

^a University of Debrecen, AGTC, Hankóczy Jenő Doctoral School of Crop, Horticulture and Food Sciences, Böszörményi út 138, 4015 Debrecen, phone: +381(0) 63460 797, +381(0) 63 580 729, e-mail: hajnalka.kovac@gmail.com, vilmos.kovac@gmail.com

Cite this article: Kovács Sárkány, H., Kovács, V. (2015). Prerada prehrambenih proizvoda u okviru gazdinstva - praksa u Mađarskoj, mogućnosti u Srbiji. *Deturope*, 7, 1: 110-119

Abstract

Food product processing in the frame of farming in legal aspect does not precisely defined in Serbia. In this study is introduced Hungarian agricultural product processing in registered farms/households, and then analyzed the legislations in Republic of Serbia related to this issue. As a result of study, the authors recommended some possible steps for regulation of this domain.

Keywords: primary producer, production within the household, traceability.

Apstrakt

Prerada poljoprivrednih proizvoda u okviru poljoprivrednog gazdinstva u Sbjiji u pravnom smislu nije precizno definisana. U ovom radu predstavljena je praksa prerade poljopivrednih proizvoda u Mađarskoj u okviru domaćinstva i analizirani su zakonski propisi Republike Srbije koji se odnose na ove mogućnosti. Kao rezultat rada autori su predložili moguće korake koji mogu pomoći u regulisanju ove oblasti.

Ključne reči: Tradicionalni proizvođač, proizvodnja u okviru domaćinstva, sledljivost

UVOD

U poslednje vreme se sve više posvećuje pažnja specifičnim prehrambenim proizvodima karakterističnim za određeno podneblje. Osnovno pitanje u Srbiji je koji proizvodi i na koji način se mogu prerađivati u okviru poljoprivrednog gazdinstva, da bi se mogli prodavati na tržištu. Za uporedjivanja koristiće se iskustva iz Mađarske gde registrovani poljoprivredni proizvođači, imaju pravo da prerađuju i puštaju u promet proizvode koji potiču iz sopstvene proizvodnje.

CILJ RADA

Cilj rada je analiza zakonskih odredaba vezanih za proizvodnju prehrambenih proizvoda u okviru domaćinstva. Analizama zakonskih odredaba Mađarske želimo da damo uvid u praksu Mađarske. Takođe, želimo da predstavimo zakonske propise iz 2014. godine koji su na snazi u Republici Srbiji i koji se odnose na preradu poljoprivrednih proizvoda u okviru domaćinstva. Kao zaključak ovog rada, daćemo sugestije za mogućnosti prerade poljoprivrednih proizvoda, koje ne bi otežavale proizvodnju proizvođačima, bile bi lako primenjive, a u mnogome bi pomogle nadležnim institucijama u toku kontrole i oporezivanja delatnosti.

REZULTATI RADA I DISKUSIJA

Zakonski okvir u Mađarskoj

Legitimacija i pravila za dozvolu za prodaju

Svaki poljoprivredni proizvođač u Mađarskoj, ukoliko želi da svoje primarne proizvode ili prerađevine tih proizvoda prodaje potrošačima, mora da poseduje važeću, takozvanu Poljoprivrednu legitimaciju - "Őstermelői igazolvány".

Da bi dobio legitimaciju, poljoprivredni proizvođač/poljoprivredno gazdinstvo treba da se registruje kod Nacionalne Agrarnoekonomske Komore (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara) na osnovu Zakona o Mađarskoj komori za agrar, prehrambeno ekonomsku oblast i za ruralni razvoj (2012. évi CXXVI. Törvény). Članstvo u komori je obaveza i za organizacije-kompanije koje se bave proizvodnjom ili preradom poljoprivrednih proizvoda. Ukoliko je ovakva organizacija već član neke druge komore, na primer, Veterinarske komore ili Komore za Zaštitu bilja, nije u obavezi da bude i član pomenute komore.

Proizvođačima poljoprivrednih proizvoda i proizvoda izrađenih u okviru domaćinstva se izdaje Poljoprivredna legitimacija na osnovu odredaba Regulative Vlade o Poljoprivrednim legitimacijama (228/1996. (XII. 26.)). Svakom tradicionalnom proizvođaču dodeljuje se jedinstveni registracioni broj. Legitimacija se izdaje na maksimalno tri godine, a na zahtev poljoprivrednog proizvođača, s tim, da se za svaku godinu posebno izdaje formular - dodatak legitimaciji, u kom se vodi evidencija o prihodima gazdinstva.

Na osnovu Zakona o ličnom dohotku građana (1995. évi CXVII. törvény), svaki poljoprivredni proizvođač i prerađivač u domaćinstvu (u daljem tekstu tradicionalni

proizvođač), je u obavezi da prilikom prodaje proizvoda, kupcu izda priznanicu. Izdavanje priznanice se strogo kontroliše od strane Nacionalne uprave za oporezivanje i carinjenje. Prihod ispod 600.000 HUF (cca. 2.000,00 EUR) se ne oporezuje. Poljoprivredno gazdinstvo, čiji su članovi supružnici, od kojih je jedno u radnom odnosu kod drugogog poslodavca, ima pravo na dodatni prihod od 600.000 HUF koji se ne oporezuje. Pravo na Poljoprivrednu legitimaciju imaju samo oni članovi domaćinstva koji su u direktnoj rodbinskoj vezi (otac, majka, sin, ćerka) i imaju istu adresu stanovanja.

Ukoliko poljoprivredni proizvođač nema stalno zaposlenje, poljoprivredna proizvodnja se automatski tretira kao glavna delatnost i tada plaća doprinose. Obaveza plaćanja doprinosa odnosi se i na članove gazdinstva koji su upisani na Legitimaciji gazdinstva pri registraciji, a nisu u radnom odnosu (izuzev penzionera). Pravo da prodaju proizvode imaju samo oni članovi gazdinstva koji su upisani u Legitimaciji gazdinstva.

Svake godine tradiciionalni proizvođači moraju prijaviti komori svoje prihode. Predstavnik komore pregledava dodatak legitimaciji i na osnovu visine neto prihoda određuje naknadu za komoru. Minimalan iznos je 2.000 HUF (cca. 6,5 EUR) koji se plaća ako neto prihod tradiciionalnog proizvođača ne prekorači 600.000 HUF. Prihode proizvođača predstavnik komore kontroliše i kod Nacionalne uprave za oporezivanje i carinjenje (Nemzeti adó- és vámhivatal).

Pravila u vezi prodaje

Prva zakonska regulativa u Mađarskoj koja se odnosi na tradicionalne proizvođače datira iz 2006. godine: Regulativa 14/2006. (II. 16.) o uslovima proizvodnje, prerade i prodaje proizvoda proizvedenih na gazdinstvu. Uzimajući u obzir zahteve potrošača i na inicijativu pedeset i dve nevladine organizacije ova regulativa pod oznakom "52/2010. (IV. 30.) FVM" je izmenjena 2010. godine. Izdata je još jedna regulativa, koja definiše uslove vezane za proizvodnju i prodju u okviru domaćinstva. Ova regulativa (4/2010. (VII.5.) VM) sadrži detalje u vezi poslovanja tradicionalnih proizvođača.

Regulative se temelje na Zakonu o snabdevačkom lancu hrane i službenom nadzoru u kom je predviđeno objedinjeno osnivanje i organizovanje kontrole lanca ishrane. U uredbi 52/2010 (IV. 30.) FVM predviđena su detaljna pravila koja se odnose na tradicionalne proizvođače.

(4/2010. (VII.5.) VM) Tradicionalnim proizvođačima se smatraju ona lica, koja neposredno prodavaju proizvode koje su sami proizveli ili sakupili u krugu od 40 km od

mesta gazdinstva. Kupci mogu biti svi potrošači, uključujući maloprodajne i ugostiteljske objekte.

Proizvode biljnog porekla i med, tradicionalni proizvođač ima pravo da prodaje na sopstvenom gazdinstvu, na celoj teritoriji Mađarske na pijacama, vašarima, i na svim odobrenim privremenim mestima za maloprodaju.

Proizvode animalnog porekla tradicionalni proizvođač ima pravo da prodaje na sopstvenom gazdinstvu, u Budimpešti i na pijacama, vašarima, i na svim odobrenim privremenim mestima za maloprodaju u krugu udaljenom 40 km od mesta gazdinstva. Proizvođač mora posedovati Veterinarsko uverenje kojim se potvrđuje adekvatno zdravstveno stanje životinja. Pregled mesa od strane nadležnog lica je obavezan, ukoliko se meso ne prodaje direktno sa gazdinstva, nego se njime snabdeva ugostiteljski objekat ili maloprodaja.

Sveže meso mora da potiče od životinja iz sopstvenog stada, da životinje budu zaklane na klanici koja je odobrena od strane nadležnih tela. Ovakvo meso moguće je prodavati isključivo na gazdinstvu. Klanje pilića i kunića može se vršiti i na gazdinstvu, ali je potrebno obavestiti nadležno telo.

Kontrola proizvodnje proizvoda animalnog porekla kao i proizvoda biljnog porekla se vrši na osnovu procene rizika. Prerađivači proizvoda animalnog porekla mogu da očekuju godišnju kontrolu od strane inspekcijских organa.

Regulativa određuje maksimalne količine proizvoda koje tradicionalni proizvođač može da prodaje. U nastavku izdvajamo primere:

- nedeljno šest, a godišnje maksimalno 72 komada svinja, ovaca, koza
- nedeljno maksimalno 200 kokošaka, 100 ćuraka
- može proizvesti nedeljno 70 kg, a godišnje 2600 kg prerađevina od mesa
- nedeljno 200 litara mleka
- godišnje 20 000 kg proizvoda biljnog porekla
- nedeljno 150, a godišnje 5200 kg termički obrađenih proizvoda biljnog porekla.

Tradicionalni proizvođač ima pravo i da pruža usluge i to dimljenje, sušenje, mlevenje mesa, pripremanje hleba, ceđenje ulja, ceđenje i pasterizacija sokova, itd.

Pored obaveznog primenjivanja sistema sledljivosti proizvoda, tradicionalni proizvođači, za prerađevine, moraju izraditi specifikacije proizvoda. Pored toga moraju voditi evidenciju o proizvedenoj količini, datumu proizvodnje i o tome gde i koliko je prodato tog proizvoda. Ova evidencija mora da bude na mestu prodaje i čuva se dve godine.

Ukoliko se proizvod prodaje zapakovan, u tom slučaju proizvod mora da je označen deklaracijom. Na deklaraciji pored podataka o imenu tradicionalnog proizvođača, adrese, naziva proizvoda, roka trajanja, temperature skladištenja, ukoliko je to primenjivo i težini, moraju da budu i navedene sve odredbe pravilnika o deklarisanju ukoliko se proizvod prodaje u maloprodajnim objektima.

Regulativa određuje i bliže uslove vezane za uslove proizvodnje.

Zakonske regulative u Srbiji

Slika u vezi zakonskih regulativa u Srbiji nije jednoznačna. Poljoprivredni proizvođači upisuju se u Registar poljoprivrednih gazdinstva, na osnovu Pravilnika o upisu u registar poljoprivrednih gazdinstava i obnovi registracije, kao i o uslovima za pasivan status poljoprivrednog gazdinstva (2013), (registracija nije obavezna), međutim prilikom godišnje registracije upisuje se i vodi se samo evidencija o vrsti biljnih kultura i o vrsti stočnog fonda.

Fizičko lice upisano u Registar poljoprivrednih gazdinstava shodno odredbama Uredbe o registru poljoprivrednih gazdinstava (2008) automatski postaje upisano u Centralni registar.

Nije precizno definisano da li, šta i gde mogu prodavati registrovani poljoprivredni proizvođači primarnih proizvoda i/ili njihovih prerađevina.

U definisanju ove problematike pomažu pravilnici koji se odnose na pijačnu prodaju.

U Pravilniku o bližim uslovima koji obezbeđuju higijensko postupanje sa životnim namirnicama i mogućnost zdravstvenog nadzora nad prometom van prostorija određenih za prodaju (1976) koji je na snazi od 1976. Godine, definisano je da na pijačnim tezgama pored prodaje voća i povrća, mleka i mlečnih proizvoda, jaja i meda, prodaje se i testenina. U Pravilniku o minimalnim tehničkim uslovima za obavljanje prometa robe i vršenje usluga u prometu roba (1996) definisano je da "na zelenim pijacama, na otvorenim pijačnim tezgama i sličnim objektima obavlja se promet na malo: poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (svežeg i sušenog voća, povrća, šumskih plodova i jaja)".

Pijace kao prostor za prodaju proizvoda prepoznaje i Pravilnik o veterinarsko-sanitarnim uslovima u objektima za prodaju proizvoda životinjskog porekla van poslovnih prostorija (1994). Pod objektima za prodaju proizvoda životinjskog porekla, smatraju se stalni objekti na pijacama i privremeni objekti na vašarima, ulicama, izletištima i sl.

Po Zakonu o trgovini (2010), pijačna prodaja obuhvata prodaju robe naročito na tezgama, boksovima ili posebnim prodajnim objektima i to svežih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda i proizvoda domaće radinosti i zanatskih proizvoda. Zakon ne specificira šta se podrazumeva pod proizvodima domaće radinosti i zanatskih proizvoda, ali daje definiciju proizvođača: "proizvođač je pravno lice, preduzetnik ili fizičko lice koje izrađuje proizvod ili se u tom svojstvu predstavlja stavljanjem na proizvod svog poslovnog imena, imena ili naziva, žiga ili druge prepoznatljive oznake ili načina". Pored uslova za prodaju potrebno je uzeti u obzir i regulative vezane za bezbednost i sledljivost hrane.

U Pravilniku o uslovima higijene hrane (2010 - primenjuje se od juna 2011. godine) bliže se propisuju uslovi higijene hrane za sve subjekte u poslovanju hranom u svim fazama proizvodnje, prerade i prometa hrane koji su pod njihovom kontrolom uključujući i propise vezane za objekat. Ipak, odredbe pravilnika ne primenjuju se na: "direktno snabdevanje malim količinama primarnih proizvoda kojima proizvođač snabdeva krajnjeg potrošača ili lokalni objekat u maloprodaji koji direktno snabdeva krajnjeg potrošača". Pravilnik se poziva na poseban propis, koji se odnosi na ove slučajeve, a koji još nije izdat.

Nadležni organ za kontrolu je Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, odnosno Ministarstvo zdravlja Republike Srbije.

Zakonom o bezbednosti hrane (2009) uređuju se opšti uslovi za bezbednost hrane i hrane za životinje, obaveze i odgovornosti subjekata u poslovanju hranom i stočnom hranom, sistem brzog obaveštavanja i uzbunjivanja, hitne mere i upravljanje kriznim situacijama, higijena i kvalitet hrane i hrane za životinje. Odredbe ovog zakona se ne odnose na primarnu proizvodnju hrane, pripremu, rukovanje, odnosno skladištenje hrane za potrebe sopstvenog domaćinstva, kao i na hranu za životinje koje ne služe za proizvodnju hrane. To bi značilo da se odnosi na proizvodnju hrane koju vrši tradicionalni proizvođač.

Zakon o veterinarstvu (2009) jasno određuje sledeće: "Izvan odobrene klanice može da se obavlja i klanje svinja, ovaca, koza, živine i kunića ako su namenjeni za upotrebu u domaćinstvu. Fizičko lice koje proizvodi mleko i proizvode od mleka u domaćinstvu koji su namenjeni za javnu potrošnju mogu da se prodaju na mestu proizvodnje ili pijacama samo ako potiču iz objekata koji su upisani u Registar objekata, odnosno u Registar odobrenih objekata."

Trenutnu situaciju u Srbiji najbolje predstavlja "Pijačni red" Grada Kragujevca (Odluka o pijacama, 1998) u kom se dozvoljava prodaja na tezgama primarnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, u paviljonima za prodaju mlečnih proizvoda i to: mlečni

proizvodi (sir i kajmak), testenine, zaklana živina po zakonom propisanim uslovima, sušeni mesni proizvodi i prerađevine od mesa sa uverenjem o transportu i deklaracijom.

"Poljoprivredno-prehrambene proizvode na tezgama na zelenim pijacama mogu prodavati individualni poljoprivredni proizvođači i članovi porodičnog domaćinstva. Konzumna jaja, mogu prodavati lica koja poseduju, važeću sanitarnu knjižicu, ovlašćenje za prodaju, validne deklaracije, važeću analizu, transportni list (u slučaju da dolaze iz druge opštine), ukoliko se prodaju tuđi proizvodi moraju imati registrovan STR (Samostalna trgovinska radnja).

Mlečne proizvode (sir i kajmak) mogu prodavati individualni poljoprivredni proizvođači, uz dokaz da se bave proizvodnjom. Prodaja mlečnih proizvoda vrši se iz rashladnih vitrina u paviljonima za prodaju mlečnih proizvoda. Prodavci mlečnih proizvoda su obavezni da poseduju mlečnu kartu, sanitarnu knjižicu, rešenje o registrovanom objektu, transportni list (ukoliko dolaze iz druge opštine) radnu uniformu (beli mantil ili bluzu, kecelju, narukvice, kapu ili maramu).

Hleb i peciva, meso i mesne prerađevine, mleko i mlečne proizvode, testenine mogu prodavati preduzetnici (pravna lica) i to na prostorima namenjenim za ovu vrstu prodaje (lokali, adaptirana pijačna mesta), uz priloženo rešenje o registraciji Preduzeća ili STR-a. Poljoprivredno-prehrambeni proizvodi koji se prodaju na pijačnim tezgama, namenjeni ljudskoj ishrani prodaju se, po pravilu u neprerađenom stanju."

Preuzimanjem evropskih regulativa izdat je Pravilnik o veterinarsko-sanitarnim uslovima, odnosno opštim i posebnim uslovima za higijenu hrane životinjskog porekla, kao i o uslovima higijene hrane životinjskog porekla (2011) u kojem se propisuju bliži veterinarsko-sanitarni uslovi, koji moraju da ispunjavaju objekti u kojima se obavlja delatnost klanja životinja. Ovaj pravilnik prepoznaje objekat na gazdinstvu za proizvodnju mleka i kolostruma; određuje i uslove u pogledu higijene klanja na gazdinstvu.

ZAKLJUČAK

Prerada poljoprivrednih proizvoda u okviru registrovanog gazdinstva omogućena je u Mađarskoj ukoliko prerađivač zadovoljava minimalne higijenske zahteve. Praksa iz Mađarske može nam služiti kao dobar primer.

Prerada poljoprivrednih proizvoda u okviru registrovanog domaćinstva u Srbiji još nije dovoljno pravno precizirana. Kao prvi i osnovni korak, pored formiranja odgovarajućih zakonskih odredaba, potrebna je evidencija onih poljoprivrednih gazdinstva na kojima se

vrši prerada poljoprivrednih proizvoda. To bi se moglo uraditi prilikom registracije poljoprivrednog gazdinstva. Kontrola od strane inspeksijskih organa mogla bi da se vrši i na mestu prodaje. Sa ovim potezom i nadležna tela imala bi uvid u trenutnu situaciju.

Svakako potrebno je formirati zakonske odredbe vezane za uslove proizvodnje u okviru registrovanog poljoprivrednog gazdinstva. Kao rezultat ovog postupka pojaviće se i potreba inspeksijske kontrole ovih proizvoda.

Takođe potrebno je definisanje poreskih obaveza ovih proizvođača. Uvođenjem obaveznog izdavanja priznanica na pijacaman i na svim ostalim mestima prodaje inspekcija bi imala uvid u sledljivost, u količine i u vrste prodate robe. Smatramo da bez stroge kontrole izdavanja priznanica sistem ne bi funkcionisao.

SUMMARY

The household food processing laws and requirements are confirmed by appropriate legislations in Hungary. In order to someone to be qualified for food sale in the frame of household farming, it has to possess „Primary producer license“. The license could be acquired through the registration process at the National Chamber of Agriculture. With this the producer will be become the member of the National Chamber of Agriculture, which involves yearly members' fee what should be paid. The Primary producer license is issued for 3 years at most, but the inserts are issued on yearly basis related to it, so the producer has to record its incomes of the farm, on the basis of issued receipts. The receipts issued are controlled by the National Tax and Custom House. The farm should not have to pay taxes on income under 2,000 EUR. Facilitating both the husband and the wife may register themselves as members of the farm, as long as they permanent employees. In this case they have to pay tax on income above 4,000 EUR. As the representatives of the farm in the sale outlets only relatives of the registered farm owner with the same address are allowed to present. As long as the farm owner is unemployed, so the farming will be its main activity automatically by the farm registration, therefore compulsory contributions should be paid.

The Chamber membership fee is determined in accordance with the income of the farm on the basis of insert data. The minimal membership fee is 6.5 EUR.

The farms or estates their products entitled to vend typically in Budapest and at most 40 km radius from the resident.

Actual legislations exactly determined such quantities, which registered farms are allowed to produce on weekly or yearly level. Authority can trace the vended quantities according to the insert data.

The legislations are not unequivocal in Serbia related to the household processing of the agricultural products; the legislations just tangentially mentioned the range of these products. These legislations are mostly concerns on the market, on food safety and on veterinary. The milk products household processing make an exception from this, since this issue is regulated by law. There is a need for full law regulation related to the household food processing in Serbia.

Practice from Hungary might be served as a good example.

As a first and basic step, besides forming of the appropriate legislations, it is necessary to acquire recordings related to such agricultural farms on which perform processing of agricultural products. This could be done during the registration process of the agricultural farms. Control by the inspection authority would be placed at sale outlets. Owing to this move, authority would be had insight into the current situation.

Also, there is a need to define tax liability for these manufacturers. Owing to the introduction of mandatory issuance of receipts on the marketplaces and all other places of vending, inspection would be had insight into traceability, into the amount and type of sold products. Of course, without strict control, the issuance of receipts system would not be working.

LITERATURA

- 14/2006. (II. 16.) FVM-EüM-ICsSzEM együttes rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről - Objedinjena regulativa o uslovima proizvodnje, prerade i prodaje proizvoda izrađenim u od strane tradionalnih proizvođača
1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról- Zakon o ličnom dohotku
2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről- Zakon o lancu hrane i službenom nadzoru
2012. évi CXXVI. Törvény a Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamaráról-Zakon o Mađarskoj agrarno, prehrambeno ekonomskoj i komri za ruralni razvoj
- 228/1996. (XII. 26.) Kormány rendelet a mezőgazdasági őstermelői igazolványról- Regulativa Vlade o Poljoprivrednim legitimacijama
- 4/2010 (VII.5) VM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről- Regulativa o uslovima proizvodnje, prerade i prodaje proizvoda izrađenih od strane tradionalnih proizvođača
- 52/2010 (IV.30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről- Regulativa o uslovima proizvodnje, prerade i prodaje proizvoda izrađenih od strane tradionalnih proizvođača
- Odluka o pijacama ("Sl.list Grada Kragujevca" br.4/98, 2/99, 35/08 i 5/09) član 45 stav 2 tačka 15 i član 73 Statuta Preduzeća, Upravni odbor JKP "Gradske tržnice", na sednici održanoj dana 28. 04. 2010. godine, Pijačni red, <http://www.trznicekg.rs/PDF%20documents/Pijacni%20red.pdf> Pristupljeno: 06.07.2014.
- Pravilnik o upisu u registar poljoprivrednih gazdinstava i obnovi registracije, kao i o uslovima za pasivan status poljoprivrednog gazdinstva ("Sl. glasnik RS", br. 17/2013)
- Pravilnik o minimalnim tehničkim uslovima za obavljanje prometa robe i vršenje usluga u prometu robe ("Sl. glasnik RS", br. 47/96, 22/97, 6/99, 99/2005, 100/2007, 98/2009 i 62/2011 - dr. pravilnik)
- Pravilnik o bližim uslovima koji obezbeđuju higijensko postupanje sa životnim namirnicama i mogućnost zdravstvenog nadzora nad prometom van prostorija određenih za prodaju ("Sl. glasnik SRS", br. 25/76)
- Pravilnik o veterinarsko-sanitarnim uslovima u objektima za prodaju proizvoda životinjskog porekla van poslovnih prostorija ("Sl. glasnik RS", br. 22/94)
- Pravilnik o uslovima higijene hrane ("Sl. glasnik RS", br. 73/2010) (primenjuje se od juna 2011. godine.)
- Pravilnik o veterinarsko-sanitarnim uslovima, odnosno opštim i posebnim uslovima za higijenu hrane životinjskog porekla, kao i o uslovima higijene hrane životinjskog porekla ("Sl. glasnik RS", br. 25/2011 i 27/2014)
- Tájékoztató a kistermelők élelmiszer-előállítással kapcsolatos lehetőségeiről- Informator za tradicionalne proizvođače o mogućnostima prerade hrane. <http://elelmiszerlanc.kormany.hu/download/3/7e/50000/Kistermel%C5%91i%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%202013.pdf> Pristupljeno:06.07. 2014.
- Uredba o registru poljoprivrednih gazdinstava ("Službeni glasnik RS", br. 119/08, 21/09 i 36/09)
- Zakon o bezbednosti hrane ("Sl. glasnik RS", br. 41/2009)

Zakon o trgovini ("Sl. glasnik RS", br. 53/2010 i 10/2013)

Zakon o veterinarstvu ("Sl. glasnik RS", br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012)

STUDENT MOBILITY OR EMIGRATION FLOW? THE CASE OF STUDENTS COMMUTING FROM SERBIA TO HUNGARY

Zoltan TAKAC^a, Eva SZÜGYI^b

^a Regional Science Association, Subotica, Serbia, 24420 Kanjiza, Serbia, Sumadia str. 31, phone: +381-62-27-28-45, e-mail: takac.zoltan@gmail.com.

^b Regional Science Association, Subotica, Serbia, 24430 Ada, Serbia, Djure DJakovica 169/c, phone: +381-8592-451, e-mail: eva.szugyi12@gmail.com

Cite this article: Takac, Z., Szügyi, E. (2015). Student Mobility or Emigration Flow? The Case of Students Commuting from Serbia to Hungary. *Deturope*, 7, 1: 120-136

Abstract

Student mobility between two European countries in transition, Hungary and Serbia, was considered for the period 2001-2010. The high motivation and number of Hungarian-speaking students emigrating/commuting to Hungary began in 1990, with the beginning of the Yugoslav Wars. In 2010, 1,385 Hungarian-speaking students (from Vojvodina, Serbia) studied in Hungary and 3,152 in Serbia. *Student mobility between Hungary and Serbia is highly concentrated and causes a very low returning rate of educated young elite (approximately 30%).* For this reason, the future of the Hungarian minority has begun to be put into question in Serbia, in the Autonomous Province of Vojvodina, where their percentage within whole population is noticeably decreasing (1991: 16.9%, 2001: 14.3%). *The research has been focused on answering the following questions: Are there integration conflicts in the autochthon minority within the state borders of Serbia? What can higher education offer to these students? Does the region offer enough to provide perspectives for young members of the elite? Will early student mobility end with continuous emigration?*

Empirical background: *Interviews with young adult migrants from Serbia to Hungary; Location: Serbia. Objective:* To examine the motives and willingness to emigrate among the Hungarian young adults/students from Vojvodina. *Interview subjects:* 18 university/college students or young adults with a diploma (from Vojvodina). It is important to note that only those young adults were interviewed who have returned to Serbia having finished their educational career or who are likely to come back later. *Conclusions in brief:* The Yugoslav Wars, worsening economic conditions, and low living standards have significantly influenced the willingness of the youth to migrate. The motives of migration among the Hungarian youth in Vojvodina are gaining professional experience, broadening knowledge, and improving language. *Hungary is the first target country of migration for linguistic and cultural reasons and in the last 20 years has naturally become the target country of permanent settling and emigration of the young Hungarian elite.*

Keywords: higher education, student mobility between Hungary and Serbia, emigration, return migration

INTRODUCTION

The Autonomous Province of Vojvodina is the only autonomous province in Serbia that, after historical changes, has preserved the multiethnic structure of its population even

today. It is a European region where about thirty different autochthon national minorities or ethnic groups live together. The Serbs, who established the state, are the most numerous national group, followed by Hungarians, whose number, according to the 2002 census, was 290,207 (total population in Vojvodina: 2,024,487). The numbers of the Hungarian national group are *declining*. In 1961, there were 442,561; in 1981, the number decreased to 385,356, and in 2002, the number went down to 290,207. The number of Vojvodinian Hungarians has fallen about 50,000, or round 17 %. These numbers don't add up for the past 15 years (Gábrity Molnár, 2003, 2006a, 2008a, Penev et al., 2007).

The hardship of minority life has resulted in continuous assimilation, an aging population, and emigration in many cases. A basic characteristic of Hungarians as a nation is their rural mentality, which revolves around the perpetual seeking of success in the homeland. In spite of the constant efforts made for preserving cultural and national identity – in parallel with an intensification of nationalism over the past twenty years and under socio-political pressure – the living space of Hungarians in Vojvodina has been narrowed to the region on the River Tisa and to some scattered settlements. Hungarian-language schools provide education for the national group up to secondary-school level. Higher education in Vojvodina does not provide adequate (and sufficient) potential for young Hungarians (Gábrity Molnár, 2003a, 2003b, 2005, 2006b, 2007, 2008c; Takács, 2008, 2009).

Given the political and social changes in Central Eastern Europe, the conflicts of internal Serbian politics (e.g., wars, embargoes, bombing, and intensifying nationalism), the elimination first of mental and then of physical borders (simplified process for obtaining Hungarian citizenship), ambitious Hungarian intellectuals of Vojvodina have turned towards Hungary (Nađ, 2006; Gábrity Molnár, 2006a, 2008a, 2008b; Korhecz, 2009). To sum up, first, the national minority's view of the conditions provided by the Serbian higher education system, and second, the negative social (political and moral) reorganisation happening in Serbia have activated the movement of the inhabitants in the border region and have motivated emigration.

In order to present the processes of migration for educational purposes in the Serbian–Hungarian border region, this study based on a literature review and statistical analyses in addition to primary data sources (sociological depth interviews).

Young Vojvodinian Hungarians in migration processes in Serbia and Hungary

Hungary became an interesting destination for migrants from Serbia after the disintegration of the Socialist Federal Republic of Serbia (SFRY). Between 1988 and 1999, 155,105 refugees arrived in Hungary (Tóth Pál, 2001). About 30% of the refugees were Hungarians. Grečić considers Hungary as a location of significant ethnic migration (Grečić, 2001), with a remarkable continuity (Takač-Kinčeš, 2010). Nađ describes the period between 1991 and 1993 as the years when intellectuals left, limited-liability companies (Ltds) were founded, and capital fled (Nađ, 2006); workers and students who had finished secondary school also left in this period (Tóth Pál, 1997, cited by Gábrity Molnár, 2001).

The education of youth has been (and is) one of Hungary's most important roles. Between 1988 and 1994 10.3% of all foreign students studying in Hungary were Hungarians from Yugoslavia (Tóth Pál, 1997). Gábrity Molnár in her research cites the 1999/2000 school year when 395 primary school pupils, 676 secondary school pupils and 600 students were studying in Hungary (Gábrity Molnár, 2001). In 2001, T. Mirnics summarised the migration motivations of students as follows: the primary reasons are language (problems of mother-tongue Hungarian-speaking school children in a Serbian-language environment (Nađ, 2006)), lower educational standards in Serbia, and poor living conditions at home.

Almost every young adult had already considered the idea of migration, mostly because of better material conditions and professional chances. Hungary is in the first place of preferred target countries, followed by Western Europe, the U.S.A., Australia and Canada (T. Mirnics, 2001). Hungary often acts as a “springboard” (Nađ, 2006) for *transit migrants* (Grečić, 2001). People start to think of migration when they feel that the current situation – the loss of stability in themselves, the environment, the social system of institutions – is no longer tenable (Mežnarić, S., 2003). Mihailović highlights the transition period characterised by gerontocracy, self-destructive public spirit, chaos, and a fight for biological survival. He calls these generations the “victims” of the 1990s, the millennium and the potential future. In his research, “*catastrophic social events*” and their “*social expense*” (or ‘social costs’) are presented refined (Mihailović, S., 2004).

Young Vojvodinian Hungarians “*obtain a new opportunity by studying abroad*”, in a new “*philanthropical environment*” where “*they are only foreigners*”, Hungary is a “*gift*” for them, “*they receive it as a temporary residence*” and “*they do not choose it*”. This a

country where they have “*more opportunities*” after university, even “*to go on to another advanced western culture*” after becoming acquainted with the “*normal, democratic course of things,*” yet with the awareness that after, finishing their studies, “*it is desirable or compulsory for young Hungarians from neighbouring countries to return to their homeland*” (T. Mirnics, 2001). However, ambitions for learning, further training and professional advancement or even the employment of young people from Serbia remain only desires, since they cannot be fulfilled in Serbia (Mihailović, S., 2004). Preconditions for fulfilling them would be “*democratic development*” of the homeland, “*tolerance*”, “*openness*”, “*normal living conditions*”, and “*job and adequate living opportunities*”, which together may be able to resolve the question of “*leaving or remaining*” among young people (T. Mirnics, 2001). Mihailović’s study reveals that every second youngster from Serbia would like to leave, to go to Europe “*and the developed world, alone, without Serbia!*” Conversely, others want to go to Europe together with Serbia, or better into a time machine, back to the “*famed past*”. In summary, young adults have been waiting for two decades simply “*to graduate and emigrate*” (Mihailović, S., 2004).

Among the losses from emigration, Gábrity Molnár mentions *human, material and demographic* ones, resulting in “*weakness of the region and lack of development potentials*” (Gábrity Molnár, 2008b). The lack of professionals is a source of further problems: among others, slow economic development, decreasing labour productivity, lack of innovation, technological backwardness, and gradual loss of competitiveness. Mihailović considers “*brain drain*” as an especially strong phenomenon in developing and transitional countries, which he already calls “*brain flight*” in the Balkans (Mihailović, S., 2004). Since the 1990s, about 30,000 qualified experts have left Yugoslavia (Grečić, 2001). Gredelj mentions the problems of “*reproducing scientists and researchers*” and “*scattering intellectual capital*” (Gredelj, 2006), while Gábrity Molnár points out that “*some profiles have become irreplaceable*” (Gábrity Molnár, 2008b).

In contrast to this, the Hungarian homeland (or some members of the intellectual elite) is one-sided, hoping that the emigrants will partly or entirely return home. For example, Gredelj in his research deals with the possibility of “*virtual returning*” and the “*interactive virtual networking*” of experts and Serbian intellectual capital. He differentiates several groups: “*those who actually return*”, “*half-breeds*”, “*seasonal emigrants*”, and “*migratory birds*”. These terms need at least a brief explanation/definition. He calls attention to mobilising their knowledge, experience and relationships (Gredelj, 2006). In connection with this, Korhecz would like to dispel the

“*concept of non-liveable homeland*” among the emigrants, in front of whom new chances are open in their former home (Korhecz, 2009). Grečić in 2001 expected the *reformation of the system* by potential returners, “*those who separate professional work from politics*”, *guest professors*, and actors leading and assisting *scientific researches*. He defines two possibilities for utilising the “professional, material potential” represented by Yugoslav emigrants: returning home (*return option*), and the intellectual network of the diaspora (*diaspora option, diaspora network*) (Grečić, 2001).

According to Kocsis Károly’s calculations, migration losses of the Hungarian community living in Serbia between 1948 and 1991 were 69,193 people (Kocsis, 2002. Cites: Gábrity Molnár, 2006a). We face the “disappearing” of new generation intellectual elite when analysing population movements in Serbia on the millennium. Fercsik quotes some estimation in her study, according to which about 50% of young Hungarians coming from neighbouring countries do not return home after finishing their studies in Hungary (Gödri – Tóth, 2005. Cites: Fercsik, 2008), and this way education and higher education is really a *migration channel, which may be considered for the preparatory phase of permanent settling* (Fercsik, 2008), or a possible springboard towards Western Europe.

For compensation of migration losses of Vojvodina Hungarians and for stopping further decrease, it is necessary to provide conditions for permanent remaining in the homeland and for returning there. The migration of Vojvodina Hungarians for educational purposes is reversible, and it should be observed by the political elite as a rationally utilisable phenomenon. The returning of young people graduating in Hungary, mobilising their experience, relationships – trans national networks – are necessary for the local-regional elite in their ambitions for founding a university. A Vojvodian (multiethnic) university could eliminate migration for educational purposes and the further waves of migration over adequate higher educational offer, cross-border organisational solutions, teaching in mother tongue and with the toolset of regional economic development.

Recent cross-border movements – commuting students in the region

The role of border region – from the perspective of 20 years – is redefined, receiving a “*postmodern*” interpretation, where *social, cultural and economic relations between individuals and groups* are revitalising (Langer, 2001). The years of wars have represented the Serbian–Hungarian border as a protecting wall, where young people have left behind a country struggling with huge problems for a more perspective country that provides more comfortable life and better studying conditions. Hungary has become attractive to

youngsters (Tóth Pál, 2001, Gábrity Molnár, 2001, Fábri, 2008, Fericsik, 2008, L. Rédei, 2009). In recent years there is an increasing and more characteristic group of young commuting students who study in Hungary and live in Serbia in the border region. Szeged has a more and more obvious role in higher education (Pál, 2003), and there are some new cross-border migration movements and ways of cooperation (Gábrity Molnár, 2008b).

In 2010, in Hungarian institutions of higher education there were 1,385 students with Serbian citizenship (769 women). The number of regular students was 1,009.905 students were on bachelor studies, 84 on master studies, 97 on undivided studies, 29 on vocational training, 40 students were on doctoral studies, while 230 students participated in other training forms (higher vocational training, college studies etc.). Hungarian students from Serbia make 7.6% of all students with foreign citizenship, mostly from the municipalities of the Tisa region with Hungarian majority. A total of 3,152 students studied in their homeland on the University of Novi Sad (state faculties and colleges). So, about 30-35% of the entire Hungarian contingent of 4,500-4,700 students are studying in Hungary (Ministry of Hungarian Resources, 2011, APV, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, 2011).

The University of Szeged is the biggest “absorber” in the region. We can see from the application data of Serbian citizens that there is a huge interest for high-quality training in Hungarian teaching language. The number of applicants is high every year. In recent years (2007-2010) about 300 students were applied, while there were 2-3 times more applicants (!). In 2010 there were 927 applicants and 293 students were admitted (on the faculties of the University of Szeged) (Educatio Kht. 2011). The ranking of scientific fields by the number of admitted students: philology (21,5%), natural sciences (16,4%), informatics (8,2%), medicine (20,1%) social sciences (13,3%). Students are very consciously choosing between *professions that are not available* in Serbia (in Hungarian teaching language). The potential migration loss is big since the border represents dynamic movement for educational purposes and a latter emigration channel as well.

Almost half-half is the rate of Vojvodina Hungarians in the analysed border region (Szeged-Subotica) who study at home or in Hungary (based on the statistics of first-year students):⁶¹

- 30% in Hungary (Szeged, Budapest, Pécs, Debrecen),
- 50% on national state faculties, partly in Hungarian teaching language (Subotica-Novu Sad),

⁶¹ Comparative analyses: Central Statistical Office (Budapest) – Központi Statisztikai Hivatal (Budapest), Central Statistical Office (Belgrade) – Republički zavod za statistiku (Beograd). 2011.

- 20% on private faculties in and near Subotica, training programs with questionable accreditation.

Some problems emerge from the realistic and existing danger of migration (permanent settling) because $\frac{1}{4}$ of young people remaining in the region has technical qualifications, $\frac{1}{4}$ of them are teachers and kindergarten teachers, and further $\frac{1}{4}$ are economists and managers, so they will be potential graduated unemployed after leaving higher education system! *The aim of this paper is to analyse the characteristics of migration for educational (and partly employment) purposes in the (Hungarian–Serbian) border region, highlighting the success potentials of young graduated intellectuals returning to Serbia.*

PRESENTATION OF THE EMPIRICAL RESEARCH

Young Hungarian intellectuals of Vojvodina are important members of the Hungarian national community living in Serbia. With their emigration the national community suffers enduring damages (brain drain, loss of social status, biological-reproductive and demographic losses). *This paper analyses the educational career path of young Vojvodina Hungarian students and graduates. Such individuals have been included in the sample, who are/have been studying in the two countries (Serbia and Hungary). They have permanent relationships with trans-national character. Though, the most important circumstance is that after finishing their studies they have returned/will return to their homeland. They do not consider that their long-term prosperity and professional success depends on emigration to Hungary.*

Concerning the methodology, some sociological depth interviews were done with 18 people – graduates, university and college students – in 2010. The interviewees were such Hungarian young people between 24-34 who are attending/have attended economics or engineering⁶² studies in Serbia or Hungary. Two segments have been chosen because, on the one hand, these are among the most preferred professions, and on the other hand, in the case of both branches in Vojvodina these studies are organised partly (economics) or entirely (engineering) in Hungarian teaching language. The selection of interviewees was random, within the predetermined parameters. The difference in genders (12 men, 6 women) can be explained with the fact that mostly men are those who choose engineering training. Territorial distribution of the interviewees: Bečej, Mol, Ada, Senta, Kanjiža,

⁶² In Serbia informatics is taught within engineering studies, so some people with qualifications in informatics have also been involved in the sample.

Subotica, Palić. Hungarian towns concerned in migration for educational purposes are: Szeged, Pécs, Budapest.

The goal of the empirical research was to answer/to attempt to clarify the following questions:

- Why have more and more young Hungarians of Vojvodina chosen higher educational institutions from Hungary for achieving higher qualifications for the past 20 years?
- What circumstances are necessary for providing that students who have graduated abroad may be willing to return home with their knowledge achieved abroad?
- What are the arguments of those who study in Serbia for doing so?
- How strong and what kind of emigration motivation do young Hungarians of Vojvodina have?

Short logical chain of the *hypotheses* posed during the research: migration for educational purposes is a considerable and common event in the border region; positive democratic changes experienced between 2000 and 2008 gave hope to young people and a number of them have returned home after finishing their studies. Beside their emotional attitude towards the homeland, they have also reckoned intensifying existential conditions at the time of finishing their studies. The diploma (distribution of disciplines) can provide success in Vojvodina only jointly with knowing the official language. Every (returning) young Hungarian with university degree is welcomed in the region, even in the case when it is a profession that is fashionable and already in oversupply (e.g. economics-management training).

Widening learning horizons, educational potentials in Hungary and Serbia

During the depth interviews it has been proven that the actual learning orientation preferences of young people abroad and at home, the popular higher education system in Hungary, and the deficiencies of the Serbian/Vojvodinian one are the causes of migration for educational purposes and are characteristic ways of life for young people living in the border region. Based on the opinions of the interviewees, we can formulate the circumstances, under which young Hungarian intellectuals of Vojvodina are willing to return to their homeland, get employed and build a career in Serbia.

Causes – events preceding migration for educational purposes:

- In the period when migration was well-founded (political and social instability, problems, NATO bombing) it was hard (or more difficult) to be admitted to higher educational institutions in Hungary. The exception was year 1999 (spring semester)

because then higher educational institutions in Hungary admitted students from Serbia unconditionally.

- *“In Serbia the situation in '99 was worse than ever before, especially around here you could not see at all if things went in a good direction. Our grammar school teachers were encouraging us even in the second half of the '90s that it would be better and so, but there were teachers who received us on the first day of the bombing (when they sent us home from school) saying that we could have expected anything so far – they had been waiting for the situation to improve for ten years –, but GO NOW, ANYWHERE IN THE WORLD, JUST FURTHER FROM THIS COUNTRY! We had teachers who helped us hold on, whose mother tongue is Hungarian, but I think that everybody got the finishing stroke with this year...” (...)*
“I have no time to wait for something to happen. Practically such things led me then.” – economist, 29, University of Pécs, Hungary
- The Hungarian system of university entrance exams has changed (been liberalised) a lot for the past 15 years (expansion of higher education, demographic gap), so in many cases Hungarian students of Vojvodina have decided to study abroad.

Arguments for and against studying abroad:

- Concerning the attainment of profession, it is easier to learn in mother tongue (but in case of employment in the homeland the lack of knowing the official language is an obvious disadvantage),
- Higher education of good quality and high standard, various professions offered, easy accessibility (e.g. Szeged), scholarship policy (Hungarian State, Vojvodina Hungarian Higher Education College),
- Better chances for employment (with more financial benefits), even on the labour market of the European Union.

Arguments/counter-arguments formulated by students remaining at home:

- school preference based on the language of teaching (entirely or partly in Hungarian), disregard of personal motivation and interests (further problems with the language of the environment),
- closeness, expenses (travel costs, residence, favourable schooling fees, state financing) as decisive factors during the selection of school,
- more information (faculties in Subotica and Novi Sad are well-known at home),

- poor quality of higher education, loss of prestige: outdated system, outdated methods (literature from the '70s and '80s), big classes, hierarchic teacher–student relation, counter-selective system.

According to the individual opinion of the interviewees, the chance for learning in Hungarian teaching language decisively influences the selection of institution. In many cases the labour-market prospects of the diploma become marginal. It is especially true in case of Serbia, where the higher education offer is narrow, while Hungary provides great professional potentials for students (individual professional aspirations, later labour-market perspectives). In Serbia the emphasis is on studying at “*any kind of*” faculty, since according to the “general consciousness – in general” it is easier to get employed as a graduate, and the principle of “*it is better to learn than to be unemployed*” is prevalent.

Concerning the field of interest of individuals, it is important to emphasise (especially referring to Serbia) that they first determine the place of their further education and only afterwards choose profession. Friends and partly parents have a decisive role in decision-making. The costs of the studies further optimise the decision: it is a standpoint that the institution should not be far from the native town since this way the costly “residence” in the place of the college/university can be avoided, or in case of commuting the smaller distance leads to lower travel costs. The quality of education has a special treatment during the selection of school. This could be the main reason for studying abroad.

Recent graduates entering the labour market may discover differences between degrees obtained in these two countries. The primary establishment is the following: as an economist it is more difficult to find a job in both countries (saturated market), so self-employment in private enterprises, as well as retraining, further training and undeclared work are quite often.

Those who have graduated in Serbia are generally satisfied with their diploma (prestige of a diploma issued by a national state university, knowledge of Serbian). They do not refuse the chance to (possibly) achieve a second degree in Hungary. However, it is a fact that a diploma achieved in Vojvodina is valuable only if it is applicable on a specific workplace (foreign trade, market relations, foreign language etc.). Yet it is important to have a diploma recognised in the European Union. Those who have graduated in Hungary

believe that they received training of higher quality compared to learning in Serbia, and they do not agree with the obligatory, lengthy and costly process of diploma nostrification (long waiting period, discriminative treatment, number of additional exams depending on an individual – administrative worker, humiliations etc.). In many cases interviewees have mentioned nostrification of their diploma as an obstacle to returning home. This is a country that often keeps the holder of a diploma from the European Union waiting for even two years, prolonging his/her entrance to the labour market. Possibly more assertive self-organised minority attitude, action and lobby would be necessary to improve this situation.

(...) “We need to obtain the training program, have it translated, which is expensive and time-consuming. I think it is a waste of time and money.” (...) “In my opinion, a diploma issued by a renowned, widely recognised university should not be pried into whether it is good or not. I do not believe they really do any analysis or that the diplomas are actually compared.” – We can often hear of cases when in Serbia they nostrificate a college diploma as a university one, while a master degree is degraded because of the lack of similar program, this way they hindering students willing to return home, according to a 31 years old PhD student (University of Pécs, Hungary).

Prospects of emigration and of returning home after a migration for educational purposes among young Hungarians of Vojvodina

In the past two decades, characterised by wars and public disturbance, economic recession and stagnation, young people in Vojvodina had to face the question of “*going away or remaining*”. The examined group initiated its emigration with educational purposes. They justify their later intention for emigration with reasons like employment, better living perspectives, possibility of professional improvement, general feeling of safety etc. Anyway, many of them return home after finishing their studies. They serve as an example how and by which circumstances it is possible to plan their future in their homeland.

From ten interviewees studying in Hungary, seven returned to Serbia after (or just before) finishing their studies. Even those who are employed in Hungary have left the question of returning home open.

(...) “Probably first of all they should persuade me materially, but the conditions (working and social environment) provided would also count.” – economist, 29, University of Pécs, Hungary.

(...) *“I believe I have found my place at home and I would be sorry for all of this to drop into water. Of course, I do not exclude some possible occasions that may send me off (higher wages, obtaining professional experience).”* – IT engineer, 30, Technical High School, Subotica, Serbia.

Those who have returned home could make their way in Serbia, although some of them are disappointed – not as much for their own chances as because of the country’s position:

(...) *“I was planning the returning back. I assumed higher potentials in Serbia at that time (2003) than there really were. Seven years have passed without economic development. Well, I don’t know... I’m not sure if it was a good idea to return home. I am not disappointed just I have become more a realist.”* – PhD student, 31, University of Pécs, Hungary.

Among the respondents there are clearly strong ties with the homeland. Those who have some kind of existence in Serbia must get an especially attractive offer from abroad or the situation at home should worsen drastically to make them leave to abroad. The majority of the interviewees has a real estate in Hungary, or other ties characteristic to transnational way of life (enterprise, acquaintances, friends etc.), which could be the basis of “standing on two legs”.

(...) *“I was thinking of it, but a bigger motive would be necessary for me to go away from here. So I am devoted to my native village, my friends and acquaintances. I can hardly imagine a situation when I go away further, even to abroad only because of work.”* – IT engineer, 30, Technical High School, Subotica, Serbia.

(...) *“I still live in Hungary as well. Theoretically I do not live there, but I have an enterprise, a flat, everything there. So if one day I were forced to move off, I could go at once.”* (...) *“but something very dramatic should happen in the world to do so... (..)”* – PhD student, 33, University of Pécs, Hungary.

The decision of young people having family is also influenced by their partner, since if at least one of them has an adequate job in Serbia, the other is more willing to accommodate and decide to remain. If emigration was mentioned anyway for the lack of other opportunities, they would like to settle as close to Vojvodina as possible, for example in South Hungary, or they would go to a West European country, but only for a certain period of time (to get experience, improve their language skills) and then make good use of their knowledge in Serbia.

(...) *“Why do I want to go abroad? I don’t know... I would like to go away while I am young to see how things work there, to get experience. Maybe I would see something I can bring home (knowledge, practice, experience, business etc.).”* – economist, 29, University of Novi Sad, Serbia.

However, there are young people who have been concerned with the idea of emigration seriously, considered their chances and migration is a realistic alternative among their plans for the future.

(...) *“I would like to go somewhere to the west: West Europe, Ireland, maybe England.”* – engineer, 31, Budapest University of Technology, Hungary. Others have mentioned Belgium, Switzerland as attractive multiethnic environments.

Since migration has reached enormous volume in Vojvodina for the past decades, every respondent has acquaintances, relatives, friends abroad – almost without exception. Over these people they can get a relatively clear (not biased, objective) picture of subsistence, living standard, chances in “these” foreign countries. However, the analysed segment was the least sensitive to this question. The success of former emigrants is less attractive for them than the environment at home. Higher willingness to migrate is present or absent among youngsters independent of this.

(...) *“I like living here, I have a family, a house, I am not so aspiring. (...) If I have a car where it is room for the whole family, I don’t need a three times bigger car. So I don’t need it, I think. No, I don’t long to go abroad. This calmness here in my small town is good for me.”* (...) – IT engineer, 31, University of Novi Sad, Serbia.

Separation from the family and friends from Serbia is a bit more sensitive question, as well as adherence to homeland. Among the respondents there were some who did not see the safety of family and friends as determinant factors; however for others this is decisive in the question of emigration.

(...) *“Nowadays technology is so developed that we can reach each other anywhere, and if you want to talk to somebody, you don’t need to wait. It happens that I do not see them even at home, only once a year (family, relatives).”* – economist woman, 25, University of Novi Sad, Serbia. A number of them – who are mobile – think similarly, and they do not see family as a “binding force” in these days.

According to an IT engineer, he has got job offers from Hungary several times in a firm that employs some of his friends. Demand for IT specialists, programmers is also high in western countries. But he has decided to remain at home anyway:

(...) “They wanted to staff me. They have contacted me 3-4 times from Budapest.”
(...) “This is a huge multinational company, “tie and suit job”, good salary.” (...)
“My friends have called me several times, saying they are sure that with my knowledge I would be applied right away.” (...) “I can see that they do not feel good in Pest, they do not even like Budapest, but they earn much. Whenever they can, they escape home on weekends (riverbank of Tisa, quietness, fishing, hunting...)” (...)

SUMMARY

The number of autochthon Hungarian inhabitants in Vojvodina has significantly fallen, and their identity and regional self-organisation have also become weaker. Emigration is among the processes that have contributed to demographic decline of the national group. Vojvodina Hungarians with Serbian citizenship have moved to Hungary in great quantities for the past 20 years. Their migration was motivated by political factors, the warlike situation. A characteristic group of this population movement is the learning-migrating-commuting youth that has more and more often decided for studying in Hungary, especially for the past 10-12 years.

The commuting students learning in Hungary begin their university/college studies (rarely even the secondary school) in the “foreign country”. After the wars have finished and the period of expressed political and social doubtfulness have passed, the phenomenon and tendency of studying abroad have not fallen into the background. Migration for learning purposes is a significant and everyday phenomenon in the border region (a typical example is the Szeged–Subotica relation). The choice of profession of young Hungarians of Vojvodina is decisively influenced by the possibility of learning in mother tongue primarily, followed by material reasons (schooling fee, travel costs, distance etc.). The role of Hungary and the Hungarian higher education manifests in quality education (various offer, attractive fields of study, labour-market motives, diploma issued in EU, evolving individual interests).

The conditions of studying (higher education) in the homeland – considering other career prospects as well – are still not provided for young Hungarians of Vojvodina. It is among others affected by recently emerging nationalism, isolating efforts, turning inward,

seeking for cultural values and roots among the national group, neglecting the language of the environment (Serbian). In Serbia young people primarily choose profession in the fields of economics, technical studies or pedagogy (because training is partly or entirely organised in Hungarian teaching language), which decision is also influenced by distance from the family. This fact also proves explicit rural mentality of Hungarians.

Almost all of the interviewees graduating in Hungary have returned home, and even those who “remained abroad” have not refused the possibility of settling in Vojvodina. The cause of it lies in strong devotion to family, friends and the homeland itself. In case of migration the target country is Hungary in the first place, the reason for which – beside language and cultural factors – is in the smallest possible distance (especially in the towns of the border region). The willingness to migration could be strengthened by worsening economic and political situation in Serbia. The respondents are ready to move to abroad temporarily in order to achieve professional experience, improve their knowledge and language skills, widen their horizon and gain new ideas.

Staying – remaining in Serbia resulted in strong emotional relations. Public spirit is strong, decades of interdependence and collective culture implied close ties. This has also influenced those who have returned home after finishing their studies in Hungary, and this keeps at home those who have studied in Serbia. Still young people do not return home in many cases (according to some estimation between 30-50%). With their emigration the national community suffers enduring damages (brain drain, loss of social status, biological-reproductive and demographic losses). Studying in the homeland (with adequate innovative, cross-border organisations, institutionalisation of multiethnic higher education) could probably stabilise the remaining of the national group in Serbia.

REFERENCES

- Fábri, I., 2008. – “Kik tanulnak tovább?”. In Fábri Gy. (eds.) *Felvételi*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht., Budapest, pp. 91-100.
- Fercsik, R., 2008. – “Szülőföldről a hazába – és vissza?”. In Szarka L. and Kötél E. (eds.) *Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, pp. 124-138.
- Gábrity Molnár, I., 2001. – “A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei”. In Gábrity Molnár I. and Mirnics Zs. (eds.) *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, pp. 115-161.
- Gábrity Molnár, I., 2003a. – “Az értelmiségpótlás körülményei”. In Gábrity Molnár I. and Mirnics Zs. (eds.) *Kisebbségi létjelenségek*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, pp. 287-329.

- Gábrity Molnár, I., 2003b. – “Anyanyelvű felsőoktatás feltételei a Vajdaságban”. In *A vajdasági magyar felsőoktatási konferencia publikációs anyaga*. Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka.
- Gábrity Molnár, I., 2005. – “Magyar vagy multietnikus egyetem alapításának indoklása Vajdaságban”. In Kontra M. (eds.) *Sült galamb? Magyar egyetemi tankönyvpolitika*. Forum, Somorja – Dunaszerdahely, pp. 211-228.
- Gábrity Molnár, I., 2006a. – “Migrációs folyamatok”. In Gábrity Molnár I. and Ricz A. (eds.) *Kistérségek életerejé – Délvidéki fejlesztési lehetőségek*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, pp. 69-72.
- Gábrity Molnár, I., 2006b. – “A vajdasági magyar felsőoktatás szerveződése”. In Juhász E. (eds.): *Régió és oktatás*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen, pp. 105-113.
- Gábrity Molnár, I., 2007. – “Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei”. In Mandel K. and Csata Zs. (eds.) *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát medencében*. Apáczai Közalapítvány: http://www.apalap.hu/letoltes/kutatas/karrierutak_vagy_zarojelentes.pdf pp. 132-172. (Downloaded: 15.02.2008.)
- Gábrity Molnár, I., 2008a. – “Vajdaság népességmozgása az utóbbi fél évszázadban”. *Közép-Európai Közlemények*. vol.1. n°2, pp 74-85.
- Gábrity Molnár, I., 2008b – “A szerbiai emigráció fél évszázada. „Határtalan határok” jubileumi Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Dobogókő. <http://gabritymolnariren.com/emigracio.pdf> (Downloaded: 15.11.2009.)
- Gábrity Molnár, I., 2008c – *Oktatásunk látlelete*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék és Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék – Szabadka.
- Grečić, V., 2001. – “Migracije sa prostora SR Jugoslavije od početka 90-tih godina XX veka. *Ekonomski anali*. vol.44. n°153-154, pp 57-84.
- Gredelj, S., 2006. – “Virtuelni povratka „četvrté“ i „pete“ generacije migranata. *Filozofija i društvo*. n°29, pp 77-88.
- Korhecz, T. Ifj., 2009. – *Othonteremtőben a szülőföldön. Jogi és politikai esszék*. Forum, Újvidék.
- L. Rédei, M., 2009. – *A tanulmányi célú mozgás*. Reg-Info Kft. Budapest.
- Langer, J., 2001. – “A határ új jelentése Közép-Európában”. In Éger Gy. and Langer J. (eds.) *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 74-92.
- Mežnarič, S., 2003. – “Migracijske aktuelnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmatične istraživanja. *Migracijske i etničke teme*. n°4, pp 323-341.
- Mihailović, S., 2004. – “Oduzimanje budućnosti – Omladina Srbije u vodama tranzicije”. In Srećko M. (eds.) *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Centar za proučavanje alternativa, Beograd, pp. 17-37.
- Nađ, I., 2006. – “Nekoliko obeležja migracije vojvođanske elite”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. n°121, pp 445-456.
- Pál, Á., 2003. – *Dél-Alföldi határvidékek. A magyar-szerb-román határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálata*. PTE TKFI, SZTE JGYTF, Bornus Nyomda, Pécs.
- Penev, G., Bobić, M., Đurđev, B.S., Radivojević, B., 2007. – “Strukture stanovništva”. In Đurđev B.S. (eds.) *Stanovništvo i domaćinstva Autonomne Pokrajine Vojvodine početkom XXI. veka*. RS, APV, Izvršno Veće APV, Pokrajinski sekretarijat za demografiju, porodicu i društvenu brigu o deci, Novi Sad, pp. 103-180.
- Statistics and Database of Educatio Kht. Budapest, Magyarország, 2011.

- Statistics and Database of KSH (Központi Statisztikai Hivatal), Magyarország, 2011.
- Statistics and Database of Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Magyarország, 2011.
- Statistics and Database of APV Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, Vojvodina – Srbija, 2011.
- Statistics and Database of Republički zavod za statistiku, Srbija, 2011.
- T. Mirnics, Zs., 2001. – “Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai.” In Gábrity Molnár I. and Mirnics Zs. (eds.) *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, pp. 162-204.
- Takács, Z., 2008. – “A felsőoktatás regionális dimenziói a Vajdaságban”. In Buday-S.A. and Zemlényné B.J. (eds) *A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve*. PTE KTK, Pécs, pp. 271-283.
- Takács, Z., 2009. – “Egyetemalapítási helyzetkép a Délvidéken”. In Kötél E. and Szarka L. (eds.) *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, pp. 289-313.
- Takač, Z., Kinčes A., 2010 – “Migracija stanovništva iz Republike Srbije u susednu Mađarsku u razdoblju pre Šengenskog sporazuma”. *Anali Ekonomskog Fakulteta u Subotici*. Vol 46. n° 24. pp 69-82.
- Tóth, Pál P., 2001.– “Jugoszláviából Magyarországra”. In Gábrity Molnár I. and Mirnics Zs. (eds.) *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, pp. 251-269.

Mátyás Jaschitz, director of planning

Central European Service for Cross-Border Initiatives, Hungary 1024 Budapest, Káplár utca 10/B., e-mail: matyas.jaschitz@cesci-net.eu

ZSOLT BOTTLIK (ed.):

Cross-Border Review Yearbook 2014;

Central European Service for Cross-Border Initiatives, Budapest. ISSN: 2064-6704

The European Institute⁶³, based in Esztergom, was established by the Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI)⁶⁴ in May 2013, with the aim of providing results for the academic and policymaker levels concerning the permeability of borders in Central Europe. The first yearbook of the Institute was published in 2014, edited by dr. Zsolt Bottlik, Head of Institute and with the contribution of Gyula Ocskay, Secretary General as managing editor.

Works of fifteen authors are introduced in a classical structure. Besides theoretical works, practice is also represented through various case studies. In the second half of the volume, a few recent and significant events of the European Institute and of cross-border studies in general are also recounted, and a bunch of freshly published books (precisely seven) are reviewed. Even though Hungarian authors and thereby, topics of Hungarian interest are prevalent throughout the book, these chapters clearly indicate the open and cross-border attitude of the Institute.

Theory

As a bold theoretical outset, **Gyula Ocskay**, in his study “Frontier Incident or Metamorphoses of Normality” unfolds an outstanding theory, arguing that borders are not objective substances obviously existing; the spread of the democratic paradigm is indicated by the increase of the number of sovereign states, and therefore, borders; as a conclusion, the countries of increasingly smaller size and bigger number are forced to form bigger units and close their borders at the same time due to the lack of resources. He bases his essay on the presumption (originating from Foucault and Lefebvre, among others) that as discursive facts, borders are only outputs of nation-state discourse. The issues of generating sovereignty and space and the discursive nature of borders is described with great attention to detail from a philosophy of science viewpoint, then the crisis of classical

⁶³ <http://institute.cesci-net.eu/en/introduction-of-the-european-institut>

⁶⁴ <http://cesci-net.eu>

government is analysed through the examination of the role of borders. It is made clear that institutional means of self-definition are no longer to be found on the nation-state level in the postmodern, globalising world. With the former government level losing significance, global and regional levels are becoming more and more appreciated. “Both challengers openly query nation-state sovereignty, (...) and interpret national borders not as givens but as barriers to overcome.” The study finishes with the posing of the questions of integrationism and neo-isolationism through legitimation problems expected to define spatial processes in the future.

Márton Pete investigates the connection of policy and European borders in his study “Investigating the Role of Borders in the Transformation of Space in the Light of the European Union’s Regional Policy”. Following a longer theoretical introduction, the author summarises the becoming of borders a development policy issue in the EU. In a more detailed analysis, he concentrates on four projects of the ESPON programme (GEOSPECS, METROBORDER, ULYSSES, TERCO), that had borders on their agenda as well. As highlighted by the author, even though policy has a conscious approach to the development of border areas, there is yet process to be made in that field.

Joint authors **Gábor Szalkai** and **Zsolt Bottlik** analyse a hundred-year history of a triplex border region in their study “The Aftermath of Border Changes – Accessibility Study in the Former Banat of Temesvar (1910 – 2014)”. Within framework of a larger project, the authors have scrutinised the role of borders, their changes and the shift of the railway transport network of the area from the viewpoint of transport geography (more precisely from the viewpoint of intra-regional accessibility). Accessibility is examined with a modelling process, using travel times of 1910 and 2014. Concentrating on the accessibility of three centres (Szeged, Timișoara and Orșova), the authors conclude that despite territorial co-operation being currently present in the area, accessibility still does not hit the 1910 level, with no borders separating the municipalities at the time. The (improved version of the) applied, GIS-based modelling process could serve as a nearly unlimited tool for joint transport development.

Practice

“Border Proximity as a Factor in Strategic Urban Planning - on the Example of Sub-region Centres Within the Slovak-Hungarian Border Area”, the only study of the section Practice, is noted by **Zsuzsa Földes**. Her aim is to assess types of focus that derive from a border’s proximity and that act as factors determining the main directions and dynamics of

urban development and urban planning strategies in the centres of Hungarian subregions in the Slovak-Hungarian border region. Integrated urban development strategies of 15 border towns are reviewed in order to reveal functions of borders and borders' proximity. According to the author, being situated near to a border is an external factor for towns, and borders, despite their proximity and importance, are generally overlooked in the medium term. This practice of the past should be abandoned during the re-evaluation of the Integrated Urban Development Strategy of each municipality.

Workshop

Outputs of EGTCs are analysed within Borsod-Abaúj-Zemplén County, packed both with underdeveloped small regions and juvenile EGTCs. "Some Characteristics of European Groupings of Territorial Cooperation in Borsod-Abaúj-Zemplén County" gives a detailed account of the short history and activities of local EGTCs, and describes their achievements with a certain sense of absence. It is admitted by the author, though, that the outputs should be judged in their entirety only after the closing of the 2014-2020 programming period. However, it is already clear which EGTC would be able to fulfil its mission and which cannot ever be expected to strengthen cross-border cohesion.

Márton Czirfusz, author of "The Borders of National Economy – Critical Theory and Notions on Economic Policy", dissects a definitely theoretical issue in his article, placing it then in the more practical milieu of the economic development - theoretically again. In his study, the significance of borders, as a category in economic geography is introduced, then, aided by critical theory, the appearance of the border concept in Hungarian development policy documents is analysed. The author comes to the conclusion that it is essential for Eastern Central European countries that the economically separating nature of borders would be diminished.

Proceedings

In the section Proceedings, four events of 2013 are evaluated:

- The Present and Future of Regional Centres and Cities with County Rights - Conference organised at the University „István Széchenyi”, Győr, on 25th September, 2013
- European Territorial Cooperation in Terms of the Central European Year – Pálfi Memorial Day 2013, Magyarország Háza, Budapest, on 15th October 2013

- In the Light of the Experience of Serbia's Accession to the European Union; Headquarters of the Association of Professional Organizations Subotica, on 17th October 2013
- Capacity Building and Cross-Border Cooperation – Report on the 20th Anniversary Conference of the Euro-Institute. Maison de la Région, Strasbourg, on 21th October 2013

Book Reviews

In this section, the following publications are reviewed:

- M. Wilson, Thomas – Donnan, Hastings (ed., 2012): *A Companion to Border Studies*. Oxford: Wiley-Blackwell, 636 p.
- Sohn, Christophe (ed., 2012): *Luxembourg: An Emerging Cross-border Metropolitan Region*. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Pub Inc., 313 p.
- Declercq, Elie – Kusters, Walter – Vanden Borre, Saartje (szerk., 2012): *Migration, Intercultural Identities and Border Regions (19th and 20th Centuries)/Migration, identités interculturelles et espaces frontaliers (XIXe et XXe siècles)*. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang International Academic Publishers, 294 p.
- Sonntag, Monika (2013): *Grenzen überwinden durch Kultur? Identitätskonstruktionen von Kulturakteuren in europäischen Grenzräumen*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang GmbH., 277 p
- Wille, Christian 2012. *Grenzgänger und Räume der Grenze: Raumkonstruktionen in der Großregion SaarLorLux*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 393 p.
- Diener, Alexander C., Hagen, Joshua (2012): *Borders: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 144 p.
- Hardi Tamás (2012): *Duna-stratégia és területi fejlődés. A folyó lehetséges szerepe a régió területi fejlődésében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 293 p.

Events and books chosen for review clearly outline the line of conduct the European Institute decided to follow at its birth.

Outreach

The management of the Institute has also paid a study visit to EURAC of Bolzano, this also being a clear sign of their orientation. The study visit is also given coverage in the review, with special emphasis on those experiences that the Institute could put into use in the near future.

Professors Hiroshi Tanaka and Hideo Kojimoto from Japan have paid a visit to the European Institute, also recounted in the booklet, in order to look into cross-border cooperation such as the EU Strategy for the Danube Region and European Groupings of Territorial Cooperation (EGTCs) in Hungary and Central Europe.

János Schwertner and Dalma Makkos report on the achievements of a Hungarian-Serbian IPA project, Voice of the Village in their essay “Conditions of Community Planning – „Genius Loci” or Maintaining Contacts with Those Who Left” Means of strengthening cross-border relations and their innovative exploitation available to a cross-border project are introduced, in this case with a special focus on communication with those stemming from the region as a tool of community development, a ground of community-based planning.

A keystone of the section, the history, achievements, activities and plans of the Ister-Granum EGTC are presented by Director Péter Nagy.

The yearbook, besides offering a medley of professional content, is a respectable imprint of the first-year performance of a research institute facing remarkable development.

The 2014 yearbook of the European Institute of Esztergom can be a useful reading for those concerned in the research of borders, especially current borders in Central Europe, cross-border co-operation, cross-border regional development and therefore, the future of Europe either from a scientific or a policy point of view.

ZSOLT BOTTLIK (ed.):

Cross-Border Review Yearbook 2014;

Central European Service for Cross-Border Initiatives, Budapest. ISSN: 2064-6704

A 2013 májusában, a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálata (CESCI)⁶⁵ által alapított, esztergomi székhelyű Európa Intézet⁶⁶ azzal a céllal jött létre, hogy az interdiszciplináris határtudomány alkalmazott művelésén keresztül kínáljon kutatási eredményeket a szakpolitika és a tudomány számára, a közép-európai határok átjárhatóbbá tételére vonatkozóan. Az Intézet fennállásának első évkönyvét 2014-ben adta ki, Dr. Bottlik Zsolt intézetigazgató szerkesztésével, Ocskay Gyula főtítkárral felelős szerkesztői közreműködése mellett.

A kötet összesen 15 szerző munkáját vonultatja fel, klasszikus tematikájú felépítést követve. Az elméleti írások mellett megjelenik a gyakorlat, az esettanulmányok is helyet kapnak. Emellett a kötet második felében összegzést kap az olvasó néhány határtudományi szempontból jeles eseményről, és az Intézet életének legfontosabb mozzanatairól, továbbá csokorban kapunk egy hét, friss műre kiterjedő könyvismertetést is. Habár az első számban magyar szerzők és (ezen keresztül) a magyar vonatkozású témák egyértelműen dominálják a kötetet, e fejezetek is jól tükrözik az Intézet határokon át tekintő, kapcsolatkereső filozófiáját.

Elmélet

A kötet erős elméleti felütéssel kezdődik: **Ocskay Gyula**, „Határ-sértés, avagy a normalitás színeváltozásai” című írásában nem kisebb kérdéseket feszeget, mint, hogy a határok nem magától értetődő, objektív létezők; a demokratikus paradigma terjedése a szuverén államok és ezzel a határok számának fokozódásában is jelentkezik; a fentiekből pedig az következik, hogy az erőforrások szűkössége miatt az egyre nagyobb számú és egyre kisebb ország egyszerre kényszerül nagyobb egységekbe tömörülni, illetve lezárni határait. Mindezt arra a (mások mellett Foucault-tól és Lefebvre-től levezetett) feltevésre alapozza, mely szerint a határok diszkurzív tények, a nemzetállami diskurzus termékei. A szuverenitás és a tér előállításának kérdését, illetve a határok diszkurzív voltának bemutatását tudományfilozófiai szempontból igen alapos fejtegetéssel írja le, hogy azután

⁶⁵ <http://www.cesci-net.eu/>

⁶⁶ <http://institute.cesci-net.eu/en/introduction-of-the-european-institut>

erre alapozva, a határok szerepének vizsgálatán keresztül eljusson a klasszikus kormányzatiság válságáig. Rávilágít, hogy a posztmodern, globalizálódó világban már nem a nemzetállami szinten keresendők az öndefiníció intézményes eszközei. Miközben a korábbi kormányzati szint veszít jelentőségéből, a globális és regionális szint felértékelődik. *„Mindkét kihívó nyíltan kétségbe vonja a nemzetállami szuverenitást, (...) az országhatárokat nem adottságként, hanem leküzdendő akadályként értelmezi.”* A tanulmányt a jövő térfolyamatait várhatóan meghatározó legitimációs problémákon keresztül az integracionizmus és a neoizolacionizmus kérdésének felvetésével zárja.

Pete Márton „A határok térformáló szerepének vizsgálata az EU regionális politikájának tükrében” címmel értekezik a szakpolitika és az európai államhatárok kapcsolatáról. Hosszabb elméleti alapot követően a szerző összefoglalja, miként vált a határok kérdése fejlesztéspolitikai tényezővé az Európai Unióban. Részletesebb elemzésében az ESPON programból ragad ki négy olyan projektet (GEOSPECS, METROBORDER, ULYSSES, TERCO), melyek vizsgálati fókuszában a határok kérdése is megjelent. A szerző aláhúzza, hogy bár a szakpolitika tudatosan kezeli a határtérségek fejlesztésének ügyét, az eddig elért kedvező hatások még nem elegendők.

A **Szalkai Gábor** és **Bottlik Zsolt** alkotta szerzőpáros egy évszázad eseményeinek tükrében vizsgált egy hármastérséget „A határváltozás következményei - elérhetőségi vizsgálatok az egykori Temesi Bánságban (1910-2014)” című tanulmányukban. A két szerző a kutatás során egy nagyobb projekt keretében a határok, illetve azok változásainak szerepét, valamint a terület kötöttpályás közlekedési hálózatának módosulását tanulmányozta a közlekedésföldrajz, pontosabban a térségen belüli elérhetőség változása szempontjából. Az elérhetőség változását két időpont, az 1910. és 2014. év aktuális vasúti menetidője alapján vizsgálják, egy modellezési eljárás segítségével. Három központ (Szeged, Temesvár, Orsova) elérhetőségváltozásainak kiemelésével a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a térségben működő területi együttműködések dacára sem érik el a közlekedési kapcsolatok az 1910-es (még országhatárok nélküli) szintet. Az alkalmazott, GIS alapokra helyezett modellezési eljárás pedig (továbbfejlesztve) szinte korlátlan eszközt jelenthetne a közös közlekedésfejlesztési tervezés számára.

Gyakorlat

A Gyakorlat rovat egyetlen szerzője **Földi Zsuzsa** „A határ menti elhelyezkedés, mint a stratégiai várostervezés tényezője - a szlovák-magyar határ menti kistérségek

központjainak példáján” címmel közöl tanulmányt az évkönyvben. Vizsgálatának célja, hogy felmérje, milyen hangsúlyokat kap a határ közeli elhelyezkedés, mint a városfejlődés irányát és dinamikáját meghatározó tényező a szlovák–magyar országhatár mentén található magyarországi kistérségek városi jogállású központjainak városfejlesztési stratégiáiban. A szerző a megvizsgált, szlovák–magyar határszakaszról hozott példák alapján, 15 határ menti város integrált városfejlesztési stratégiáját áttekintve igyekszik feltárni, hogy a magyarországi városfejlesztésben milyen funkciót tölt be a határ, a határ közelségének kérdése. A határ menti elhelyezkedést alapvetően külső tényezőként azonosítja, és megállapítja, hogy a vizsgált dokumentumokban a határ (közelsége, fontossága ellenére) nem kap kielégítő szerepet a városok fejlődési pályájának tervezése során. A szerző hangsúlyozza e korábbi gyakorlat meghaladásának szükségességét, az integrált településfejlesztési stratégiák aktuális felülvizsgálata során.

Műhely

Nagy Áron a leghátrányosabb helyzetű térségek, illetve EGTC-k által igen sűrűn érintett Borsod-Abaúj-Zemplén megyében vizsgálja az igen fiatal társulások eddigi eredményeit. „Az Európai Területi Társulások néhány jellemzője Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” című esettanulmány alapos történeti felevezetést és az egyes társulások tárgyilagos bemutatását követően görbe tükröt tart a térség EGTC-inek eddigi, rövid tevékenysége elé – habár a szerző is elismeri, hogy igazi értékítéletre csak a 2014-2020 programozási időszakot követően nyílik majd lehetőség. Az azonban már most megállapítható, hogy mely társulásoknak van potenciális esélye funkciójuk betöltésére, illetve melyek azok, amelyekről nem várható reálisan a határon átnyúló kohézió erősítése.

A műhely rovat második írását jegyző **Czirfusz Márton** „A nemzetgazdaság határai - kritikai elmélet és gazdaságpolitikai értelmezések” című tanulmányával egy erősen teoretikus kérdést boncolgat, amelyet azután a gyakorlatiasabb gazdaságfejlesztés szakpolitikai közegében helyez el – szintén teoretikusan. Írásában bemutatja a határ, mint gazdaságföldrajzi kategória jelentőségét, majd magyarországi nemzetgazdasági fejlesztéspolitikai dokumentumok elemzésén keresztül, a kritikai elmélet segítségével hívásával azt vizsgálja, hogy ezekben a koncepciókban miként jelenik meg a határ fogalma. Arra a következtetésre jut, hogy a kelet-közép-európai országok számára kritikus jelentőségű a határok gazdasági elválasztó hatásainak csökkentése.

Krónika

Az évkönyv Krónika rovatában négy 2013-as eseményről olvashatunk értékelő beszámolót:

- A megyei jogú városok, regionális központok jelene és jövője; workshop, 2013.09.25. Széchenyi István Egyetem, Győr
- Európai területi együttműködés a Közép-európai Év jegyében - Pálfi István Nap; díjátadó konferencia, 2013.10.15. Magyarság Háza, Budapest
- Integrációs tapasztalatok Szerbia Európai Unió csatlakozásának fényében; 2013.10.17. Szabadkai Szakegyesületek és Társulatok Szövetségének székháza, Szabadka
- Kapacitásépítés és határon átnyúló együttműködés - 20 éves a kehli Euroinstitut; konferencia, 2013.10.21. Maison de la Région [Régiók Háza], Strasbourg

Szemle

A Szemle rovatban az alábbi kiadványokba nyerhet az olvasó betekintést:

- M. Wilson, Thomas – Donnan, Hastings (szerk., 2012): A Companion to Border Studies. Oxford: Wiley-Blackwell, 636 p.
- Sohn, Christophe (szerk., 2012): Luxembourg: An Emerging Cross-border Metropolitan Region. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Pub Inc., 313 p.
- Declercq, Elie – Kusters, Walter – Vanden Borre, Saartje (szerk., 2012): Migration, Intercultural Identities and Border Regions (19th and 20th Centuries) / Migration, identités interculturelles et espaces frontaliers (XIXe et XXe siècles). Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang International Academic Publishers, 294 p.
- Sonntag, Monika (2013): Grenzen überwinden durch Kultur? Identitätskonstruktionen von Kulturakteuren in europäischen Grenzräumen. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang GmbH., 277 p.
- Wille, Christian 2012. Grenzgänger und Räume der Grenze: Raumkonstruktionen in der Großregion SaarLorLux. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 393 p.
- Diener, Alexander C., Hagen, Joshua (2012): Borders: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 144 p.

- Hardi Tamás (2012): Duna-stratégia és területi fejlődés A folyó lehetséges szerepe a régió területi fejlődésében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 293 p.

Az ismertetett események és recenzált művek összességéből jól kirajzolódik, hogy az esztergomi Európa Intézet a kortárs tudományos horizontra tekintve milyen horgonyzási pontokat tart fontosnak indulásakor.

Kitekintés

Szintén az Intézet irányultságát jelzi, hogy annak vezetése (tanulási céllal) ellátogatott a bolzanoi EURAC-hoz. A tanulmányút során tapasztaltakat az évkönyv is összegzi, kiemelve az Intézet számára levonható tanulságokat.

Látogatók azonban Esztergomba is érkeztek, a japán Hiroshi Tanaka és Hideo Kojimoto professzorok személyében, akik a határon átnyúló együttműködések, többek között az Európai Unió Duna Régió Stratégiája, valamint az európai területi társulások (EGTC) tanulmányozása céljából érkeztek Magyarországra, illetve a közép-európai térségbe. E találkozásról is beszámolót olvashatunk.

Schwertner János és Makkos Dalma egy Szerb–Magyar IPA projekt (Voice of the Village) eredményeiről számolnak be „A közösségi tervezés feltételei - a hely szelleme, avagy kapcsolattartás az elszármazottakkal” című írásukban. Bemutatják, hogy egy határon átnyúló projekt mivel tud hozzájárulni a határ menti kapcsolatok erősítéséhez, tartalommal való megtöltéséhez, illetve milyen újdonságokkal tud szolgálni. Esetükben kiemelt szerepet kap az elszármazottakkal való kapcsolattartás, mint a közösségfejlesztés egy speciális eszköze, amely a közösség alapú tervezés egyik alapja.

A Kitekintés utolsó részében Nagy Péter igazgató mutatja be az Ister-Granum EGTC történetét, sikereit, aktuális tevékenységét és terveit.

Az évkönyv színes szakmai tartalma mellett megsüvegelendő lenyomata egy szárnyait bontogató, különleges profilú kutatóhely első évi munkájának.

Az esztergomi Európa Intézet 2014-es évkönyve jó szívvel ajánlható mindazok számára, akik tudományos vagy akár szakpolitikai irányból érdeklődnek a határok, azon belül is különösen a közép-európai határok helyzete, a határon átnyúló együttműködések, a határon átnyúló területfejlesztés (és ezzel kicsit Európa jövője) iránt.